

T.C.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ŞİRVANİZÂDE MEHMED RÜŞDİ PAŞA'NIN
HAYATI,
İDARÎ VE SİYASÎ FAALİYETLERİ

Ayşe TOZAL

2501141151

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN

İstanbul-2018

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS

TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : AYŞE TOZAL Numarası : 2501141151
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : TARİH / YAKINÇAĞ TARİHİ Danışmanı : PROF. DR. MEHMET ALİ BEYHAN
Tez Savunma Tarihi : 30.07.2018 Saati : 14:00
Tez Başlığı : " Şirvanizâde Mehmed Rüşdi Paşa'nın Hayatı, İdarî ve Siyasî Faaliyetleri "

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış,
sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. MEHMET ALİ BEYHAN		Kabul
2- PROF. DR. FATMA GÜL DEMİREL		Kabul
3- DR. ÖĞR. ÜYESİ ADEM KORKMAZ		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. MEHMET CANATAR		
2- DOÇ. DR. TURHAN ADA		

ÖZ

Şirvanizâde Mehmed Rüşdi Paşa'nın Hayatı, İdarî ve Siyasî Faaliyetleri

Ayşe TOZAL

1828-1874 yılları arasında yaşayan ve Osmanlı Devleti'nde sadrazamlık makamına kadar yükselmiş olan Şirvanizâde Mehmed Rüşdi Paşa ilk eğitimini babası İsmail Siraceddin Efendi'den almıştır. Amasya Evkaf Müdürlüğü ile başlayan memuriyet hayatı Keçecizade Fuad Paşa ile tanıştıktan sonra adeta yeniden şekillenmiştir. Vezaret rütbesi alarak valiliğe atanmış ardından Evkâf, Maliye, Hazine-i Hassa nâzırlıkları yapmıştır. Hazineden para çaldığı iddiasıyla Amasya'ya sürgün edilmiş affedilip döndükten sonra sadrazam olmuştur. Hüseyin Avni Paşa ile padişah aleyhine anlaşarak sadarete gelmiş olmasına rağmen fikrini değiştirmiştir. Mali krizin en yoğun yaşandığı Abdülaziz döneminde on aylık sadaretinde önemli faaliyet ve icraatları olmuştur. Hüseyin Avni Paşa ile padişahı tahttan indirme konusundaki anlaşmazlıklardan dolayı sadareten azlettirilmiş. Halep ve Hicaz Valilikleri adıyla başkentten uzaklaştırılmış ve çeşitli sıkıntılarla baş başa kalarak 1874'te Taif'te vefat etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şirvanizâde Mehmed Rüşdi Paşa, Mâliye, Sadâret, Sultan Abdülaziz, Sürgün

ABSTRACT

Sirvanizade Mehmed Rushdi Pasha's Life, Administrative and Political Activities

Ayşe TOZAL

Sirvanizade Mehmed Rusdi Pasha, who attained grand viziership rank of Ottoman empire, lived between 1828-1874. He received his first education from his father, İsmail Siraceddin. His career in the civil service which began with his appointment as the Amasya Director of Foundations, transformed after meeting Kececizade Fuad Pasha. He was appointed as a governor with the title of Vizier and following this he held the position of minister in various government departments such as foundations, public treasury and the private treasure of the Sultan. Although, he was exiled on the grounds that he had stolen public funds, he was later forgiven and given the rank of grand vizier. He had colluded with Huseyin Avni Pasha prior to his appointment as the grand vizier to oppose the Sultan, however he altered his stance after his appointment. At a time when there was a financial crisis under the rule of Abdulaziz , he had notable achievements during his ten month tenure as the grand vizier. He was later dismissed from this position due to disagreements with Huseyin Avni Pasha regarding the overthrowing of the Sultan. He was appointed as the governor to Aleppo and the Hejaz in order to keep him away from the capital. He passed away in Taif, 1874 after having to face various hardships by himself.

Keywords: Sirvanizade Mehmed Rusdi Pasha, Finance, Grand Vizier, Sultan Abdul Aziz, Exile

ÖNSÖZ

Biyografi çalışmaları, konu alınan kişinin şahsî hayatı, siyasî kariyeri ve sosyal ilişkilerini açığa kavuşturmanın yanı sıra kişilerin yaşadıkları döneme ait çok fazla ipucu verirler. Örneğin, biyografiye konu olan kişi bir devlet adamı ise, dönemin siyasî hayatı, mâlî durumu, devlet idâresi ve toplumla ilgili geniş bir çerçeve çizebilir.

Bu çalışmanın gâyesi, Sultan Abdülaziz döneminde parlak bir ilmî kariyere sahip olan ve ardından mülkiye sınıfına hızlı bir geçiş yapmış, valilik vazifesi yapmış ve defalarca nâzırlık hizmetinde bulunduktan sonra on bir ay sadâret makamında yer almış Şirvanizâde Mehmed Rüşdi Paşa'nın hayatı, idarî ve siyasî faaliyetlerinin incelenmesidir. Bu bağlamda çalışma, XIX. yüzyılın son çeyreğinde saray ve Bâbîâli'nin gündemi, devlet adamlarının birbirleriyle ilişkileri ve mâlî durum hakkında da bir profil çizer.

Çalışma önsöz, giriş, üç bölüm, sonuç ve eklerden oluşmaktadır. Birinci bölümde Şirvanizâde Mehmed Rüşdi Paşa'nın ailesi, eğitimi, ilk memuriyeti, hocalığı, Şam valiliği ve nâzırlık vazifeleri ile Amasya'ya sürgününden bahsedilmektedir. İkinci bölümde Şirvanizâde Mehmed Rüşdi Paşa'nın sadârete tayini, sadâret döneminde gerçekleşen olaylar, sadâret makamındayken yaptığı hizmetler ve sadarettten azli konu alınmaktadır. Üçüncü ve son bölümde Şirvanizâde'nin sadarettten azledildikten sonraki hayatı, Halep ve Hicaz valilikleri, ölümü, kişiliği ve sosyal ilişkileri ele alınmaktadır. Eklerde ise, Şirvanizâde Mehmed Rüşdi Paşa'nın Şam Valisi olarak tayinine dair tezkire, Maliye Nâzırı tayin olduğuna dair irade ve sâdaret hatt-ı hümayununun sureti ile kendisine ait bir portre fotoğrafı bulunmaktadır.

Çalışma konumu seçtiğimde memnuniyetle onaylayan, çalışmanın başından sonuna dek tüm aşamalarında sabrını ve ilgisini üzerimden eksik etmeyen kıymetli tez danışmanım Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN'a şükranlarımı sunarım. Ayrıca yüksek lisans eğitimim boyunca bilgilerinden istifade ettiğim başta Prof. Dr. Mahir AYDIN ve Yard. Doç. Dr. Neriman ERSOY HACISALİHOĞLU olmak üzere İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı'ndaki değerli hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim. Çalışma sırasında kaynak konusundaki yardımı ve arşiv belgeleri hakkında sorduğum sorulara titizlikle cevap veren Başbakanlık Osmanlı

Arşivi Uzmanı Dr. Mustafa KÜÇÜK'e, çalışma boyunca beni motive eden ve fikirlerini benden esirgemeyen, ufuk açıcı tavsiyeleriyle yanımda olan arkadaşım Ayşenur ERDOĞAN'a, başta annem olmak üzere tüm aileme ve manevi katkıları ve desteklerini her zaman hissettiğim arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Ayrıca çalışmam esnasında müracaat ettiğim Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Salt Galata, İSAM Kütüphanesi'nin değerli çalışanlarına yardımseverlikleri için teşekkür ederim.

Ayşe Tozal

İstanbul, 2018

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vii
EKLER LİSTESİ	x
KISALTMALAR LİSTESİ	xi
TABLolar LİSTESİ	xiv
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

SADÂRETEN ÖNCE ŞİRVANİZÂDE MEHMED RÜŞDİ PAŞA

1.1. AİLESİ	4
1.2. EĞİTİMİ	7
1.3. MEMURİYETLERİ	7
1.3.1. Amasya Evkaf Müdürlüğü	7
1.3.2. Hocalığı	8
1.3.3. Mahkeme-i Teftiş-i Evkâf Kassamlığı	9
1.3.4. Arazi Komisyonu Üyeliği ve Yapılan Çalışmalar	9
1.3.5. Şirvanizâde'nin Fuad Paşa İle Suriye'ye Gitmesi	10
1.3.6. Evkâf-ı Hümâyûn Nazırlığı	15
1.3.7. Maliye Nazırlığı	15
1.3.8. Dahiliye Nazırlığı	20

1.3.9. Nafiâ ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Nazırlığı.....	22
1.4. AMASYA'YA SÜRGÜNÜ.....	22
1.5. ORMAN VE MAÂDİN NAZIRLIĞI.....	25

II. BÖLÜM

ŞİRVANİZÂDE'NİN SADÂRETİ

2.1.SADÂRETE TAYİNİ VE DÖNEMİN SİYASİ ORTAMI.....	26
2.1.1. Sadârete Tayini İle İlgili Yorumlar.....	29
2.1.2 Şirvanizâde'nin Kabinesi.....	32
2.2.ŞİRVANİZÂDE'NİN SADÂRET DÖNEMİNDEKİ SİYASİ OLAYLAR...33	
2.2.1. Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın İstanbul Ziyareti ve Bâbiâli'de Rüşvet İddiaları.....	33
2.2.2. İran Şâhı Nâsıreddin'in Ziyareti.....	38
2.2.3. 1873-1875 Anadolu'da Yaşanan Kıtık ve Alınan Tedbirler.....	39
2.3 ŞİRVANİZÂDE'NİN SADÂRETTE BULUNDUĞU SIRADA YAPTIĞI HİZMETLER.....	40
2.3.1. Demiryollarının Hizmete Açılması.....	40
2.3.2. Yedikule Gazhânesi'ne İlk Adım.....	42
2.3.3. İstanbul'da Emlak Tahriri.....	43
2.3.4. Mâlî Krize Geçici Çözüm Arayışları.....	45
2.3.4.1. Dersâadet Tahvilât Borsa Nizamnâmesi.....	47
2.3.4.2. Harcırâh Kararnâmesi.....	51
2.3.4.3. Resm-i Damga Nizamnâmesi.....	52
3.1. SADRAZAMIN ÖZEL TOPLANTILARI.....	53
3.2. ŞİRVANİZÂDE'NİN AZLİ.....	57

III. BÖLÜM

SADÂRETTE VALİLİĞE ŞİRVANİZÂDE’NİN HAYATINA GENEL

BAKIŞ

3.1. ŞİRVANİZÂDE’NİN HALEP VE HİCAZ VALİLİKLERİ	61
3.2. TAİF’TE ÖLÜM.....	62
3.3. ŞİRVANİZÂDE’NİN KİŞİLİĞİ.....	64
3.3.1 Siyasî İlişkileri Üzerinden Kişiliği.....	66
3.3.2 İlmî Kişiliği.....	67
3.3.3 Edebî Kişiliği.....	68
3.4. ŞİRVANİZÂDE VE DÖNEMİN ÜNLÜ SİMÂLARI.....	68
3.5. ŞİRVANİZÂDE VE YENİ OSMANLILAR.....	69
SONUÇ.....	71
BİBLİYOGRAFYA.....	73
EKLER.....	85

EKLER LİSTESİ

Ek 1: Şirvânize Mehmed Rüşdi Paşa'nın Şam Valiliği'ne Tayin Tezkiresi	85
Ek 2: Şirvanizâde'nin Maliye Nezâreti'ne Tayini İle İlgili İrade.....	87
Ek 3: Şirvanizâde'nin Sadâret Hatt-ı Hümâyûnu Sureti.....	88
Ek 4: Şirvanizâde'nin Abdullah Biraderler Tarafından Çekilmiş Portresi.....	90

KISALTMALAR LİSTESİ

a.e.	:	Aynı eser
a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.g.b.	:	Adı geçen belge
a.g.m.	:	Adı geçen makale
a.g.t.	:	Adı geçen tez
a.y.	:	Aynı yer
A.AMD	:	Sadâret Amedî Kalemi
A.DVN.MHM	:	Sadâret Mühimme Kalemi Evrâkı
A.DVN.MKL	:	Sadâret Divân-ı Hümâyûn Mukaveleler
A.MKT.MHM	:	Sadâret Mühimme Kalemi Evrâkı
A.MKT.NZD	:	Sadâret Nezaret ve Devâir Evrâkı
B	:	Receb
BOA	:	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BEO	:	Bâb-ı Âli Evrak Odası
c.	:	Cilt
C	:	Cemaziye'lâhir
Ca	:	Cemaziye'levvel
Çev.	:	Çeviren
DİA	:	Diyanet İslam Ansiklopedisi
D.H.	:	Dâhiliye
DH. SAİD	:	Dâhiliye Defterler

H.R	:	Hâriciye Nezâreti
HR. TH	:	Hâriciye Nezâreti Tahrirât
HR.SFR.3	:	Hâriciye Nezâreti Londra Sefâreti
HSD. AFT	:	Satın Alınan Evrâk/ Ali Fuat Türkgeldi
İ.	:	İrade
İ. DH	:	İrade Dâhiliye
İ. DUİT	:	İrade Dosya Usûlü
İ.MMS	:	İrade Meclis-i Mahsûs
İ.MTZ.05	:	İrade/ Mısır
L	:	Şevvâl
M	:	Muharrem
MF. MKT	:	Maarif Nezâreti Mektubî Kalemi
N	:	Ramazan
Nr.	:	Numara
R	:	Rabiu'lâhir
S	:	Safer
s.	:	Sayfa
TTK	:	Türk Tarih Kurumu
Ş	:	Şaban
Ş.D	:	Şûrâ-yı Devlet
Yay. Haz	:	Yayına Hazırlayan
Y.EE	:	Yıldız Esas Evrâkı
Z	:	Zilhicce

Za

: Zilkade

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 2.1: Şirvanizâde'nin Kabinesi.....	32

GİRİŞ

Sadrazamlık, Osmanlı Devleti'nin idarî anlamda ikinci en yetkin makamıdır. Kuruluş ve yükseliş devrinde vezir-i azâm ismiyle tanınan başvezirler o kadar kritik bir makamdaydılar ki Fatih Kanunnamesinde “cümle umûrun vekil-i mutlakı” olarak tanımlanmışlardır. Bu yalnızca bir tanım olarak kalmamış, sadrazam idâreyle alâkalı hemen her konuda inisiyatif kullanabilmiştir. Tanzimat'tan sonra çoğu eğitimli ve özellikle Mülkiye kökenli, Fransızcaya hâkim kişiler arasından seçilen sadrazamlar; “tevcihât” denen tayinleri¹ ve tımar tevcihlerini yapmış, dahilî ve diplomatik konularla da ilgilenmişlerdir. İkinci, Çarşamba ve Cuma divânlarını toplayarak idare ile ilgili çeşitli meselelere çözümler aramışlardır. Askerî alanda da kendilerine büyük yetkiler verilmiş, “serdâr-ı ekrem” sıfatıyla ordunun başında sefere çıkmışlardır. Sadaret makamının kritik yetkilerle dolu olması ve padişaha en yakın makam olması sebebiyle vezirler bu makama gelebilmek için çoğu zaman büyük rekabetlere girmişlerdir. XVIII. yüzyıldan sonra sadrazamlar idareye ait kararlarda yalnızca padişahla değil valide sultanlarla ve diğer rakipleriyle de sıkça muhatap olmak zorunda kalmışlardır. Bu durum onların önemini artırmıştır.²

Sultan Abdülaziz'in tahta çıktığı döneme baktığımızda Osmanlı ve Avrupa'da yaşanan siyasî hareketliliğin getirdiği isyanlar ve yenilikçi akımların baş gösterdiği idarî bir süreç olduğu görülmektedir. Fransız İhtilâli'nden sonra tüm dünyayı etkisi altına alan milliyetçilik akımı ve bağımsızlık hareketleri Osmanlı gibi çok uluslu bir devlette de kendini hissettirmiştir. Dahası bu dönemde Karadağ isyanı ve Hersek eyaletindeki karışıklıklar sadece sarayı ve sultanı değil Avrupa devletlerinin de

---

¹ Osmanlı Devleti'nde bütün ilmî, siyasî, askerî, malî tayinler sadrazam tarafından yapılmıştır. Ancak ilmiye tayinlerini şeyhülislam sadrazama arz eder, sadrazam da bu arz üzerine “mucibince tevcih olunmak buyruldu” yazarak onay verirdi. Tevcihât dört sınıfa uygulanmıştır. Ve tevcihâtın başlangıcı Şevval ayının ilk haftasıdır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı**, TTK Basımevi, Ankara, 1988, s.150.

² Mehmet İpşirli, “Sadrazam”, **DİA**, c.XXXV, TDV Yayınları, İstanbul, 2008, s. 414-419.

gündemini işgal etmiştir.³ Öte yandan kendi siyasal genişlemelerini henüz tamamlamamış olan Avrupa'da Osmanlı topraklarıyla ilgili öteden beri süregelen politikalar devam etmekteydi.

Avrupa nezdinde “hasta adam” olarak görülen Osmanlı için Rusya, Fransa ve İngiltere'nin bu dönemde ayrı ayrı politikaları mevcuttu. Böyle bir siyasi zeminde Osmanlı yönetimini rahatsız eden bir diğer olay da Mısır'da yaşanan gelişmelerdi. Mısır'ın kendi içindeki bağımsız durumu, Avrupalı devlet adamlarıyla payitahtın bilgisi ve izninden bağımsız rahatça görüşmeleri ve nihâî olarak da 1866'da yönetimlerini “hıdivlik” unvanıyla devam ettirmeleri, siyâsi ve idârî açıdan Osmanlı yönetimini zora sokmaktaydı.⁴

Devlet-i Aliyye'nin dış ülkelerden borç alması 1875 yılında Osmanlı mâliyesinde büyük bir buhrana sebep olmuştu. Bütçede var olan beş milyon altın lira açık, yeniden iç ve dış borç almaya imkân bırakmayacak kadar sıkıntı yaratmıştı. Bu durumun sonucu olan 6 Ekim 1875 tarihli kararname ile içte ve dışta Osmanlı aleyhine baskıları artırmıştı. Zira Osmanlı hükümeti bu kararnâmeyle, borç taksiti ve faiz olarak ödenen yıllık on dört milyon liranın yarısını beş yıl için ödemeyeceğini ve buna karşılık yüzde beş faizli esham vereceğini ilan etmekteydi.⁵

Halkın gözünde, her bakımdan kardeşi Abdülmecid'den farklı bir portre çizen Abdülaziz'in, 25 Haziran 1861'de tahta gelmesiyle ülkede pozitif bir hava hâkim olmaya başladı. Bunda padişahın yenilikçi tavırları etkiliydi. Fakat başlarda görülen pozitif hava, zamanla devlet erkânının yeni siyasî arayışlara girdiği ve padişaha karşı memnuniyetsizliğin gizliden gizliye arttığı bir sürece dönüşmüştür. Öyle ki devlet erkânı padişahı tahttan indirme fikrinde ittifak etmiş, buna sebep olarak padişahın milletin malını israf ettiğini ve halka zarar verdiğini öne sürmüşlerdir.⁶

Abdülaziz döneminin önemli bir özelliği sadrazam ve nâzırların sık sık değişmesidir. Bu durumun oluşmasında, sadarete gelen kişilerin ve devlet adamlarının padişahın yanında devamlı olarak birbirlerini şikâyet etmelerinin ve

---

³ Cevdet Küçük, “Abdülaziz”, **DİA**, c. I, TDV Yayınları, İstanbul, 1988, s. 179-185.

⁴ Cevdet Küçük, **a.g.m.**, s.180.

⁵ Ahmed Cevdet Paşa, **Mâruzat**, Yay. Haz. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1980, s. 225.

⁶ Cevdet Küçük, **a.g.m.**

padişaha yaranmak için aralarında başlattıkları rekabetin etkisi büyüktür. Padişaha mütemadiyen kendisine muhalif olan devlet adamlarından bahsedilmiş bu şekilde padişahın otoriterliğinin artmasına sebep olunmuştur. Neticede Sultan Abdülaziz'in devlet adamlarına olan güveni sarsılmıştır.

Şirvanizâde Mehmed Rüşdi Paşa, nâzırlık vazifelerinden sonra 1873-1874 yıllarında on ay sadrazamlık yapmıştır. Sadâreti esnasında görevine müteallik faaliyetler ve hizmetler içinde olmaya gayret göstermişse de yaşanan ağır malî kriz, Abdülaziz yönetimine duyulan memnuniyetsizlik, bürokratlar arasındaki çekişmeler onu da etkilemiş ve güçlü bir siyasî portre çizmesine engel olmuştu. Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Nâzırı iken Mahmud Nedim Paşa'nın aykırı siyasetiyle Amasya'ya sürgün edilen Şirvanizâde, 1872'de affedilip İstanbul'a dönmüştür. İstanbul'a döndükten sonra siyasî kariyeri beklenmedik biçimde iyiye gitmiş ve nihayet 1873 yılında sadrazam olmuştur. Fakat bu defa da Hüseyin Avni Paşa ile Abdülaziz aleyhine anlaşmaları ve zamanla bu ittifakı başkalarıyla da paylaşmaları Şirvanizâde'yi sıkıntıya sokmuştur.

Abdülaziz döneminde tüm yoğunluğuyla hissedilen malî kriz, borçlanmalarla artmış ve alınan çeşitli istikrazlarla dönüşü olmayan yollara girilmişti. Bütün bunlar yaşanırken Şirvanizâde, padişahı tahttan indirme sırrına vâkıf olduğu Hüseyin Avni Paşa ile aynı fikirde olmaktan vazgeçmişti. Fakat Hüseyin Avni Paşa böylesine kararlı olduğu bir konuda artık hemfikir olmadığı müttefiki Şirvanizâde'yi sadaret makamından azlettirerek yerine geçmeyi tercih etmişti. Bu nedenle Şirvanizâde, İstanbul'dan uzaklaştırılma hırsıyla önce Halep'e daha sonra da Hicaz'a vali olarak tayin edilmiştir. Aynı yıl içinde siyasî hayatındaki ani değişimlere ailevî ve maddî problemler de eklenen Şirvanizâde 1874'te Taif'te vefat etmiştir.

Çalışmada, Şirvanizâde'nin memuriyete başladığı yıllardan itibaren nâzırlık safahâtı ve sadareten önceki faaliyetleri "Sadâretten Önce Şirvanizâde Mehmed Rüşdi Paşa" başlığıyla birinci bölümde; Şirvanizâde'nin sadaretteki icraatları ve azledilme süreci "Şirvânizade'nin Sadâreti" başlığıyla ikinci bölümde ve nihayet "Sadâretten Valiliğe Şirvanizâde'nin Hayatına Genel Bakış" başlığıyla Mehmed Rüşdi Paşa'nın Halep ve Hicaz Valilikleri, ölümü, kişiliği, sosyal ilişkileri ise üçüncü bölümde incelenmiştir.

I. BÖLÜM

SADÂRETTE ÖNCE ŞİRVÂNİZADE MEHMED RÜŞDİ PAŞA

1.1. AİLESİ

XIX. yüzyılda Devlet-i Aliyye’de önemli hizmetlerde bulunmuş ve sultanın nazarında her dâim kredisi bulunan Mehmed Rüşdi Paşa’nın sadarettten önceki, yâni henüz Bâbîâlî ve saray için tanınmış olmadığı zamanları, çocukluğu, ailesi ve eğitimi mercek altına alınacaktır.

Şirvânizade ismi, Mehmed Rüşdi Paşa’nın babası İsmail Şirvânî ve memleketine nisbetle söylenir. Günümüzde Azerbaycan sınırlarına dahil olan Şirvan, Mehmed Rüşdi’nin doğduğu yıllarda Osmanlı yönetimine bağlı özerk bir bölge idi.⁷

Şirvânizade, 1828 yılında (H. 1244) Amasya’da doğmuştur.⁸ Babası, Halidiyye tarikatının büyüklerinden ve faziletli alimlerden Mevlânâ İsmail Sirâceddin Efendi’dir. İsmail Sirâceddin Efendi hakkında en kapsamlı bilgiyi Amasya’daki türbesinde bulunan levhayı paylaşan İbn’ül- Emin vermektedir.⁹

İsmail Sirâceddin Efendi, Nakşîbendiliğin Hâlidîyye koluna mensup bir şeyhtir. XIX. yüzyılda halk içinde ve devlet adamları arasında rağbet görmesi bakımından etkisini artıran Hâlidilik, bir tehdit olarak görülmüştür. Bunda en büyük etken, tarikatın kurucu lideri olan Mevlânâ Hâlid-i Bağdadi’nin önlenemez yükselişiyile birlikte kısa sürede pek çok müridi etrafında toplamış olmasıdır. Mevlânâ Halid’in bulunduğu bölgenin Süleymaniye olması hasebiyle müritlerinin çoğu Arap ve Kürt’tü. Kendisine intisap eden devlet adamları ve ulema arasında Şeyhülislam Mekkîzade Mustafa Asım, Keçecizâde İzzet Molla, Gürcü Necip ve

---

⁷ Şirvan’ın tarih içerisindeki idari konumuna baktığımızda; *Hanlık*, Şirvan Hanlığı; *Eyalet*, İran Yönetimi; *Eyalet* (1578) *Şirvan Eyaleti*; Eyalet (1604) İran Yönetimi, *Eyalet* (1806) Rusya Yönetimi; *Bölge*, Azerbaycan. Tahir Sezen, **Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)**, Ankara, T.C Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Nu. 21, 2006, s.473

⁸ Ailesi buraya bugün Azerbaycan sınırlarında olan Şirvan’dan gelmişlerdir. *Cevdet Paşa; Şirvan’ı, Dağıstan-i Cenubi (Güney Dağıstan)’ye dahil eder. Ve etnik nüfusta Türk ve Lezgi çoğunluğunun yanında az sayıda Şii ve Ermeni popülasyonun mevcut olduğunu da ekler.* Bkz. Cevdet Paşa, **Tezâkir**, Yay. Haz. Prof. Dr. Cavid Baysun, 3. Baskı, Ankara, TTK Basımevi, 1991, s.95.

⁹ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, **Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar**, Ankara, TTK Basımevi, 1947, c. I, s.437.

Musa Safvetî Paşa gibi önemli isimler mevcuttur.¹⁰ Öte yandan II. Mahmut, Hâlidîliğin daha fazla gelişmesini istememiş ve Halîdiler'i İstanbul'dan sürmüştür.¹¹

Şirvanizâde'nin babası olan İsmail Siraceddin Efendi¹² ise yaşadığı dönemde Hâlidîyye tarikatı içinde Abdulvehhâb Sûsî ile birlikte şeyhlerine “ası” geldikleri ve kendi başlarına hareket ettikleri konuşulan iki şeyhten biriydi.

İsmail Sirâceddin Efendi, Şirvan'da tedris ve irşad faaliyetleri yürütmüş ve bölgeye Nakşîliği tanıtmış bir tasavvufî liderdir. Kısa sürede Kafkasya'da Zerdab, İlusa ve Dağistan'dan müridleri çevresinde toplamıştır. İlerleyen zamanlarda Ruslar müritlerini hapsedmeye başlayınca 1825 yılında Ahıska'ya, oradan da 1828 yılında Rus baskısı sebebiyle Amasya'ya göç etmiştir. 1832'de Sivas'a göç etmiş ve dokuz yıl burada yaşamıştır. 1841 yılında ise tekrar Amasya'ya dönmüştür.¹³ Halifeliğini Muhammedü'l-Yerâğî'ye vermiş, o da halef olarak meşhur Şeyh Şâmil'i¹⁴ seçmiştir.¹⁵

Şirvânizade Mehmed Rüşdi Paşa'nın üç erkek ve bir kız kardeşi vardır. En büyük erkek kardeşi Abdülhamid Efendi, 1846 yılında boğularak vefat etmiştir. Hakkındaki tek bilgi budur. Şirvanizâde, ailenin ikinci oğludur. Üçüncü oğul olan erkek kardeş ise Anadolu Kadıaskerliği payelülerinden Ahmed Hulûsi Efendi'dir.¹⁶ Şirvanizâde'nin en küçük erkek kardeşi ise Mustafa Nuri Bey'dir.

Şirvânizâde Ahmed Hulûsi Efendi, kardeşi Mehmed Rüşdi gibi Amasya ve İstanbul'da tahsil görmüştür. Bir müddet müderrislik vazifesinde bulunduktan sonra 1867 yılında Galata mollası olmuştur.¹⁷ Mecelle Komisyonunda da görev alan

---

¹⁰ Muharrem Varol, **İslahat-Siyaset-Tarikat: Bektaşiliğin İlgası Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2013, s. 80,81.

¹¹ Varol, **a.e.**, s. 83.

¹² İsmail Şirvani olarak da anılır.

¹³ Fariz Halili, **Mevlana İsmail Siraceddin Şirvani: Hayatı, Faaliyetleri, Ardıcılıkları**, Bakü, Adiloğlu Neşriyatı, 2003, s.45,46.

¹⁴ Kemal H. Karpat, **İslâm'ın Siyasallaşması**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s.201.

¹⁵ Şeyh Şâmil'in, bir çeşit milliyetçilikle harmanlanan dini yorumları İslam'ın klasik anlayışıyla pek de uyumlu bir bütün değildir. Şeyh Şâmil üzerinden Nakşibendiyye tarikatı “hem mahallî (Kafkas) hem evrensel (İslam) yeni bir tip kimliğe” benzetilmiştir. Karpat, **a.e.**, s.69.

¹⁶ İbnülemin, **a.g.e.**, s. 437.

¹⁷ Faiz Ahmed, “Istanbul and Kabul in Courtly Contact: The Question of Exchange between the Ottoman Empire and Afghanistan in the Late Nineteenth Century/İstanbul ve Kabil Arasında

Ahmed Hulûsi Efendi, altıncı ve sekizinci kitaplar hariç Mecelle'nin hazırlanışında büyük katkılarda bulunmuştur.¹⁸ Afganistan elçiliği görevinde de bulunmuş ve Temmuz 1877'de gittiği Afganistan'dan sonra Mekke'ye geçmiştir. Ardından 1879'da İstanbul'a dönmüştür. Döndükten sonra; önce Diyarbakır Kadılığı'na atanmış sonra da Amasya'ya sürülmüştür ve 1890'da burada vefat etmiştir.¹⁹

Ailenin dördüncü oğlu ve Şirvanizâde'nin en küçük erkek kardeşi Mustafa Nuri Bey 1844/45 (H.1259) yılında doğmuştur.²⁰ Ticaret ve Nafiâ muhasebecisi iken 1898 (H.1316)'de vefat etmiştir.

Şirvanizâde'nin tek kız kardeşi olan Şerife Fatma Hanım ise Haremeyn pâyelülerinden Şirvânî İsa Efendi ile evlenmiştir.²¹

Şirvanizâde'nin, Hakkı isminde bir oğlu ve Vecibe adında bir kızı vardır.²² Oğlu Hakkı Bey, felç geçirmiş ve 8 Nisan 1874 (H. 20 Safer 1291) tarihinde 25 yaşındayken vefat etmiştir.²³

Görüldüğü gibi Şirvanizâde ile ilgili bilgilerin yanı sıra ailesi hakkındaki bilgiler de oldukça sınırlıdır. Hatta maalesef çok az kaynakta bilgi mevcuttur. Bunda Türk terceme-i hâl geleneğinde kişilerin, yalnızca sadârete geldikten sonraki yaşamlarının kayda değer görülmesi olmasının etkisi bir hayli büyüktür.

Saraylar Düzeyinde Temas: On Dokuzuncu Yüzyıl Sonlarında Osmanlı İmparatorluğu ve Afganistan Arasındaki Etkileşim Meselesi, **Osmanlı Araştırmaları Dergisi/ The Journal of Ottoman Studies**, XLV, 2015, s.272.

¹⁸ Ahmet Şimşirgil, Ekrem Buğra Ekinci, **Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle**, İstanbul, KTB Yayınları, 2008, s.53.; Osman KESKİOĞLU, "Ahmed Cevdet Paşa (1822-1895): Hayatı ve eserleri", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, s. XIV, 1966, Ankara Üniversitesi Basımevi, s. 221-234.

¹⁹ Karpaz, **a.g.e.**, s.155

²⁰ BOA. DH. SAİD., 3/950, 29 Z 1259 (20 Ocak 1844)

²¹ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, **a.g.e.**, s.437.

²² Mehmed Zeki Pakalın, **Son Sadrazamlar ve Başvekiller**, c. II, İstanbul, Ahmed Said Matbaası,1942, s.42.

²³ İbnülemin, **a.e.**, s. 457.

1.2. EĞİTİMİ

Şirvanizâde'nin, ilk olarak ağabeyinden ve babasından iyi bir eğitim aldığı bilinmektedir. Neden ilk tahsilini ailesinin yanında yaptığını ise babasının yaşadıkları bölgedeki itibarlı konumuna bakarak anlamak mümkündür. Nitekim bölgede kanaat önderi olan ve yüksek ilmî rütbeye sahip bir din adamı olan İsmail Şirvânî'den herkesle birlikte oğlunun da istifade etmesi kaçınılmazdı.²⁴

1851 (H.1267) yılına gelindiğinde yirmi üç yaşındaki Şirvanizâde İstanbul'a gelip dönemin meşhur alimlerinden biri olan Vidinli Mustafa Efendi'den ders almıştır. Vidinli'nin o yıllarda ders verdiği ve daha sonra Osmanlı bürokrasisinde önemli makamlara gelecek olan talebelerine²⁵ Şirvânizâde de eklenmişti. Burada aklî ve naklî ilimleri tahsil etmiş, ardından icazetnâme alıp Bayezid Camii'nde ders vermiştir.

1.3. MEMURİYETLERİ

1.3.1. Amasya Evkâf Müdürlüğü

2 Ekim 1852 tarihinde (H.17 Zilhicce 1268) Amasya Evkâf müdürü (Vakıflar Müdürü) olmuştur.²⁶ Şirvânizâde'nin ilk memuriyeti kısa sürmüştür.²⁷ 1852 yılı Ekim ayında başladığı memuriyetinden 1855 yılı ocak ayında (H. 13 Rabî'u'l- Âhir 1271) istifa etmiş, İstanbul'a geri dönmüştür. Kısa süre sonra İstanbul'a dönmesinin sebebi bilinmemektedir. Ancak İbnü'l- Emin'in, Abdülaziz Döneminde Mâbeyn Başkâtibi olan ve Amasya Mutasarrıflığı da yapmış olan Atıf Bey'den naklettiğine göre:²⁸ Şirvânizâde, Evkâf Müdürü iken birkaç düşmanının kurduğu planla halk içinde utanacağı bir olay yaşamış ve bu olaydan sonra Amasya'dan ayrılmıştır.²⁹

²⁴ Ali Rıza Ayar-Recep Orhan Özel, "Osman Fevzi Olcay'ın "Menâkıb-ı Mîr Hamza Nigârî" Adlı Risalesi", **Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: III, Amasya, 2014, s. 187-201.

²⁵ Abdülkadir Yılmaz, "İstanbul'un Ulu Hocaları", **Ruhle Dergisi**, Temmuz-Eylül 2013, s.116.

²⁶ BOA., A.AMD., 49/7, 17 Z 1268, (2 Ekim 1852)

²⁷ İbnülemin, **a.g.e.**, s.437.

²⁸ Mahmud Kemal İnal, "Hâtıra-i Âtîf", **Türk Tarihi Encümeni Mecmuası**, c.VII, No: 84, (1341), s.44.

²⁹ Âtîf Bey, Şirvanizâde'nin utanıp Amasya'yı terk etmesine sebep olan olayı şu sözlerle ifade etmiştir: "...Bazı husamâsının(düşmanlarının) talim ve sevkiyle bir gün hükümet konağında bir fahişe, alenen ortaya bir kara beşlik atıp 'Bu gece benimle eğlenip de verdiğin paraya bak' diyerek tahkir ve terzil eylemesi üzerine arlanarak hemen sabahleyin hiçkimseyle görüşmeksizin Amasya'dan savuştu." İnal, **a.y.**

Âtîf Bey'in verdiği bu bilgiyi başka bir kaynak ile teyit etme imkânımız yoktur, zira kendisi bu olayı Amasya'daki memuriyeti esnasında bölge halkından biri vasıtasıyla öğrendiğini ifade eder.

1.3.2. Hocalığı

Şirvanizâde İstanbul'a döndüğünde Bayezid Camii'nde ders vermiştir.³⁰ Burada ders verdiği öğrencilerinden biri Şeyhülislam Arif Efendi'nin oğlu Sıddık Molla'dır. Sıddık Molla hocasını çok sevmiş olacaktı ki onun için ruûs³¹ derecesi verilmesini istemiş hatta bu konuda babasına ısrar etmiştir.³² Şeyhülislam Arif Efendi ise Şirvanizâde'ye ruus verilmesi konusuna sıcak bakmaz. Zira Osmanlı ilmiye geleneğinde ruus almak için yedi yıllık mülâzemet süresi ve ruus imtihan gibi eşikleri aşmak gerekmektedir. Henüz yolun başındaki bir mollaya ruus derecesi vermek hoş karşılanmayabilirdi.

Şeyhülislam Arif Efendi'yi Şirvanizâde'ye verilecek ruus için ikna eden kişinin Cevdet Paşa olduğu bilinir. Şeyhülislam, Şirvanizâde'ye ruus verme konusunda çekincelerinden bahsedince Cevdet Paşa, Mehmed Rüşdü Efendi gibi kıymetli birine verilen ruusun göze batmayacağını ifade eder. Arif Efendi de Cevdet Paşa'ya hak verir.³³

Neticede 1855 yılında Şirvanizâde'ye ruus verilir.³⁴ Mehmed Rüşdi Efendi'nin mu'tad muamalelere tâbi tutulmadan doğrudan müderris olmasında tanınmış bir aileye mensup olmasının etkisi çok büyük olsa da³⁵ onu diğer hocalardan ayıran yüksek terbiyesi, ilmi ve kabiliyetinin yanında insani ilişkileri de

---

³¹ Ruûs: Osmanlı bürokrasisinde tayin işleriyle uğraşan kalemidir. XVIII. Yüzyılın sonlarına doğru tayinlerin bürokratik işlemlerinin yapıldığı kalem konumundadır. İlmiye teşkilâtında göreve başlama işlemi için gerekli belgeye de ruûs deniyordu. Medrese tahsilini tamamlayıp mülâzım olanlardan yedi senelik mülâzemet süresinden sonra girdikleri ruûs imtihanını başaranlar ruûs alırlardı. Bunlar ibtidâ-i hâric medreselerine tayin edildikleri için ruûslarına ibtidâ-i hâric ruûsu deniyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Recep Ahıskalı, "Ruûs", *DİA*, c.XXXV, İstanbul, TDV Yayınları, 2008, s. 272-273.

³² Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s.46.

³³ Cevdet Paşa, *a.y.*

³⁴ İbnülemin, *a.g.e.*, s.437.

³⁵ Varol, Devlet Görevlerinde Bulunan Tekke Mensupları'ndan bahsederken; 'şeyhzade' olarak tanımladığı tarikat büyüklerinin çocuklarının bürokraside kolayca yer bulabildiklerinden bahseder ve İsmail Şirvani- Mehmed Rüşdi Paşa örneğini de ekler. Varol, *a.g.e.*, s.208.

etkili olmuştur. Nitekim öğrencisi Sıddık Molla, Şeyhülislam Arif Efendi ve Ahmet Cevdet Paşa ona kefil olmuşlardır. İnsani ilişkilerdeki uyumu ve sempatisi Şirvanizâde'ye hayatının diğer aşamalarında da fark attırarak yükselmeler sağlayacaktır.

1.3.3. Mahkeme-i Teftîş-i Evkâf Kassamlığı

Şirvânizâde, İstanbul'a dönüşünde Mahkeme-i Teftîş-i Evkâf Kassamlığı'na³⁶ tâyin edilmiştir.³⁷ Bu göreve tayin edilmesinde daha önce Amasya'daki Evkâf Müdürlüğü tecrübesi etkili olmuştur. Mehmed Rüşdi Efendi, Mahkeme-i Teftîş'e kassam tayin olunduktan sonra kendisine, Fuad Paşa'nın talebiyle uhdesine mahreç mevleviyetlerinden birinin tevcih edilmesi kararlaştırılmıştır.³⁸

1.3.4. Arazi Komisyonu Üyeliği ve Yapılan Çalışmalar

Osmanlı Hukuk Tarihi literatüründe "1274 (1858) Arazi Kanunnamesi" olarak bilinen kânunnâme, Ahmet Cevdet Paşa başkanlığındaki bir komisyon tarafından hazırlanmıştır. Arazi Kanunnâmesi aslında yeni ve orijinal hükümler içeren bir kanunnâmeden ziyade Osmanlı Devleti'nin muhtelif zamanlarında yayımlanmış ve yürürlükte olan çok sayıda hükümün yeni bir kanun hâline getirilmesinden teşekkül ediyordu. Esasen bu hükümler, 16 Şubat 1849 tarihli bir fermanla (H.23 Rabû'l- Evvel 1265) "Ahkâm-ı Mer'îye" adıyla kitapçık hâlinde yayımlanmıştı. Ancak Arazi Komisyonu'nun amacı bu hükümleri yeniden düzenlemek ve zamanın şartlarına uygun bir kalıba sokmaktı.³⁹

³⁶ Mahkeme-i Teftîş-i Evkâf: İlmiye personeline ait çeşitli vakıflarla ilgilenen kurumdur. Bu kurum 1895-96 yılında Mahkeme-i Teftîş-i Hümayûn adını alacaktır. Kassamlıksa müfettişlik anlamına gelir. Esra Yakut, **Şeyhülislamlık: Yenileşme Döneminde Devlet ve Din**, Ankara, Kitap Yayınevi, 2005, s.68.

³⁷ BOA, A.MKT.MHM., 138/60, 17 B 1277 (27 Ocak 1861); Nazif ÖZTÜRK, "Evkâf-i Hümayun Nezaretinin Kuruluş Tarihi ve Nazırların Hal Tercümeleleri IV", **Vakıflar Dergisi**, Sayı: 18, Ankara, Önder Matbaacılık, 1984, s. 43-54.

³⁸ BOA, A.MKT.MHM., 211/25, 20 Ş 1277, 1 Mayıs 1861

³⁹ Ebulula MARDİN, "**Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa.**" İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. XIII, sayı: 4, İstanbul, 1947, s.142, 143; Cevdet Paşa, **Mâruzat**, Yay. Haz. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1980, s. 1339-1416.

³⁹ Esra Yakut, **a.g.e.**, s.68.

³⁹ Nazif ÖZTÜRK, **a.g.m.**, s.437.

Kanunname, Osmanlı Devleti'nde toprak hukuku ve arazi sisteminde yapılan ve uzun bir süre kullanımda olacak yeni düzenlemeleri içermekteydi.⁴⁰

Ahmet Cevdet Paşa'nın başkanlık ettiği komisyonda Şirvanizâde Mehmed Rüşdi dışında Ârifî ve Tahsin isimli üyeler vardır. "Arazi-yi Mîrîye Kanunu" olarak hazırlanan kanun hükümlerinin vakıf arazilerini de kapsadığı iradeyle belirtilmiştir.⁴¹ Komisyonun hazırladığı mazbata, 21 Nisan 1858'de (H. 7 Ramazan 1274) Tanzimat Meclisi'ne sunulmuştur. Bazı tetkiklerden geçtikten sonra 6 Haziran 1858'de (H. 23 Şevval 1274) yürürlüğe girmiştir.⁴²

Komisyonun çalışma şartları ya da programına ulaşacağımız bir kaynak olmamakla birlikte Ahmet Cevdet Paşa'nın haftada iki gün bu komisyondaki çalışmalara devam ettiği bilinir.⁴³

Arazi Komisyonu çalışmalarından sonra Komisyon reisi Cevdet Efendi'ye "pâyesine mahsus arpalık" tevcih edilmiş. Komisyon üyelerinden Mehmed Rüşdi'ye terfî, Ârifî ve Tahsin efendilere de padişah tarafından hediyeler verilmiştir.⁴⁴

1.3.5. Şirvanizâde'nin Fuad Paşa ile Suriye'ye Gitmesi

Şirvânizade'nin siyasi kariyerinde dönüm noktası olan olay 1858'de Arazi Komisyonu'ndaki çalışmalarına devam ederken Âli ve Fuad paşalarla tanışma imkânı bulması idi.⁴⁵ Bu dönem Mehmed Emin Âli Paşa'nın üçüncü sadrazamlık dönemine⁴⁶, Fuad Paşa'nın da Hariciye Nazırlığı dönemine denk gelmekteydi.⁴⁷ İki yıl sonra 1860'da Cebel-i Lübnan'da başlayan ağır çatışmalar, bastırılmayınca 1860 yazında özellikle Suriye'de şiddetlenmişti.⁴⁸

⁴⁰ İbnülemin, **a.g.e.**, s.437.

⁴¹ BOA. A.MKT.MHM, 128/361, 28 B 1274, 14 Mart 1858

⁴² Mehmet Yıldırım-Songül Kadioğlu, **Defterhâne'den Tapu ve Kadastro'ya**, Ankara, Semih Ofset ve Matbaacılık, 2010, s. 159.

⁴³ Mardin, **a.g.m.**, s.142.

⁴⁴ BOA, A.MKT.MHM, 138/60, 12 M 1275 (26 Ağustos 1858)

⁴⁵ Cevdet Paşa, **Mâruzât**, s.46.

⁴⁶ Mehmed Süreyya, **a.g.e.**, c. II, s. 290.

⁴⁷ İbnülemin, **a.e.**, s.159.

⁴⁸ Cebel-i Lübnan: Diğer adlarıyla Beytüddin, Deyrülkamer. Osmanlı tarihi boyunca Halep Eyaleti, Sayda Eyaletine bağlı olarak (1852, 1856, 1861) ve ayrıca müstakil sancak olarak da varlığını korumuş bir yerleşim yeridir. Tahir Sezen, **a.g.e.**, s.102.

Cebel-i Lübnan'daki olayların başlangıcı 1844 yılına dayanır. Osmanlı yönetimindeki Cebel-i Lübnan bölgesi 1844'te iki kaymakamlığa ayrılmış ve bunlardan birine Müslüman, diğerine Hıristiyan kaymakam atanmıştı. Bölgedeki huzursuz ortamın sebebi başlarda Dürzîler ve Mâruniler arasındaki toprak kavgaları olsa da olay daha sonra siyasi, etnik, dini sebepleri de içine alarak ilerlemişti. Nitekim 1854'te Marunî kaymakam ölünce yerine Şihap ailesinden Beşir Ahmet'in getirilmesi Hıristiyan halk arasında memnuniyetsizliği had safhaya taşımıştır. 1860 yılında çıkan olaylarda ise İngilizler'in Dürzîleri; Fransızlar'ın Maruniler'i desteklemesiyle olay uluslararası bir mesele hâline gelmiştir.⁴⁹ 1861 yılı haziran ayında Dürzîler ve Marunîler arasında çıkan çatışmada 560 kilise, 43 manastır, 28 okul, 9 dinî yapı, 360 köy, 560 köy kilisesi yakılmıştır. Bu olaylarda yaklaşık bin kişi hayatını kaybetmiştir.⁵⁰

Bölgedeki çatışma ortamını daha iyi anlamak için huzursuzluğa sebep olan taraflara kısaca değinmek gerekirse:

Dürzîler, Şii mezhebinin İsmailiye koluna dayanan Sabi ve Ezdî inançlarından etkilenmiş bir mezheptir. XI.yüzyılda oluşmuş ve yayılmıştır. Ortaya çıkması ve temel fikri Hâkim bi-Emrillah'ın ilah olduğu düşüncesine dayanır. Transmigration (ruh göçü) inançlarıyla daha çok kendilerine özgü inanış ve geleneğe sahiplerdi.⁵¹ Suriye'de Cebel-i Havran, Raşeya, Hasbeya ve Şam'da yaşamaktaydılar. Cebel-i Lübnan'da 37 köy, Anti-Lübnan'da 64 köy ve kasabanın tamamı Dürzîlerden oluşmaktaydı. 1860'ta nüfuslarının 60.000'e yaklaştığı tahmin edilmektedir. Dürzîlerde de tıpkı Maruniler'de olduğu gibi derebeylik sistemi vardı.⁵²

Maruniler, IV. yüzyılda yaşamış Hıristiyan din adamı Aziz Maron'a nisbetle bu adla anılırlar. Düşünce ve inançlarını İsa peygamberin insan ve tanrı kimliği arasındaki ilişki düşünceleriyle temellendirmiş bir cemaattir. Suriye bölgesinde ise

---

⁴⁹ Enver Ziya KARAL, **Osmanlı Tarihi**, c.VI, Ankara, TTK Yayınevi, 1998, s.38.

⁵⁰ Joseph Von Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi**, c.XVII, Çeviren: Mehmed Âtâ Bey, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1998, s.401.

⁵¹ Emrullah Yüksel, "Tarih-i Cevdet' Göre Dürzîlerin Âdetleri ve İnançları", **Ahmed Cevdet Paşa (1823-1895) Sempozyum** (9-11 Haziran 1995), Ankara, TDV Yayınları, 1997, s.89.

⁵² Enver Ziya Karal, **a.g.e.**, s. 30,31.

Lübnan'ın kuzeyi Beyrut ve Trablus, Sayda'da yaşamışlardır. 1860 yılında toplam nüfuslarının 200.000'e vardığı bilinir.⁵³

Bölgede taraflar arasındaki krizin durulmaması sonucu Babıâli 1860 yılında Fuat Paşa'yı "fevkalâde murahhas"⁵⁴ sıfatıyla Lübnan'a göndermiştir.⁵⁵ Fuad Paşa bölgeye giderken, irade-i seniyye⁵⁶ ile Şirvanizâde Mehmed Rüşi'di'yi de beraberinde götürmüştür⁵⁷ ve 1860 yılı temmuz ayında Şam bölgesine varmışlardır.⁵⁸

Fuad Paşa ve Şirvanizâde Şam'da iken Sultan Abdülmecid vefat etmiştir. (25 Haziran 1861)⁵⁹ Fuad Paşa ve Şirvânizade'nin bir yıl kadar Şam bölgesinde buldukları bilinmektedir. Bölgedeki görevi ise olaylar esnasında oluşan problemlerin çözümü için kurulan tazminat komisyonuna riyâset etmektir.⁶⁰ Bununla birlikte, Şam'daki görevi esnasında Şirvanizâde Beyrut'a da gitmiştir.⁶¹ Fuad Paşa, Şam'da yakından tanımış olduğu Şirvânizade'ye mahreç mevleviyetlerinden birinin verilmesini istemiştir.⁶² Mahreç mevleviyeti, bir makamı fiilen işgal etmeden sadece rütbe ve unvanının kullanıldığı pâyeye anlamına gelir.⁶³ Ancak dönemin Şeyhülislami Saadettin Efendi bu duruma karşı çıkmıştı.⁶⁴

Fuad Paşa'nın Şirvanizâde'ye yaptığı başka bir "iyilik", Şam olayları sırasında tazminat, musibetzedelere yardım gibi sebeplerle gönderilen yüksek meblağların hesabını Şirvanizâde'ye hiç sormadan irade-i seniyye gereğince sildirmesi olmuştur.⁶⁵

---

⁵³ Karal, **a.g.e.**, s.30.

⁵⁴ Olağanüstü durumlarda gönderilen elçi anlamına gelir.

⁵⁵ Mehmed Memduh Paşa, **Esvât-ı Sudûr**, İzmir, İzmir Vilâyet Matbaası, 1912, s.30.

⁵⁶ BOA., AMKT.NZD, 317/54, 20 Z 1276 (9 Temmuz 1876).

⁵⁷ Cevdet Paşa, **Mâruzât**, s.46.

⁵⁸ İbnülemin, **a.g.e.**, s.162.

⁵⁹ Midhat Sertoğlu, **Mufassal Osmanlı Tarihi (Resimli-Haritalı)**, c.VI, Ankara, TTK Basımevi, 2011, s. 2964.

⁶⁰ BOA, İMMS., 26/1152, 13 L 1279 (3 Nisan 1863)

⁶¹ BOA., A.MKT.UM, 571/27, 7 Z 1278, (5 Haziran 1862)

⁶² Osmanlı ilmiye teşkilâtı'nda yüksek rütbeli kadılıklardır. Mahreç Mevleviyetleri ise; yüksek rütbeli medreselerden ilk olarak kadılığa çıkılan yerlerdir. Fahri UNAN, "Mevleviyet", **DİA**, c.XXIX, İstanbul, TDV Yayınları, 2004, s. 467-468.

⁶³ UNAN, **a.g.m.**, s. 468.

⁶⁴ Cevdet Paşa, **a.g.e.**, s.46.

⁶⁵ BOA., A.MKT.MHM., 243/65, 12 Rabîu'l- Âhir 1279 (7 Ekim 1862)

Yakın dost olan Âli ve Fuad paşalardan birinin herhangi bir arzusu yerine gelmeyince diğeri de bu durumdan rahatsız oluyordu. Bu sebeple her ikisinin de Şirvânizade'ye mahreç pâyesi verilmesinden dolayı Şeyhülislam Saadettin Efendi ile araları açılmıştır. Âli Paşa, Şeyhülislam'ı ikna etmek için Cevdet Paşa'yı devreye sokmuştur.

Cevdet Paşa'ya göre Şirvanizâde, ilim sahibi bir zattır ve daha önce Mahkeme-i Teftiş Kassamlığı yapması, bir müddet Fetvahâne'de çalışması ve son olarak Arazi Komisyonu'ndaki mesaisinden dolayı şer'î konularda yetkinliği vardır. Buna hoşsohbet kişiliği de eklenince Bâbıali'de tanınan bir sîmâ haline gelmiştir. Cevdet Paşa yukarıda zikredilen vasıfları sebebiyle Şirvânizâde için Şeyhülislam'ı mevleviyet konusunda ikna etmeye çalıştıysa da başarılı olamamıştı. Şeyhülislam'ın bu tavrına karşı Şirvanizâde vezaret rütbesi ile Suriye Valiliği'ne atanmıştır.⁶⁶

Görüldüğü gibi Şirvânizade Mehmed Rüşdi Efendi, Âli ve Fuâd paşaların takdirini kazanmıştı. Fuat Paşa'nın, Mehmed Rüşdi Efendi'nin "yüksek vazifelere olan liyakatini" İstanbul'dan hareket edildiği gün vapurda gerçekleşen uzun sohbet esnasında anladığı söylenir.⁶⁷ Bununla beraber Şirvanizâde, bölgedeki memuriyetinden sonra Dersaadet'teki itibarını artırma fırsatı yakalamıştı.⁶⁸

Öte yandan araları zaten pek iyi olmayan Saadeddin Efendi ve Fuat Paşa'nın arasındaki gerginlik bu olayla birlikte şiddetlenmişti.⁶⁹

Şirvânizâde, 1861'de (H. 1278) Meclis-i Ahkâm-ı Adliye Azâlığına tayin edilmiştir.⁷⁰ Meclis-i Ahkâm-ı Adliye; Meclis-i Vâlâ ve Meclis-i Âli-i Tânzimat'ın 1861'de birleştirilmesiyle oluşmuş yüksek yasama ve yargı organıdır.⁷¹ Şirvanizâde

---

⁶⁶ Cevdet Paşa, **Tezâkir**, Yayına Haz. Cavid Baysun, 3. Baskı, Ankara, TTK Basımevi, 1991, s.155.

⁶⁷ Ali Rıza- Mehmed Galib, **Onüçüncü Asr-ı Hicrî'de Osmanlı Ricali ya da Sonun Başlangıcı**, Yay. Haz., Turan M. Türkmenoğlu, İstanbul, Milenyum Yayınları, 2001, s.181.

⁶⁸ Şirvanizâde hakkında, 'Memuriyet-i Mahsusa ile Dersaadet'e gelen Şirvanizâde Mehmed Efendi işini bitirip gazi döndüğünden kendisine hüsn-i nazarla bakılması' yönünde bir talimat verilmiştir. BOA, A.MKT.UM., 474/76, 18 Za 1277, (28 Mayıs 1861)

⁶⁹ Ali Haydar Bayat, **Hekim- Devlet Adamı Keçecizade Mehmed Fuad Paşa**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları,1988, s.49.

⁷⁰ BOA, A.MKT.MHM., 207/62, 17 B 1277 (29 Ocak 1861); A.MKT.NZD., 427/99, 29 Z 1278 (27 Haziran 1862)

⁷¹ Karal, **a.g.e.**, c.III, s. 151; Köprülü, **a.g.m.**, s.203.

bu göreve geldikten sonra Ahmet Cevdet Paşa'ya 13 Ağustos 1861 tarihli bir teşekkür mektubu yazmıştır.⁷²

Bu görevdeyken Mehmed Rüşdi Efendi'ye Nisan 1862 'de (Şevval 1278) dördüncü rütbeden mecidi⁷³ nişânı tevcih edilmiştir.⁷⁴

Şirvanizâde, Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'deki iki yıllık memuriyetinin ardından 2 Nisan 1863'te (H. 13 Şevval 1279) vezaret rütbesi ile Şam Valiliği'ne tayin olunmuştur.⁷⁵ Şirvanizâde'nin Şam'a vali olarak tayininde Pepe Mehmed Paşa'nın⁷⁶ yaşlılığı sebebiyle görevini bihakkın yapamaması etkili olmuştur. Konuyla ilgili tezkire bu tayini açıklar niteliktedir:⁷⁷

Tezkirede Şam Valisi Pepe Mehmed Paşa'nın ileri yaşı sebebiyle eyalet işlerini 'lâyıkıyla' yürütemeyeceği vurgulanmış, ardından Şirvanizâde'nin bölgedeki olaylar süresince Müslüman ve Hıristiyan halkın güvenini ve memnuniyetini kazandığı belirtilmiştir. Bu nedenle Şam Valiliği'ne Şirvanizâde'nin tayini, Pepe Mehmed Paşa'ya da önceki hizmetleri için ayrıca bir maaş verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca Şirvanizâde, Şam olayları esnasında zarar gören kiliselerin tamiri ve elden çıkan kiliselerin geri alınması için de gayret göstermiştir.⁷⁸

Bir yıl sonra (Nisan 1864) Şam, Sayda eyaletleri ve Kudüs Sancağı birleştirilip Suriye Vilâyeti ismini alınca⁷⁹ Şirvanizâde buraya tayin edilmiştir.

---

⁷² Cevdet Paşa, **Mâruzât**, s.46,47.

⁷³ Mecidi nişanı: 1852 yılında kullanılmaya başlanan nişandır. Toplam beş rütbesi vardır. Şirvanizâde'ye verilen dördüncü rütbe mecidi nişanının 3000 adet olduğu; bu nişan göğsün sol tarafına asılır ve kişi öldükten sonra alınır. Bkz. İbrahim ARTUK, "Nişan", **DİA**, c.XXXIII, İstanbul, TDV Yayınları, 2007, s.152-154.

⁷⁴ BOA, A.DVN.MHM., 36/71, L 1278 (Nisan 1862)

⁷⁵ BOA, AMKT.MHM., 259/982, Za 1279 (Nisan 1863); İ.MMS., 26/1152, 13 L 1279 (3 Nisan 1863)

⁷⁶ Pepe Mehmed Paşa: 1771-72 (H.1185)'de Eyüp'te doğmuştur. Bolu Defterdarlığı, Bolu Valiliği, Sayda, Yanya, Tırhala Valilikleri yapmıştır. Şubat 1862'de Şam Valisi olup Mart-Nisan 1863'te azledilmiştir. Sonrasında Meclis-i Vâlâ Memurluğu ve Zabtiye Müşirliği görevlerinde bulunmuştur. 16 Şubat 1867'de 96 yaşında görevi başındayken vefat etmiştir. Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî**, 1327/1909, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1308'in tıpkıbasımı, Westmead: Gregg International Publishers, 1971, c.I, s. 374.

⁷⁷ BOA.İ.MMS., 26/1152, 13 L 1279 (3 Nisan 1863)

⁷⁸ BOA, İ.HR., 192/10780, 29 L 1278, (28 Nisan 1862)

⁷⁹ 1864 Tuna Vilayeti Nizamnâmesi ile bu değişiklik yapılmıştır. Abdülhamit KIRMIZI, **Abdülhamid'in Valileri: Osmanlı Vilayet İdaresi**, 3.baskı, İstanbul, Klasik Yayınları, 2008, s.25.

Vezaret rütbesi olarak Şam Valisi olması yeni tenkit ve tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Zira kendisine mahrec pâyesi bile çok görülürken o vezaret rütbesi ile taltif edilmiştir. Öte yandan Şirvanizâde, Osmanlı Devleti tarihinde müderrislikten vezaret rütbesine yükselen üç kişiden biri olmuştur. Diğerleri ise Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa⁸⁰ ve Yenişehirli Müderris Osman Paşa'dır.⁸¹

1.3.6. Evkâf-ı Hümayûn Nâzırlığı

Şirvanizâde, 10 Ekim 1865'te (H.19 Cemâziye'l- Evvel 1282) Evkâf-ı Hümayun Nazırlığı'na atanmıştır.⁸² Daha önce Mahkeme-i Teftiş-i Evkâf Kassamlığı yapmış, bu görevi esnasında vakıfları teftiş etmiş ve bu konuda ilmî altyapısı bulunan Şirvanizâde, bu görev için uygun görülmüştür. Kendisi göreve tayin edildiğinde Şam'da olduğu için, İstanbul'a gelip vazifesine başlayıncaya kadar Maarif-i Umumiye Nâzırı Kemal Paşa, ona vekâlet etmiştir.⁸³ İstanbul'a geldiğinde, 7 Kasım 1865'te (H.17 Cemâziye'l- Âhir 1282) yeni görevine başlamıştır. Şirvanizâde Mehmed Rüşdi Paşa, iki aylık Orman ve Maâdin Nazırlığı'ndan sonra 30 Ekim 1872'de (H. 27 Şaban 1289) ikinci kez Evkâf Nazırı olmuştur.⁸⁴

1.3.7. Maliye Nazırlığı

Mehmed Rüşdi Paşa, Ocak 1866'da Maliye Nâzırı olarak atanmış,⁸⁵ Mart 1866'da da kendisine Osmanî nişanının birinci rütbesinin⁸⁶ verildiği irade-i seniye ile ilan edilmiştir.⁸⁷

---

⁸⁰ Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa: Köprülü Mehmed Paşa'nın büyük oğludur. M. 1635/1636 yılında Amasya'da doğmuştur. Küçük yaşta İstanbul'a gelmiş, dönemin ünlü alimlerinden ders almıştır. Karaçelebizâde Müftü Aziz Efendi'den mezun ve mülazım olmuştur. On altı yaşında müderris olmuş, yirmi iki yaşında "sahn müderrisi" olarak Sahn -Seman medresesinde müderrislik yapmıştır. İlmî kariyerindeki hızlı yükseliş, ilmî çevrelerde çok konuşulmasına neden olmuş ve çeşitli dedikodular gündeme gelmiştir. Bunun üzerinde Köprülü Mehmed Paşa, oğlunu ilmîye sınıfından çekip mülkiye sınıfına almıştır. 1659 yılında Erzurum Valiliği'ne atanmıştır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, c. IV, Ankara, TTK Yayınları, 2011, s. 418.

⁸¹ Cevdet Paşa, **Mâruzât**, s.48.

⁸² BOA. İ.DH., 541/37650, 19 Ca 1282, (10 Ekim 1865); Nazif ÖZTÜRK, **a.g.m.**, s.43.

⁸³ İbnülemin, **a.g.e.**, s.439.

⁸⁴ Pakalın, **a.g.e.**, s. 21.

⁸⁵ BOA. İ.DH., 545/37891, 17 Ş 1282, 5 Ocak 1866

⁸⁶ "Sultan Abdülaziz zamanında 9 Cemâziyelâhir 1278 (12 Aralık 1861) tarihli nizamnâmeyle nişân-ı Osmânî çıkarıldı. Bu nişan Mecîdî nişanıyla bazı farklılıklar göstermektedir. Bunda üç rütbe esas alınmıştı. Daha sonra dördüncüsü eklendi. Murassa Osmanlı nişanı şemsesi göğsün

5 Mart 1868'de (H.11 Zilkade 1284) Maliye Nazırlığı'na ilâveten Hazine-i Hassa Nazırlığı⁸⁸ görevi de Şirvanizâde'ye verilmiştir.⁸⁹

Şirvanizâde'nin bu görevi esnasındaki icraatları önemlidir. Bunlardan en önemlisi, gayr-i müslim tebaanın emlak edinme hakkının resmen başlamış olmasıdır. Aslında bu hak, 1856'da ilan edilen ve özellikle gayr-i müslim vatandaşlara yönelik yeni haklar barındıran Islahat Fermanı ile verilmiş,⁹⁰ fakat 11 yıl geçmesine rağmen yürürlüğe konamamıştı. Ecnebilerin gayr-i menkûl satın alma hakkı ancak 1867 (H. 1284) yılında Mehmed Rüşdi Paşa'nın Maliye Nazırlığı döneminde yürürlüğe girebilmişti.⁹¹ 1867 yılında ayrıca arazi tapularının intikal kapsamı genişletilmiştir. Bu kararlar birlikte tapularda; kardeşler, anne-baba ve eşler hissedâr olabilecekti. Bu yeni uygulamayla birlikte beş senede bitirilmesi ve bir defaya mahsus olması kaydıyla bir buçuk öşür alınmıştır.⁹²

Bu dönemdeki bir başka mâlî icraatsa meskûkâtın⁹³ mevcut değerinden fazlaya alınıp satılmaması kararı idi. Abdülaziz döneminde üç çeşit madenden sikke basılıyordu. Bu dönemdeki sikkeler ve birimler şöyledir:

Altın: 500 kuruş, 250 kuruş, 100 kuruş, 50 kuruş, 25 kuruş; Gümüş: 20 kuruş, 10 kuruş, 5 kuruş, 2 kuruş, 1 kuruş, 20 para; Bakır: 40 para, 20 para, 10 para ve 5 para.⁹⁴

---

sol tarafına, nişan kurdelenin ucuna, sağdan sola bağlanır, sahibinin ölümünden sonra takılmamak şartıyla vârislere bırakılırdı. Murassa Osmânî nişanının her şubesinde yarım kırat ağırlığında yedi taş, bütün nişanda 3,5 kırat ağırlığında kırk dokuz taş vardır. Şemsesinde ise her şubede 5 kırat ağırlığında elli bir taş ve bütün şemsede 40 kırat ağırlığında 408 pırlanta bulunmaktadır. Nişân-ı Osmânî'nin dört rütbesinden ilkinin şemsesi göğsün sol tarafına, nişan ise kurdelenin ucuna, kordon da sağdan sola doğru bağlanır, sahibinin ölümünde hazineye verilirdi". Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim ARTUK, **a.g.m.**, s.154.

⁸⁷ BOA. İ.DH., 546/37986, 3 L 1282, 19 Şubat 1866; İbnülemin, **a.g.e.**, s.439.

⁸⁸ Hazine-i Hassâ Nezareti: "Osmanlı Padişahlarının şahsî gelir ve giderlerini idâre eden teşkilât." Önceleri ceyb-i hümayun olarak anılırken 1847'den itibaren Hazine-i Hassâ adını almıştır. Arzu Tozduman Terzi, "Hazîne-i Hassâ Nezareti", **DİA**, c.XVII, İstanbul, TDV Yayınları, 1998, s. 137-141.

⁸⁹ Midhat Sertoğlu, **a.g.e.**, s.3220.

⁹⁰ Ufuk Gülsoy, "Islahat Fermanı", **DİA**, c.XIX, İstanbul, TDV Yayınları, 1999, s. 185-190.

⁹¹ Ahmet Lûtfî Efendi, **Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi**, c. XI, Yay. Haz. Prof. Dr. Münir Aktepe, Ankara, TTK Basımevi, 1991, s.75.

⁹² Ahmet Lûtfî Efendi, **a.e.**, s.75

⁹³ Meskûkât: Basılmış madenî paralar, sikkeler. Bu konuda detay için bkz. Oğuz Tekin, "Meskûkât", **DİA**, c.XXIX, İstanbul, TDV Yayınları, 2004, s. 317-318.

Bu konuda piyasalara müdahale adına “mevzuundan fazla fiyat verilmemesi” yani belirlenen ölçünün üzerine çıkılmaması talimatı verilmiştir.⁹⁵

Şirvanizâde'nin Maliye Nazırlığı döneminde faaliyete geçirdiği bir başka düzenleme, memurların mâzûliyet ve tekâüd maaşlarının bir sisteme bağlanmasıydı.⁹⁶ Zira bu düzenlemeden önce azledilen ya da memuriyeti lağvedildiği için işsiz kalanlara verilen mâzûliyet maaşı ve emeklilere verilen tekaüd maaşı neredeyse kişiye göre muameleyle ve belli bir şarta bağlı olmaksızın padişah ya da sadrazamların keyfî uygulamalarına açıktı. Ancak yeni düzenleme ile bu maaşlar “kayd-ı hayat” ve “muvakkat” olmak üzere ikiye ayrıldı. Kayd-ı hayat olanlar isminden anlaşılacağı üzere maaşı alanlara, yaşadığı müddetçe verilen maaşlardı. Ancak muvakkat/geçici olan maaşlar, kız çocuklarına evleninceye dek; erkek çocuklarına ise bûluğ çağına kadar veriliyordu. Yeni düzenlemeyle erkek çocuklarının aldığı bu maaş daha ileri bir zamanda, yirmi yaşına girildiğinde kesilecekti.⁹⁷

Yine Şirvanizâde'nin Maliye Nazırlığı esnasındaki faaliyetlerinden biri de Simkeşhâne'nin ıslah edilmesi idi. Simkeşhâne; altın, gümüş ve sırma işlemcilerinin topluca çalıştığı kurumdu. Bu müessesenin en yüksek idarecisi Darphane-i Âmire emini idi. Bu dönemde Islah-ı Sanayi Komisyonu'nun⁹⁸ faaliyetleriyle birlikte Simkeşhâne'yi ve simkeşlik sanatını canlandırılma yoluna gidilmişti. Maliye'nin böyle bir teşebbüste bulunmasının tek gayesi unutulmaya yüz tutmuş bir sanatı canlandırmak değil aynı zamanda sırmakeş denen simkeşhâne zanaatkârlarına, âtil kaldıkları için hazineden verilen maaş yükünden de kurtulmaktı. Komisyon kararıyla yeniden canlandırılacak olan Simkeşhane'de çalışacak esnafa bin kese akçe verilecek, resmi elbise giydirilecekti.⁹⁹ 1866'da Simkeşhâne'nin tekrar faaliyete

---

⁹⁴ Oğuz Tekin, “Sikke”, **DİA**, c.XXXVII, İstanbul, TDV Yayınları, 2009, s.179-184.

⁹⁵ Ahmet Lutfi Efendi, **a.e.**

⁹⁶ Enver Ziya Karal, **a.g.e.**, c.III, s.161.

⁹⁷ Ahmet Lutfi Efendi, **a.g.e.**, s.2.

⁹⁸ Islah-ı Sanayi Komisyonu: 1860'da kurulan komisyon Avrupa rekabetine mukavemet etmeye çalışan yerli sanayiye canlandırmak amacıyla kurulmuş, 1873'e kadar çalışmalarına devam etmiştir. Bkz. Mehmet Seyitdanloğlu, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876)”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, c. XXVIII, sayı: 46, Ankara, 2009, s.60.

⁹⁹ Ahmed Lûtfi Efendi, **a.g.e.**, c.XI., s.3

geçirilmesi amacıyla Simkeşler Şirketi kurulmuş ve 1867 yılında da bina tamir edilmişti kapısına ise “Simkeşhâne-i Âmire” levhâsı asılmıştır. Ve XX. yüzyıla kadar düzensiz de olsa çalışmaya devam etmiştir. İstanbul’un işgali ve sonrasında büyük hasar gören yapının bir kısmı onarılmış ve kütüphaneye çevrilmiştir. Bugün Beyazıt’taki Orhan Kemal İl Halk Kütüphanesi bu bina üzerine kurulmuştur.¹⁰⁰

Mehmed Rüşdi Paşa, daha önce Maliye ile ilgili işlerde bir tecrübesi olmamasına rağmen kısa sürede ilmî kabiliyeti ve zekasıyla Maliye Nazırlığı makamının hakkını vermeye çalışmıştır.¹⁰¹ Ayrıca Şirvanizâde’ye Maliye Nazırı iken padişah tarafından beş yüz bin kuruş atıyye (hediye) verilmiştir.¹⁰² Maliye Nâzırlığı vazifesine başladığı ilk günlerde 40 bin kuruş olan maaşı kısa süre içinde 10 bin kuruş zamlı 50 bin kuruşa çıkarılmıştır.¹⁰³

Şirvanizâde, 1867’de Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye ismi verilen yeni medenî hukuk kanunnamesinin hazırlanması için kurulan komisyonda Cevdet Paşa’ya fikren destek olmuştu. Bu kanunnâme, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye’ye bağlı olarak kurulması düşünülen yeni mahkemelerde müslüman ve gayrimüslim halk için ortak ve zamanın gerektirdiği hükümler ne olmalı sorusundan yola çıkılarak hazırlanacaktı. Cevdet Paşa, bu mahkemelerde yerli, örfî ve millî bir kanunname mi yoksa Fransız medeni kanununun aynen tercümesinin mi uygulanacağı konusunda kararsız kalmıştı. Bu konuda, Şirvânizade’nin görüşü ise Ahmet Cevdet Paşa’yı destekler nitelikte, kendi örf ve kabullerimize uygun bizden bir kanunnamenin yürürlüğe girmesi yönündeydi.¹⁰⁴

Şirvanizâde, Şubat 1869’da Dahiliye Nazırlığı’na tayin edilmiş, bir yıl sonra 1870’te tekrar Maliye Nazırlığı görevine getirilmişti. Âli Paşa, Şirvanizâde’nin “başınabuyruk” hareketlerinden duyduğu rahatsızlık sonucunda paşayı Dahiliye Nazırlığı görevinden alarak 17 Ocak 1870’te (H. 24 Şevval 1287) ikinci kez Maliye Nazırı olarak atamıştı.¹⁰⁵ İcraat merasiminden haberi olmayan Şirvanizâde,

---

¹⁰⁰ Erdoğan Merçil, “Simkeşhâne”, **DİA**, c.XXXVII, İstanbul, TDV Yayınları, 2009, s. 211-213.

¹⁰¹ Mehmed Zeki Pakalın, **a.g.e.**, s. 73.

¹⁰² BOA. İ.DH., 579/40346, 24 R 1285, 14 Ağustos 1868

¹⁰³ BOA.İ.DH., 545/37937, 10 N 1282, 26 Ocak 1866

¹⁰⁴ Mardin, **a.g.m.**, s.156.

¹⁰⁵ İbnülemin, **a.g.e.**, s.440.

merasimde bulunan şahitlere göre kendisinin Maliye Nazırlığı'na; Said Efendi'nin de Dahiliye Nazırlığı'na getirildiğini öğrenince şaşkınlığını gizleyememişti.¹⁰⁶

Said Efendi'nin, Şirvanizâde'nin makamına getirilmesi daha önce de bahsedildiği gibi Âli Paşa'nın bir anlamda zıtlaşmasının da etkisiyle olmuştur. Sadrazama muhalif ve çoğu zaman kendince hareket eden Dahiliye Nazırı'nın Said Efendi'yi küçümsemesi Âli Paşa'nın zoruna gitmiştir.

Yine Hazine-i Hassâ Nezareti de Maliye Nezareti ile birlikte Şirvanizâde'nin yönetimine verilmiştir.¹⁰⁷

Şirvanizâde'nin, ikinci Maliye Nezareti görevinde İbnü'l-Emin'in ifadesiyle “padişahın hiddetini istilzam edecek” birtakım davranışları olmuştur. Dönemin kaynaklarına yansıyan ve en çok anlatılanlar şöyledir.¹⁰⁸

Sultan Abdülaziz, oğulları şehzadeler Yusuf İzzeddin Efendi, Mahmud Celaleddin ve Süleyman Efendi için 20 Haziran 1870 (H.20 Rabû'l- Evvel 1287) tarihinde bir sünnet töreni gerçekleştirmiştir.¹⁰⁹ Şirvanizâde'nin tören için çok yüksek fiyata aldığı çuhaları (kumaş) maliye mahzeninde çürütmesi, saraya hediye ettiği atların malî bedelini Hazine-i Hassa masraflarından göstermesi, konağında döşediği yüz seksen bin kuruşluk halıların fiyatı kadar Hazine-i Hassa'da açık görülmesi gibi sebeplerle Maliye Nezareti'nden 18 Haziran 1871 (H. 29 Rabû'l- Evvel 1288) tarihinde azl edilmiştir.¹¹⁰ Şirvanizâde'nin Hazine-i Hassâ Nazırlığından uzaklaştırılması hakkında irade-i seniyye çıktıysa da Âli Paşa buna engel olmuştur. Rüşdi Paşa'nın sorgusuz sualsiz uzaklaştırılmasına izin vermemiştir.

Olayın ayrıntıları şöyle anlatılır: O dönemde Başmâbeynci olan Nevres Paşa, Hazine-i Hassâ Nazırı Şirvanizâde'nin değiştirilmesi yönündeki görüşünü Âli Paşa'ya irade-i seniyye ile sorar. Âli Paşa da Hazine-i Hassâ Nezâreti'nin bir saray hizmeti olduğunu ve nâzırın değişmesinde bir beis görmediğini padişaha arz eder. Âli Paşa'nın değişim konusundaki cevabı, padişahı tatmin etmeyince Başmabeynci

¹⁰⁶ Ali Rıza-Mehmed Galib, **a.g.e.**, s.185.

¹⁰⁷ Mehmed Süreyya, **a.g.e.**, s.1406.

¹⁰⁸ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, “Sultan Abdülaziz’e Dair”, **TTEM**, IX/86, s. 176-190., 1 Mayıs 1341(1925), İstanbul, s.179.

¹⁰⁹ Ali Akyıldız, “Yûsuf İzzeddin Efendi”, **DİA**, c. XL, İstanbul, TDV Yayınları, 2013, s. 13-16.

¹¹⁰ Mehmed Süreyya, **a.g.e.**, c. I, s. 386.

Nevres Paşa tekrar Âli Paşa'ya gönderilir. Âli Paşa, bu defa Rüşdi Paşa'nın sorgusuz bir şekilde uzaklaştırılmasının Tanzimat Hatt-ı Hümayûnu hükümleriyle çeliştiğini ve buna sıcak bakmadığını belirtir. Bu şekilde Şirvanizâde sürgünden kurtulmuş olur.¹¹¹

Şirvanizâde Mehmed Rüşdi Paşa, 16 Şubat 1873'te (H.18 Zilhicce 1289) Esad Paşa'nın sadâretinde üçüncü kez Maliye Nazırı olmuştur.¹¹²

1.3.8. Dâhiliye Nâzırlığı

Öncelikle bürokrasi alanında olmak üzere pek çok yenilikçi adımların atıldığı II. Mahmud döneminde 1839 yılında Dahiliye Nezareti kaldırılarak görev ve yetkileri sadârete devredilmiştir. 1869 yılına kadar da bu alandaki işleri Dahiliye Kalemi Kitâbeti yürütürken 1869'da Keçecizâde Fuad Paşa'nın vefatıyla Âli Paşa sadrazam olmuş ve tek kişinin hem haricî hem dâhilî işlerle meşgul olmasının zor olduğu düşünülerek Dahiliye Nezâreti yeniden kurulmuştur.¹¹³ Ve Âli Paşa Dâhiliye Nezareti'ne 17 Şubat 1869'da (H. 5 Zilkade 1285) Şirvânizade Rüşdi Paşa'yı tayin etmiştir.¹¹⁴ Hazine-i Hassâ Nazırlığı görevine ilaveten Dahiliye Nazırlığı da Şirvanizâde'ye tevcih edilmişti.¹¹⁵ Dâhiliye Nazırı olarak tayin edildikten yaklaşık yedi ay sonra, padişah tarafından Şirvanizâde'ye üç bin kese altın ihsan edilmişti.¹¹⁶

Fuad Paşa'nın ölümünden sonra Şirvanizâde, Âli Paşa ile olan yakın irtibatını koparmamıştı. Ancak bu dönemdeki bazı davranışlarının Âli Paşa'nın hoşuna gitmeyecek türden olduğu iddia edilir.¹¹⁷ Fuat Paşa'nın vefatından sonra Şirvanizâde'nin, "Âli paşalı" olarak kaldığı söylenir. Nitekim Âli Paşa'nın son sadâretinde Şirvanizâde, Dahiliye Nâzırıdır.

---

¹¹¹ Mehmed Memduh Paşa, *Serâir-i Siyasiye ve Tahavvülât-ı Esâsiye*, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1908, s.8.

¹¹² BOA.İ.DH., 663/46159, 18 Z1289, 16 Şubat 1873

¹¹³ BOA., A.DVN.MKL., 76/20, 29 Z 1285, 12 Nisan 1869

¹¹⁴ İbnülemin, *a.g.e.*, s.440.

¹¹⁵ Mehmet İpşirli, "Dâhiliye Nezâreti", *DİA*, c.VIII, İstanbul, TDV Yayınları, 1993, s. 414-416.

¹¹⁶ BOA. İ.DH., 599/41740, 22 C 1286, 29 Eylül 1869

¹¹⁷ Ali Rıza-Mehmed Galib, *a.g.e.*, s.181.

Şirvanizâde'nin, sadrazamı çoğu zaman hiçe sayarak padişah ve sarayla doğrudan irtibat kurması, Âli Paşa tarafından hoş karşılanmıyordu.¹¹⁸ Dahiliye Nazırı iken garip karşılanan bir başka davranışı ise yazışmalarda takındığı özgür tavidir. Dahiliye Nezaretinin kurulduğu ilk dönemde sadâret makamıyla nezaretin görevleri henüz ayrılmamış olduğundan gelen evrâkın önce Dahiliye Nezaretine geldiği ve nâzırın da önemli olanları sadrazama sunduğu belirtilir. Şirvanizâde'nin ise bu evrâkı sadrazama takdim etmeden önce, üzerlerine ayrıca kendi görüşlerini de ilave ettiği söylenir. Âli Paşa, Şirvanizâde'nin evrâk üzerine kendi fikirlerini yazması üzerine nâzırın fikir sahibi olduğu konularda nezaret adına hareket etmesini ve tekrar sadarete göndermesine gerek olmadığını -çünkü çoğu zaman fikirlerinin uyuşmadığını- ve aynı evrâk üzerine bir de kendi fikrini yazmak istemediğini belirtmiştir. Fakat Şirvanizâde aynı usûle devam edince Âli Paşa, her kâğıdın üzerine nâzırın görüşünü benimsemediğini belirten “hatt-ı butlan” çekmeye devam etmiştir.¹¹⁹

Kısacası Şirvânizade'nin, sadrazama gidecek evrakın üzerine kendi görüşünü yazıp göndermesi hoş karşılanmamıştır. Çünkü bu görüşler Âli Paşa'ya akıl verir niteliktedir.

Paşa, Dahiliye Nazırlığı döneminde Meclis-i Vükelâ'da¹²⁰ Rumeli Şimendiferleri meselesinin konuşulduğu bir gün Âli Paşa'ya muhalif bir fikir beyan edince, Âli Paşa'nın: “İnşallah siz bu makama gelirsiniz de o zaman buyurduğunuz veçhile icraatte bulunursunuz.” dediği anlatılır.¹²¹

Âli Paşa ve Şirvanizâde arasında geçen bir başka olay şudur: Said Efendi'nin ikinci defa Âmedi-i Divân-ı Hümâyün vazifesinde bulunduğu esnada Dâhiliye Nâzırı Rüşdi Paşa, Said Efendi'ye müsteşarlık teklif eder. Şirvanizâde'nin, kendisinden önce de Bâbiâli'de bulunan ve saygı duyulan bir devlet adamı olan Sait Efendi'ye

¹¹⁸ Ali Rıza- Mehmed Galib, **a.y.**

¹¹⁹ “Ricâl-i Mühimme-i Siyâsiyye: Şirvanizâde Mehmed Rüşdi Paşa”, **Servet-i Fünûn**, 25 Kanunusani 1926, numara: 1537/63, s.167.

¹²⁰ Meclis-i Vükelâ: “Sadrazamın başkanlığında nâzırlardan oluşan ve Osmanlı hükümetini niteleyen meclis.” Bkz: Ali Akyıldız, “Meclis-i Vükelâ”, **DİA**, c. XXVIII, İstanbul, TDV Yayınları, 2008, s. 251-253.

¹²¹ Ali Rıza-Mehmed Galib, **a.g.e.**, s.181.

müşteşarlık teklif etmesi Âli Paşa'nın hoşuna gitmez. Âli Paşa da bu tekliften hemen sonra Sait Efendi'yi Dahiliye Nezâreti'ne getirir.¹²² Âli Paşa'nın bu tayinle Şirvanizâde'ye, "Senin haddin olmayarak müşteşarlığına almaya kalkıştığın zâtı ben senin makamına getiririm" mesajı verdiği söylenir.¹²³

Bu olay, Âli Paşa ile Şirvanizâde arasındaki gerginliği gözler önüne sermektedir. Başlarda Fuat Paşa hayattayken ve Şirvanizâde'yi desteklerken iyi giden ilişkileri, Şirvanizâde'nin yeni makamlara gelmesi ve konumuyla alakalı davranışları, Âli Paşa'nın bazı titizlikleri ve hassasiyetlerinin de etkisiyle eskisinden çok farklı bir çizgiye evrilmiştir.

1.3.9. Nâfia ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Nâzirlikleri

Şirvanizâde 18 Haziran 1871'de (29 Rabîu'l- Evvel 1288) Nafia Nezareti'ne¹²⁴ on beş gün sonra becayişle 4 Temmuz 1871 (H. 15 Rabîu'l- Âhir 1288)'de Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nezareti'ne tayin edilmiştir.¹²⁵ Ve 25 Eylül 1871'de (H. 10 Receb 1288) azledilmiştir. 30 Ekim 1871'de (H. 15 Şaban 1288) Amasya'ya sürülmüştür.¹²⁶

1.4 AMASYA'YA SÜRGÜNÜ

Şirvanizâde Mehmed Rüşdi Paşa 25 Eylül 1871'de (H.10 Receb 1288) görevinden azledilmiştir. Yaklaşık bir ay sonra 30 Ekim 1871'de (H. 15 Şaban 1288) gece saat iki sularında Yeniköy'deki yalısından vapurla alınarak, sürgün yeri olan Amasya'ya gönderilmiş, İstanbul'dan uzaklaştırılmış¹²⁷ ve kendisine verilen nişanları alınmıştır.¹²⁸ Şirvanizâde'nin sürgününde onunla aynı anda Serasker Hüseyin Avni Paşa ve İşkodra Valisi Divitçi İsmail Paşa da sürgün edilmişti. Bu üç paşanın bir

¹²² BOA.İ.DH., 626/43529, 23 L 1287, 16 Ocak 1871

¹²³ Ali Rıza- Mehmed Galib, **a.e.**

¹²⁴ Nâfia Nezareti: 1845'te îmar işleri için kurulduğunda Meclis-i Vâlâ'ya bağlı bir hazine fonu iken daha sonra Nazırlığa dönüştürülmüş bir birimdir. Bkz. Ali Akyıldız, "Sâdık Rifat Paşa", **DİA**, c. XXXV, İstanbul, TDV Yayınları, 2008, s. 400-401.

¹²⁵ BOA. İ.DH., 635/44133, 15 R 1288, 4 Temmuz 1871

¹²⁶ Mehmed Süreyya, **a.g.e.**, s.1406.

¹²⁷ Mehmed Zeki Pakalın, **a.g.e.**, s. 9.

¹²⁸ BOA., İ.DH.,641/44604, 3 N 1288, (16 Kasım 1871)

anda ve birlikte sürgün edilmelerinde Mahmud Nedim Paşa'nın rolü olduğu söylenir.¹²⁹

Mahmud Nedim Paşa; Hüseyin Avni Paşa'yı Isparta'ya, Dahiliye Nazırı Şirvanizâde'yi Amasya'ya, Zabtiye Müşiri Hüsni Paşa'yı Rodos'a ve Mabeyn Başkâtibi Emin Bey'i Kıbrıs'a sürgün ettirmiş, bu kişilerin rütbe ve nişanlarını da aldırıştır.¹³⁰

Mahmud Nedim Paşa'ya ait ve İbnü'l-Emin'in *Üss-i İnkılâb Reddiyesi* olarak bahsettiği eser bugün Millet Yazma Eserler Kütüphanesi'nde mevcuttur. Mahmud Nedim Paşa bu eserinde sürgüne, Şirvanizâde Mehmed Rüşdi Paşa'nın Maliye ve Hazine-i Hassâ Nazırlığı görevi esnasındayken Yusuf İzzettin Efendi'nin sünnet töreninde yaşanan olayı sebep gösterir. Ayrıca Mahmud Nedim Paşa, Sultan Abdülaziz'e, Şirvanizâde'nin merhameti hak ettiğinden bahsettiğini ifade eder.¹³¹

Olayın birinci şahitleri ve Mahmud Nedim Paşa yaşananları böyle anlatıyorsa da İbnü'l-Emin, Mahmud Nedim Paşa'nın bu ifadelerini hakikate uygun gördüğünü söyler ve buna rağmen Hüseyin Avni Paşa ile diğer şahısların ona karşı daima kin beslemelerine bakılarak, bu durumun Nedim Paşa'nın büsbütün kusursuz olmadığına işaret ettiğini ve padişahı bizzat öfkeye sevk etmese de bu işte parmağı olduğunu ifade eder.¹³²

Şirvanizâde ve diğer paşaların sürgününde Mahmud Nedim Paşa, onları kurtarmak istediğini Esad Paşa'nın bulunduğu bir ortamda söyleyince Esad Paşa'nın önce kendisini tebrik ettiğini, ardından da padişaha gidip "Sadrazam, paşaları himaye ediyor" dediğini ve nefye Esad Paşa'nın sebep olduğunu söyler. Fakat bunu Esad Paşa vefat ettikten sonra ifade etmiştir.¹³³ Bu nedenle hiçbir doğrulanabilirliği yoktur.

---

¹²⁹ Cevdet Paşa, *Mâruzât*, s.215.

¹³⁰ Basiretçi Ali Efendi, *İstanbul'da Yarım Asırlık Vekâyi-i Mühimme*, Yay.Haz. Nuri Sağlam, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 1997, s. 86.

¹³¹ Mahmud Nedim Paşa, *Üss-i İnkılâba Ait Müdafa'name*, H.1223-1299,1300, İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, arşiv no: 34 Ae Tarih 1032, s.83.

¹³² İbnülemin, "Sultan Abdülaziz'e Dair", s.179.

¹³³ İbnülemin, *a.g.e.*, s.433.

Ahmet Mithat Efendi de sürgün olayına değinmiştir. Âli Paşa'nın itidalli kişiliği sayesinde en problemleri durumlarda bile rahatlıkla idareyi elinde tuttuğundan, fakat o vefat ettikten sonra Mahmud Nedim Paşa'nın sadâretinde idarenin büsbütün değıştiğinden bahseder. Bu dönemde padişahın otoriter davranışlarına devam ettiğine, Şirvanizâde'nin herhangi kanunî bir gerekçeye uyulmadan sorgusuz sualsiz sürgün edildiğini ve bu olaydan sonra bir valinin on beş günden fazla aynı yerde kalmasını yasakladığını belirtir.¹³⁴ Abdülaziz dönemine ait tüm kaynaklarda Mahmut Nedim Paşa'nın otoriter yönetiminden bahsedilmektedir. O dönem Osmanlı topraklarını gezen ve bir süre İstanbul'da yaşayan **Gallenga** da Mahmut Nedim Paşa'yı 'despotik' olarak tanımlamıştır.¹³⁵

Mahmut Celaleddin Paşa da Mahmut Nedim Paşa'nın aynı icraatlarını kendince değerlendirmiştir. Mahmut Nedim Paşa'nın sadarete gelince ilk iş olarak Âli Paşa'nın seçtiği vükelâ ve devlet adamlarının büyük çoğunluğunu azlederek tahkir ettiğini söyler. Bu dönemde azledilen devlet adamlarının taşraya memur olarak atanıp İstanbul'dan uzaklaştırıldığını hatta bununla yetinilmeyip, memurların taşradaki yerlerine ulaşmadan azlettirildiğini, yerlerine gelen memurların da kısa sürede becayışle değıştirildiğini ve bu şekilde valilik veya mutasarrıflıkların bir iki ay içinde beş on defa değıştirildiğini ilave eder. Yine tasarruf amacıyla İstanbul'da ve vilayetlerde pek çok memur ve kâtabin aylıklarının kesildiğini de belirtmiştir.¹³⁶

Yaklaşık bir yıllık Amasya sürgününden sonra Şirvanizâde, 26 Temmuz 1872'de affedildi. 25 Ağustos 1872'de (H.20 Cemâziye'l-Âhir 1289) İstanbul'a döndü.¹³⁷ Vak'anüvis Ahmed Lûtfi Efendi bu yıla ait Afv ü İtlâk'ı yazarken bir süredir memleketlerinde bulunan Hüseyin Avni Paşa, İsmail Paşa ve Şirvanizâde'nin affedildiklerini ve İstanbul'a dönmelerine izin verildiğini kaydetmiştir.¹³⁸

---

¹³⁴ Ahmet Mithat Efendi, **Üss-i İnkılap**, Yay. Haz. İdris Nebi Uysal, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2013, s.136.

¹³⁵ A. GALLENGA, **Two Years of the Eastern Question**, v.I, London, Samuel Tinsley, 1877, s.53.

¹³⁶ Mahmud Celaleddin Paşa, **Mir'at-ı Hakikat**, c.I., Yay. Haz. İsmet Miroğlu-M. Derin, M. Halaçoğlu- Ö. Akdaş, İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eser, Kervan Yayıncılık, 1979, s.54.

¹³⁷ İbnülemin, **Son Sadrazamlar**, s.443.

¹³⁸ Ahmed Lûtfi Efendi, **a.g.e.**, c. IV, s.27.

Şirvanizâde Mehmed Rüşdi Paşa, bu affa karşılık İstanbul'a bir teşekkür telgrafı göndermiştir.¹³⁹ Şirvanizâde'nin teşekkürnâmesi 30 Temmuz'da padişaha sunulmuştur.¹⁴⁰

1.5. ORMAN VE MAADİN NAZIRLIĞI

Şirvanizâde İstanbul'a döndükten sonra 5 Ağustos 1872'de (H.30 Cemâziye'l- Evvel 1289) Orman ve Maadin Nazırlığı'na¹⁴¹ tayin edilmiştir.¹⁴² Bu sırada sadrazam Midhat Paşa'dır.¹⁴³ Şirvanizâde, bu makamda iki ay kalmış, Ekim 1872'de Evkâf Nazırlığı'na getirilmiştir.

---

¹³⁹ “*Afv ü merhamet-i hazret-i veliyyünnimeti bî-minnetimize mazhariyetle avdeti çakeranem hakkında şeref sadır olan irade-i seniyye-i cenâb-ı padişahinin tebşirini hâvi telgrafname-i sadâret penahileri kemâl-i meserret ve memnuniyet ile alındı. İşbu lütuf ve nimet-i azimenin ezher cihet teşekkür ve mahmidetinden aciz olduğum halde dua-yı deymûmiyet ve şevket-i zillullahi ile tezyin-i lisan-ı rikkiyet ve ubudiyet kılınarak heman hareket eylemek üzere olduğumu maatteşekkür arz ederim ferman efendimindir.*” Amasya'dan 15 Temmuz 1288. İbnülemin, **a.y.**

¹⁴⁰ “*Haklarında bî-diriğ ve şâyân buyurulan afv-ı celî-i merhamet-delîl hazret-i padişahiden dolayı arz-ı mehâmid ve teşekkürâtı hâvi devletlu Hüseyin Avni ve Rüşdü paşalar hazerâtı taraflarından vürud eden telgrafnameler mücerred manzur-ı maali nüşur-ı cenab-ı cihânbâni buyurulmak üzere takdim kılındığı beyanı ile tezkire... fi 24 Cumadelula sene 1289*” BOA. İ.DH., 654/45466, 24 Ca 1289, (30 Temmuz 1872)

¹⁴¹ Ebuzziya Tefvik, bu dönemde Orman ve Maadin İdaresi'nin, nezarete dönüştürüldüğünden ve nazırlığa Rüşdi Paşa'nın getirildiğinden bahseder. Ebuzziya Tefvik, **Salnâme-i Hadîka**, İstanbul, Hadika Matbaası, 1290/1873, v. 143.

¹⁴² BOA. İ.DH., 656/45657, 29 C 1289, 3 Eylül 1872

¹⁴³ Pakalın, **a.g.e.**, s.21.

II. BÖLÜM

ŞİRVANİZÂDE’NİN SADÂRETİ

2.1. SADÂRETE TÂYİNİ VE DÖNEMİN SİYASÎ ORTAMI

Şirvanizâde Mehmed Rüşdi Paşa 16 Nisan 1873 (H. 17 Safer 1290) tarihinde sadârete tayin edilmiştir.¹⁴⁴ Sadarete tayini için verilen hatt-ı hümayûnda, Esad Paşa’nın “gerekli görüldüğü için” sadaret hizmetinden azledildiği ve Şirvanizâde’nin yüksek hasletleri ile bu hizmeti lâyıkiyle yerine getirebileceği vurgulanmıştır.¹⁴⁵

Sadrazamların sıkça değiştiği Abdülaziz döneminden bahsedilirken akla ilk gelen devlet adamları “Tanzimat devrinin erkân-ı selâsesi” olarak anılan Reşid Paşa, Fuad Paşa ve Âli Paşa’dır. Sultan Abdülaziz döneminde Âli ve Fuad Paşa’dan sonra sadârete gelen devlet adamları onlarla kıyaslanmaktan kurtulamamışlardır. Nitekim o dönemde yaşayan ve anlatan pek çok devlet adamı ve tarihçi de bu fikirdeydi. Onlara göre, Fuat ve Âli paşaların vefatlarından sonra onlara lâyık birkaç genç diplomat ve devlet adamı geldiyse dahilî işler ve diplomatik hususlarda Âli Paşa kalitesinde vazifesini hakkıyla yapan ve kendini ispat eden devlet adamlarına rastlanmamıştır.

146

Abdülaziz döneminde devlet adamlarına idâri yetkinlik ve hâkimiyet anlamında yöneltilen yetersizlik bakışına bir de padişahın yaşadığı güven problemi

---

¹⁴⁴ Şirvanizâde’nin sadârete tayin edildiği hatt-ı hümayunun orijinaline maalesef ulaşamadık. Fakat hatt-ı hümayunun iki adet suretine ulaştık. Suretlerin, katalog portföyündeki tarihleri farklıdır. Bu suretlerden yalnızca birinin sonunda 17 Safer 1290 tarihi mevcuttur. BOA. HSD. AFT., 3/57, 19 Ra 1292, 25 Nisan 1875. Diğer surette ise tarih ekli değildir. BOA. İ.DUİT., 190/39, 29 Z 1289, 27 Şubat 1873.

¹⁴⁵ “Şirvanizâde Mehmed Rüşdi Paşa’nın sadâret hattı, Vezir-i meâl-i semîrim Mehmed Rüşdi Paşa, Bu kere Esad Paşa’nın bi’l -icâb hizmet-i sadâretten infisâli vukuuna mebni’ senin sıfat-ı memdûha-i fazl ve dirâyetle ittisâfın ve her vech ile terakkiyâtın hakkında olan tasvîmâtımıza muvafık icrâ-yı memuriyet edeceğin indimizde meczûm ve muhakkak bulunduğundan hizmet-i celile-i mezkûre uhde-i liyâkatine tevcih ve icâb-ı icrâ kılınmıştır. Beyandan müstağni olduğu gibi akdem-i mesâlih-i devlet-i aliyyemiz mülk ve tebaamızın her cihetten istihsâl-i refâh ve ma’ûriyetleri kazıyyesi olup bunun fi’len derece-yi matlûbeye îsali ise mukteziyyatının bi’l ittifak hâlisâne icrasına mütevakkıf olduğundan her halde tarafından ve bi’l cümle vükelâ ve me’ûrîn-i saltanat-ı seniyyemiz câniblerinden bu bâbda ibrâz-ı meâsir-i gayret ve sarf-ı vüs’ ve makderet olunması memûl ve muntazardır. Heman Cenâb-ı Rabbü’l âlemin tevfiât-ı samedâniyyesine makrûn buyura. 17 Safer 1290” BOA. HSD. AFT., 3/57, 19 Ra 1292, 25 Nisan 1875.

¹⁴⁶ Ahmet Mithat Efendi, **a.g.e.**, s. 127.

eklenmiştir. Bu açıdan bakıldığında Sultan Abdülaziz o kadar sık sadrazam değiştirmiştir ki Mahmud Nedim Paşa'nın ilk sadaretiyle ikinci sadâreti arasındaki üç yılda altı kez sadâret değişikliğine gidilmiştir. Bu duruma sebep olarak Mahmud Nedim Paşa gösterilmiş, Mahmud Nedim Paşa'nın, devletin ve bürokrasinin düzenini bozduğu ve padişahı olumsuz yönde etkilediği düşünülmüştür. Dönemi bizzat yaşayanlar, bu olgu üzerinde dururken Mahmud Nedim Paşa'nın devlet geleneğine getirdiği yeni düzenden memnuniyetsizlikle bahsetmiş, kendisini fitneci ve yalancı biri olarak tanımlamışlardır. Mütemadiyen Sultan Abdülaziz'e gücünü hatırlattığını ve kendi keyfi işlerini bu sayede yürüttüğü fikrindedirler. Ayrıca Âli Paşa'nın vefatından sonra sadarete gelerek Sultan Abdülaziz'i "kendi öğrettiği yola sürüklediği" görüşünü benimsemişlerdir.¹⁴⁷

Nitekim Mahmud Nedim Paşa'nın sadârete gelir gelmez Âli Paşa'nın kurmuş olduğu ekibi dağıtması; Şirvanizâde Rüşdi Paşa, Hüseyin Avni Paşa, İškodra Valisi İsmail Paşa, Zabtiye Müşiri Hüsnü Paşa, Şehremini Haydar Efendi, Emin Bey gibi devlet adamlarını sorgusuz suâlsiz sürgün etmesi bazı devlet adamlarının ömür boyu sürecek muhalefetlerine yol açmıştı.¹⁴⁸ Bu muhaliflerden biri de Sivas'a sürgün etmek istediği Mithat Paşa idi. Mithat Paşa'nın sürgünü için alınan irâde-i seniyye daha sonra Sultan Abdülaziz'in kararıyla geri alınmıştı.¹⁴⁹

Mahmud Nedim Paşa'nın keyfi biçimde memurların yerlerini değiştirmesi eleştirilirken "tenkihât"¹⁵⁰ adı altında memurların birçoğunun keyfi ve lüzumsuz bir şekilde kovulmaları hatta otuz beş kırk yıl devlet hizmetinde bulunmuş kişilerin bile geçinemeyecek durumlara düşürüldüklerinden bahsedilir.¹⁵¹

Mahmud Nedim Paşa ise bu iddiaları, *Üss-i İnkılâb*'a cevaben yazdığı müdafaanâmesinde savunur. Mahmud Nedim Paşa, devlet memurlarında sık sık değişikliğe gidilmesinin bir hata olduğunu ve bu hatasını kabul ettiğini itiraf etmiştir.

---

¹⁴⁷ Mahmud Celaleddin Paşa, **a.g.e.**, s.58.

¹⁴⁸ Mithat Paşa, **Hayatım İbret Olsun: Tabsıra-i İbret**, Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul, Temel Yayınları, 1997, c. I, s. 150.

¹⁴⁹ Mithat Paşa, **a.e.**, s. 151.

¹⁵⁰ Tenkihât: Bir dâire-i me'mûrîn ve hidemâsının adedini veya maaşlarını azaltarak, îrâd ve masrafı arasında muvâzene hâsıl etmek. Şemseddin Sâmî, **Kâmûs-ı Türkî**, s. 445.

¹⁵¹ Ahmet Mithat Efendi, **a.e.**

Ayrıca devlet memurlarının sıkça değiştirilmesinin, memurlarının vazifelerini hakkıyla yapmalarına mâni olduğunu ve ilk sadaret döneminden sonra değişikliğe gittiğini, bâtılın hiçbir zaman ölçü olamayacağını ve bu konuda hatasını kabul ettiğini söyler.¹⁵²

Abdülaziz döneminde Şirvanizâde'nin henüz Şam Valiliği'ne atandığı 1863 yılında Fuad Paşa mâlî konularda vermek istemediği tavizlerden dolayı sadareten ayrılma isteğini saraya bildireceği sırada onunla birlikte Hariciye Nazırı Âli, Meclis-i Vâlâ Reisi Yusuf Kâmil ve Serasker Mütercim Rüştü paşalar da istifalarını sunmak istemiş ancak sonradan vazgeçmişlerdir. Yalnızca Âli ve Fuat Paşa istifalarını sunabilmişlerdir.¹⁵³ Fuat Paşa'nın istifasından sonra sadaret için düşünülen devlet adamlarının vazifeyi kabul etmemeleri ve art arda gelen istifalar Sultan Abdülaziz'i şüphelendirmiştir. Bu olay devlet adamları arasındaki ilişkiyi ve Fuad Paşa'nın etkin kişiliğini anlamamız açısından önemlidir. Nitekim Cevdet Paşa'ya göre ismi geçen devlet adamlarından Fuat, Âli ve Kâmil paşaların kardeşçe ilişkileri bu hadiseden sonra rekabete dönüşmüştür.¹⁵⁴

Şirvânizade'nin sadârete geldiği siyâsî ortam ve siyasîlerin birbirleriyle ilişkilerine bakıldığında dönem dönem bazı devlet adamlarının ön plana çıktıkları ve bu kişilerin Sultan Abdülaziz'in siyasetini etkilediklerini söylemek mümkündür.

Sultan Abdülaziz dönemine mâlî açıdan bakıldığında bir buhran yaşandığı söylenebilir. Nitekim Sultan, tahta çıktığında ilk iş olarak ekonomiyi düzeltme yoluna gitmiştir. Sadaret makamına gelenler de ekonominin düzeltilmesi amacına uygun olarak birtakım değişikliklere gitmişlerdi. Örneğin; Fuad Paşa'nın sadareti esnasında sarayın ve halkın altın kap-kacak kullanımı dahi yasaklanmıştı.¹⁵⁵ Mahmud Nedim Paşa ise ilk sadrazamlığında mâlî tedbir olarak Tenkîhat ve Tasarrufat Komisyonu'nu kurmuş,¹⁵⁶ pek çok devlet memurunu açığa almış,

---

¹⁵² Mahmud Nedim Paşa, **a.g.e.**, s.118.

¹⁵³ Sertoğlu, **a.g.e.**, c. VI, s. 3122; Cevdet Paşa, **Mâruzât**, s.55.

¹⁵⁴ Cevdet Paşa, **a.e.**, s.56.

¹⁵⁵ Cevdet Paşa, **a.e.**, s. 40.

¹⁵⁶ Maliye'nin gereksiz harcamalarını kıstak için kurulan komisyon vasıtasıyla bütçeden yapılacak tenkîhatla hazineye 9.000.000 kuruştan fazla tasarruf sağlanması hedeflenmiştir. 20 Eylül 1871 tarihli kararla komisyonun çalışma sistemi devlet dairelerine gönderilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Sevil Sadıkoğlu, "Mahmud Nedim Paşa'nın Bürokraside Gerçekleştirdiği Büyük Tenkîhat

maaşların bir kısmına hazine adına el koymuştur.¹⁵⁷ Mithat Paşa'nın gayretiyle 1867'de Menâfi Sandıkları kurulmuş, bu yolla çiftçi ve köylülerin refahının sağlanması amaçlanmıştır.¹⁵⁸

Ne yazık ki atılan hiçbir adım Abdülaziz döneminde yaşanan mâlî krizi sonlandıramamış, borçlar iki yüz milyon altına ulaşmıştı.¹⁵⁹ Yaşanan mâlî buhrandan son derece etkilenen halk, 1873 ve 1874 yıllarında kıtlıkla da mücadele etmek zorunda kalmıştı.¹⁶⁰ Bu bağlamda Şirvânizade'nin sadarete geldiği 1873 yılı mâlî iflasın eşiğinde, ıslahatlarla kurtarıcı hamlelerin yapıldığı bir yıldır.

Abdülaziz döneminde siyasi anlamda sarayı hayli zorlayan gelişmeler yaşanmıştır. XIX. yüzyılın ilk yarısında Yunan İhtilâlî ve Mısır Meselesi, ikinci yarısında ise Hersek İsyanı gündemde geniş yer tutmuştur.¹⁶¹

2.1.1. Sadârete Tayini İle İlgili Yorumlar

Şirvanizâde, Ahmed Esad Paşa'dan sonra sadârete tayin olunduğunda devlet kademelerinde yeni sadrazam ve sadâret değişikliği ile ilgili muhtelif yorumlar yapılmıştır. Şirvanizâde'nin sadarete tayininin nasıl geliştiğini anlamak için Esad Paşa'nın kısa sadaret dönemine ve azline bakılmalıdır.

Şirvânizade'yi ilk memuriyet yıllarından beri tanıyan, ruus payesi almasına vesile olmuş ve Arazi Komisyonu'na dahil edip birlikte çalışmış olan Ahmed Cevdet Paşa aynı şekilde, hakkında "Fuad Paşa'nın yetiştirmesi" tabirini kullandığı Esad Paşa'yı da yakından tanır. Şirvanizâde'nin selefi olan sadrazam Ahmed Esad Paşa¹⁶² ve kısa sadareti için ilginç bir yorumda bulunmuştur. Esad Paşa'yı iyi eğitilmiş ve devlet kademelerinde hızlı yükselişler yapmış bir devlet adamı olarak tanımlar.

(7 Eylül 1871-31 Temmuz 1872)", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmalar Enstitüsü Türk Tarihi Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 2013.

¹⁵⁷ İbnülemin, **Son Sadrazamlar**, s.275.

¹⁵⁸ Mithat Paşa, **a.g.e.**, s.49.

¹⁵⁹ Cevdet Küçük, "Abdülaziz", s.178.

¹⁶⁰ Sina Akşin, **a.g.e.**, s.149.

¹⁶¹ Sina Akşin, **a.e.**, s.148.

¹⁶² Ahmed Esad Paşa (1828- 1875): Sultan Abdülaziz dönemi sadrazamlarındandır. Sakız adasında doğmuştur. 15 Şubat 1873-15 Nisan 1873 tarihleri arasında iki aya yakın sadrazamlık yapmıştır. İbnülemin, **a.g.e.**, 415-435.

Ancak kendisinin mizacıyla sadâret makamının uyuşmadığını, bu görev için yaşının çok genç olduğunu ve insanların onu bu sebepten sadârete yakıştıramadığını ifade eder.¹⁶³

Esad Paşa'nın sadrazamlığı 1 ay 28 gün kadar kısa sürmüştür. Sadâret döneminin bu kadar kısa sürmesi Esad Paşa'nın tecrübesizliğine ve Hersek Hadisesi karşısında çaresiz ve pasif kalmasına bağlanmıştır. Esad Paşa padişahın iradesine her daim sadık olması yönüyle ideal bir sadrazam olduğu görüşüyle birlikte Hersek hadisesinde etkisiz bir profil çizdiği söylenir.¹⁶⁴

Ahmed Esad Paşa'nın sadareti ile ilgili olarak pek çok kaynakta yer bulan diğer bir ifade ise; Yusuf Kâmil Paşa'nın,¹⁶⁵ Esad Paşa'nın sadarete tayinini duyunca kullandığı küçümseyici ifadedir. Bu ifade bazı kaynaklara “Efendimiz neredeyse pabuçlarını sadrazam yapacaklar.”¹⁶⁶ Bazılarına da “Efendimiz bu gidişle kapıcılarını da sadrazam yapıp kapıya gönderecek.” şeklinde geçer.¹⁶⁷ Bu sözün Abdülaziz'in kulağına gittiği de bir başka iddiadır.¹⁶⁸ Benzetmeden anlaşılacağı üzere Esad Paşa sadrazam olarak benimsenmemiştir.

Esad Paşa'nın azli ve sadâret değişikliğinden bahsedilirken, Şirvanizâde'nin sadarete tayin hatt-ı hümayûnunda geçen ‘bi’l-îcâb’ tabirinin üzerinde durulmuştur. Ve bu tâbire bakarak azlin ‘mânâli’ yani bir sebebe binâen olduğu sonucuna varılır.¹⁶⁹

Şirvanizâde'nin sadarete getirilmesinde Hüseyin Avni Paşa'nın etkili olduğu yorumu ise yine dikkate alınması gereken bir başka noktadır. Nitekim bu tayine Şirvanizâde'nin bilinçli bir müdahalesi olmasından çok, bu dönemde Hüseyin Avni Paşa liderliğinde hareket ettiği kaydedilmiştir. Mahmud Celaleddin Paşa, bu azil ve tayinde Hüseyin Avni Paşa'nın etkisini anlatırken, Esad Paşa'nın sadarete

---

¹⁶³ Cevdet Paşa, **Mâruzât**, s. 214.

¹⁶⁴ Mithat Paşa, **a.g.e.**, s.175.

¹⁶⁵ Yusuf Kâmil Paşa (1808-1876): Osmanlı sadrazamıdır. Meclis-i Ahkâm-ı Adliye üyeliği ve başkanlığı yapmıştır. Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın damadıdır. 1863 yılında yaklaşık beş aylık bir sadrazamlık vazifesi olmuştur. İbnülemin, **a.g.e.**, s. 198, 214.

¹⁶⁶ Midhat Sertoğlu, **a.g.e.**, s.3173.

¹⁶⁷ Enver Ziya Karal, **a.g.e.**, c. III., s. 134.

¹⁶⁸ Sertoğlu, **a.e.**, s.3173; Karal, **a.e.**

¹⁶⁹ Ahmed Lütfi Efendi, **a.g.e.**, s.45.

kalmasının Hüseyin Avni Paşa'nın işine gelmediğini ve saraydaki sevgilisi Hazinedar Kalfa ile Serkurenâ Hafız Mehmed Bey'le anlaşarak bir şekilde sırdaşı ve müttefiki olan Şirvanizâde'yi sadârete getirdiğinden bahseder.¹⁷⁰

Dönemin bazı devlet adamlarına göre, Esad Paşa'nın azliyle boşalan sadâret koltuğuna Şirvanizâde'nin getirilmesinde sarayın aradığı iki özelliği kısmen de olsa şahsında bulundurmasının etkisi vardır. Sarayın istediği özelliklerse az problemlili "hafifü'l-gâ 'ile" ve bürokratlara sözü geçebilecek "Bâbîâlice muktedir" bir devlet adamı olmasıdır.¹⁷¹

Sadâret değişikliğine yorum yapan devlet adamları doğal olarak olayı kendi açılarından ve Şirvanizâde ile şahsî ilişkileri üzerinden değerlendirmişlerdir. Örneğin Cevdet Paşa'ya göre Şirvanizâde, kendisi sayesinde tanınmış, ün kazanmış ve belli mevkilere gelmiştir. Başlarda sadrazamlık konusunda aynı tutumda olsalar da sonraları Şirvanizâde'nin fikrinin değiştiğini bunda da Esad Paşa'nın sadrazam olmasının etkili olduğunu ifade etmiştir. Dikkat çeken bir başka yorumu da "...devletin etvâr u esrârını öğrenmeden vükela-yı devlet sırasına geçti." yorumudur.¹⁷² Bu sözle Şirvanizâde'nin idarî yetkinlik açısından tecrübesizliğine vurgu yapmıştır.

Basiret Gazetesi'nde yeni sadrazamın tayin haberine ve sadrazamla ilgili övgülere yer verilmiştir.¹⁷³ Yeni sadrazamın Şirvanizâde Mehmed Rüşdi Paşa olduğu ilan edildikten sonra tâyinle ilgili iradeye yer verilip, sadrazamın makamına geçiş seremonisi zikredilmiştir:

"Müşarunileyh sadrazam hazretleri hatt-ı hümâyunun kıraetinden ve dua-yı vâcibü'l-edâ-yı hazret-i şehriyârinin edasından sonra ifâ-yı fariza-i teşekkür zımında doğruca mâbeyn-i hümâyun-ı cânib-i âlisine azimetle hâk-ı pâ-yı pâdişahiye yüz sürülmüştür."

---

¹⁷⁰ Mahmud Celaleddin Paşa, **a.g.e.**, s. 155.

¹⁷¹ Cevdet Paşa, **Mâruzât**, s.214.

¹⁷² Cevdet Paşa, **a.g.e.**, s. 218.

¹⁷³ **Basiret**, 18 Safer 1290 (M. 17 Nisan 1873), sayı: 903, s.1.

Gazete iki gün sonraki sayısında Şirvanizâde'nin ilk gün Bâb-ı Seraskerî'ye gidip Yusuf İzzettin Efendi ve diğer yüksek rütbeli askerlerle de görüştüğünü yazmıştır.¹⁷⁴

Şirvanizâde'nin, yeni sadrazam olarak yaptığı ilk ziyaretlerinden biri de tayininden yaklaşık bir hafta sonra Beyoğlu'na giderek İstanbul'daki yabancı diplomatlarla görüşmesidir.¹⁷⁵

2.1.2. Şirvanizâde'nin Kabinesi

Şirvanizâde Mehmed Rüşdi Paşa'nın on aylık sadaretine başlarken kabinesinde yer alan nâzırlar şunlardır:

Maliye Nâzırı	Hamdi Paşa
Maarif Nâzırı	Ahmed Cevdet Paşa
Evkâf Nâzırı	Hurşid Paşa
Adliye Nâzırı	Mithat Paşa
Bahriye Nâzırı	Kayserili Ahmed Paşa
Hâriciye Nâzırı	Raşid Paşa
Serasker	Hüseyin Avni Paşa

Tablo 2.1: Şirvanizâde'nin Kabinesi¹⁷⁶

¹⁷⁴ **Basiret**, 20 Safer 1290 (M. 19 Nisan 1873), sayı: 905, s.1.

¹⁷⁵ **Basiret**, 24 Safer 1290 (M. 28 Nisan 1873), sayı: 908, s.1.

¹⁷⁶ İbnülemin, **a.g.e.**, s.441-452.; Lutfî Efendi, **a.g.e.**, s.45.

2.2. ŞİRVANİZÂDE'NİN SADARET DÖNEMİNDEKİ ÖNEMLİ OLAYLAR

2.2.1 Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın İstanbul Ziyareti ve Bâbiâli'de Rüşvet İddiaları

Şirvânizade Mehmed Rüşdi Paşa'nın sadâreti esnasında gelişen olaylardan en önemlisi Mısır hidivi¹⁷⁷ İsmail Paşa'nın İstanbul ziyaretidir. Hidiv, 22 Mayıs 1873'te "Mısır" isimli vapurla İstanbul'a gelmiştir.¹⁷⁸ Sultan Abdülaziz, İsmail Paşa'ya iltifat göstermiş hatta Emirgan'daki yalısında kendisini ziyaret etmiştir. İlâveten Hidiv'in oğlu İbrahim Paşa; damatları Mansur, Tosun¹⁷⁹ ve İbrahim¹⁸⁰ paşalara ve Mısır ümerasından bazı kişilere murassa' ve gayr-i murassa' nişanlar verilmiştir.¹⁸¹ Hidivin bu ziyareti Osmanlı-Mısır ilişkileri açısından büyük önem taşır. Bu noktada Osmanlı ve eyaleti Mısır arasındaki ilişkilerin tarihine kısaca değinmekte fayda var.

Mısır, Yavuz Sultan Selim'in 1517'de yaptığı seferle birlikte Memlûk'lerden alınıp Osmanlı hâkimiyetine girmişti ve XIX. yüzyıl ortalarına kadar beylerbeyi tarafından yönetilen bir eyaletti.¹⁸² Fakat 1798'de Napolyon Bonapart tarafından işgal edilen Mısır'da bu tarihten sonra hiçbir şey eskisi gibi kalmayacaktı. 1805'te valiliğe getirilen Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Fransız tehlikesinden sonra bölgede baş gösteren Osmanlı-Memlûk çatışmasında sükûneti sağlamış ve Osmanlı yönetimiyle girdiği savaşımlardan sonra 24 Mayıs 1841 tarihli bir fermanla Mısır'da yönetimi irsen kendisine bağlamıştı. 1863 yılında vali olan İsmail Paşa ise yetkilerinin artması için iktidarla iyi bir ilişki içerisinde kalmaya gayret göstermiştir.¹⁸³ Aynı yıl, 3 Nisan 1863 (H. 13 Şevval 1279) tarihinde Sultan Abdülaziz, Mısır'ın Osmanlı'ya olan bağlılığını

¹⁷⁷ Hidiv: 1867 yılından itibaren Mısır Valilerine verilen unvandır. Hidiv, Farsça 'kavmin en büyüğü, emir' anlamlarına gelir. Kaynak: **DİA**

¹⁷⁸ **Basiret**, 25 Rabîu'l-Evvel 1290, (M. 22 Mayıs 1873), sayı: 934, s.1.

¹⁷⁹ Tosun Mehmed Paşa: Said Paşa'nın oğludur. Babasının Mısır Valisi olduğu dönemde kendisi de ferik olmuştur. Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın damadıdır. Mehmed Süreyya, **a.g.e.**, c. I, s. 396.

¹⁸⁰ İbrahim Paşa: Mısır Valisi İbrahimpaşazâde Müşir Ahmet Rifat Paşa'nın oğludur. Ve amcası Hidiv İsmail Paşa'nın damadı olmuştur. 1893 yılında Mısır'da vefat etmiştir. Detay için bkz. Mehmed Süreyya, **a.g.e.**, c.I, s.275.

¹⁸¹ BOA, A.MKT.MHM., 458/68, 17 Ca 1290 (12 Ağustos 1873)

¹⁸² Seyyid Muhammed es-Seyyid, "Mısır", **DİA**, c. XXIX, İstanbul, TDV Yayınları, 2004, s. 563-569.

¹⁸³ Hilal Görgün, "Mısır", **DİA**, c. XXIX, İstanbul, TDV Yayınları, 2004, s. 569-575.

artırmak için Mısır'a seyahat etmiştir. Padişahı bu seyahate aynı zamanda Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın damadı¹⁸⁴ olan Sadrazam Yusuf Kâmil Paşa'nın teşvik ettiği söylenir.¹⁸⁵ Bu seyahatten üç yıl sonra 1866 yılında İsmail Paşa, veraset usulünü değiştirerek "hidiv" unvanını almıştır. Böylece daha önce Mehmed Ali Paşa'ya verilen ayrıcalık sayesinde ailenin en büyüğü ekberiyet sistemiyle yönetime geçerken, İsmail Paşa'dan itibaren veraset babadan oğula geçecekti.¹⁸⁶ Veraset usulünün değişmesine izin veren fermanla¹⁸⁷ Mısır'ın kazandığı diğer bir imtiyazsa; Sevakin ve Musavva' kazalarının Mısır vilayetine dahil edilmesi, ayrıca Mısır'ın ordu kadrosununun 30.000'e çıkarılmasıydı.¹⁸⁸ Hidiv İsmail Paşa, yönetimle ilgili olarak 8 Haziran 1867'de (H. 5 Safer 1284) yeni bir ferman almıştı. Bu fermanla birlikte yabancı devletlerle posta, gümrük vb. konularda "siyasi olmayan" anlaşmalar imzalayabilme hakkını elde etmiştir. Hidiv, bundan sonra dış borç alabilme hakkına odaklanmıştır. 1872 yılında Mithat Paşa'nın sadaretinde bu hakkı elde etmişti. İsmail Paşa bu konuda ısrarcı olmuş ve yüksek meblağlarda rüşvet dağıtma yoluna gitmişti. Öte yandan Mithat Paşa, bu hakkın gelecekte çok büyük sıkıntılar doğuracağını söyleyip itiraz ettiyse de padişah, sadrazamdan habersiz re'sen fermanı vermiştir.¹⁸⁹ Bu müsaadeyi alır almaz da bir buçuk milyonluk bir istikraz yapmıştı.¹⁹⁰ Fakat Âli Paşa buna şiddetle karşı çıkmış ve Hidiv'de azl edilme korkusu başlamıştı. Zira Osmanlı yönetimi hâlâ böyle bir yetkiye sahipti. Bu nedenle Hidiv, makamını korumak için farklı yollara başvurmuştu. Ve Âli Paşa'nın vefatından sonra bu adımlarını hızlandırmıştı.

Bu dönemde Hidiv İsmail Paşa'nın, almak istediği her yetki için devlet adamlarına yüklü miktarda rüşvet verdiği, onların da devletin bekâsını düşünmeden kendi menfaatleri için kabul ettikleri anlaşılmaktadır. Hidivin veraset usûlünde

---

¹⁸⁴ Memduh Paşa, **Esvât-ı Sudur**, s. 10, v.18.

¹⁸⁵ İsmail Hâmi Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, c. IV, 2. Baskı, İstanbul, Doğu Kütüphanesi, 2011, s. 204.

¹⁸⁶ İsmail Hami Danişmend, **a.e.**, s.207.

¹⁸⁷ BOA., İ.MTZ. (05), 20/817, 12 M 1283 (27 Mayıs 1866); BOA., İ.MTZ. (05), 20/816, 12 M 1283 (27 Mayıs 1866)

¹⁸⁸ İsmail Hami Danişmend, **a.y.**

¹⁸⁹ Midhat Sertoğlu, **a.g.e.**, s. 3352.

¹⁹⁰ Sertoğlu, **a.e.**, s.3172; Mithat Paşa, **a.g.e.**, s.170.

değişiklik yapmak için Londra'ya gittiğinden ve kendisine sahip çıkılması için burada hesapsızca paralar dağıttığından, Âli Paşa vefat ettikten sonra ise yine çeşitli hediye, para ve kıymetli eşyalarla devlet adamlarını kendi tarafına çektiğinden bahsedilir.¹⁹¹

Hidiv İsmail Paşa ile anlaşamayan ve ona karşı en dirâyetli duran devlet adamlarından biri de Âli Paşa idi.¹⁹² Zira Âli Paşa 26 Kasım 1869 (H. 21 Şaban 1286)¹⁹³ tarihli bir fermanla Mısır yönetimine bazı kısıtlamalar getirmişti.¹⁹⁴ Bu kısıtlamalarla birlikte Hidivlik, emrinde en fazla 30.000 asker bulundurabilecek, her yıl bütçesini Osmanlı yönetimine bildirecek, temin etmek üzere olduğu zırhlılardan vazgeçecek, Bâbıali'den izin almadan dış borç alamayacak ve Türk elçiler olmadan yabancı devletlerle anlaşma imzalayamayacaktı.¹⁹⁵

Hidiv'in İstanbul ziyareti, kendisi açısından epey kazançlı bir ziyarettir. Zira Hidiv, bu ziyaretiyle tahtını ve geleceğini garanti altına alacağı yeni bir ferman almıştı.¹⁹⁶ 8 Haziran 1873 (H. 13 Rabîu'l- Âhir 1290) tarihli bu ferman, daha önce Mehmed Ali Paşa zamanından beri verilmiş olan ayrıcalıklı fermanlar yerine; tek bir belgede düzenlenmiş, ekleme yapılmış yeni ve daimî bir ferman olduğu görülür. Ferman sayesinde Hidiv'in Mısır'daki bağımsız iktidarı daha da güçlenmişti.¹⁹⁷

Osmanlı'nın kritik bir döneminde böyle bir fermanın verilme şekli fermanın daha çok konuşulmuştur. Zira çoğu kişi bu konuda Sadrazam Şirvanizâde

---

¹⁹¹ Mahmud Celaleddin Paşa, **a.g.e.**, s.64.

¹⁹² Basiretçi Ali Efendi anılarında Mısır ziyaretini anlatırken Hidiv ile aralarında şöyle bir konuşma geçtiğini aktarmıştır: "... Oradan da Mısır'a vasil olduğumda benim Mısır'a geldiğimi hafiyyeler jurnal etmiş bunun üzerine yâver-i mahsus ile Âbidin Sarayı'na davet olundum. Bir saat kadar musahabet esnasında Âli Paşa'nın bahsi açıldı. Hidiv İsmail Paşa 'Keşke altı sene evvel vefat edeydi, bu altı sene sadareti milleti mahvetti' diye mukabelede bulundu. Çünkü Âli Paşa ile hidiviyet ve veraset mes'elesinden dolayı araları bozulmuş idi. Âli Paşa, 'Mısır Valisi İsmail Paşa'yı devlet nazarında Kastamonu valisi gibi tanırım' demiş ve beyenlerinde cereyan eden muharebede dahi bu yolda muamelede bulunmuş idi." Basiretçi Ali Efendi, **a.g.e.**, s.83.

¹⁹³ Bazı kaynaklarda tarih 29 Kasım 1869 olarak geçse de Başbakanlık Osmanlı Arşiv vesikalarına bakıldığında fermanın verildiği tarih 26 Kasım olarak görülür.

¹⁹⁴ BOA., İ.MTZ. (05), 21/871, 21 Ş 1286 (26 Kasım 1869)

¹⁹⁵ Atilla Çetin, "İsmail Paşa (Hidiv)", **DiA**, c.XXIII, İstanbul, TDV Yayınları, 2001, s. 117-119.; Sertoğlu, **a.g.e.**, s.3173.

¹⁹⁶ BOA. Y.EE., 122/10, 13 R 1290 (8 Haziran 1873)

¹⁹⁷ Roderic H. Davison, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform (1856-1876)**, Türkçesi: Osman Akınhay, İstanbul, Papirüs Yayınevi, 1997, c. II s.63

Mehmed Rüşdi Paşa'yı suçlu görmektedir. Mahmud Celaleddin Paşa, Şirvanizâde'nin sadareti esnasında Hidiv İsmail Paşa'nın İstanbul'a gelerek, padişah vükelâ ve kurenaya toplam 500.000 lira dağıttığını iddia eder. Bu paraya karşılık daha önce Âli Paşa'nın kabul ettirdiği kararların iptalini içeren bir ferman aldığını söyler. Mahmud Celaleddin Paşa'ya göre, padişaha yakın devlet adamlarından “aklı ve fikri bir para etmeyenler” bu olayla yüz, yüz elliser bin lira kazanmışlardır.¹⁹⁸

Hidiv'den alınan paranın miktarını açıkça 500 bin lira olarak ilk ifade eden Mahmud Celaleddin Paşa'dır. Bazı kaynaklarda da bu iddianın ilk kaynağı olarak İngiliz elçi Henry Elliot'a işaret edilir. Ancak bunu teyit edecek başka bir kaynak bulunmamaktadır.

Devrin sîmâlarından o sıralar Maarif Nazırlığı¹⁹⁹ yapmakta olan Cevdet Paşa, alınan rüşvetle ilgili Hüseyin Avni Paşa ve Şirvanizâde Mehmed Rüşdi Paşa'yı suçlarken daha önce Mahmud Nedim Paşa için hazineden yüz bin kese çaldığı iddiasında bulunan bu kişilerin aslında kendilerinin rüşvetçi olduklarını söyler. Ayrıca Hidiv İsmail Paşa'nın da verdiği rüşvetleri, amacına ulaştıktan sonra kestiğini ve elde ettiği yetkilerle adeta bağımsızlık kazandığını vurgular.²⁰⁰

Birer kopyası Osmanlı Devleti'nde bulunan yabancı elçilere verilen fermanın imzalandığı tarihte Hariciye Nazırlığı makamında Saffet Paşa,²⁰¹ Seraskerlik makamında Hüseyin Avni Paşa ve Şeyhülislamlık makamında Turşucuzâde Ahmet Muhtar Efendi²⁰² vardır.

---

¹⁹⁸ Mahmud Celaleddin Paşa, **a.g.e.**, s.64.

¹⁹⁹ Şirvanizâde Mehmed Rüşdi Paşa'nın sadaretinden önce Cevdet Paşa Evkâf Nazırı iken, yeni sadrazam Şirvanizâde onu Maarif Nezareti'ne atamıştır. Cevdet Paşa bu tayini “maksatlı” olarak yorumlamıştır. Cevdet Paşa, **Mâruzât**, s.215.

²⁰⁰ Cevdet Paşa, **a.g.e.**, s.239.

²⁰¹ Saffet Mehmed Esad Paşa: Osmanlı Devlet adamı, Hariciye Nazırı ve Sadrazam.11 Mart 1873'te başladığı ilk Hariciye Nazırlığı görevinden, iki ay sonra azledilmesini bazı kaynaklar Hidiv'e verilen fermanla ilişkilendirse de İbnülemin bu azildeki esas sebebin, Ayaspaşa'da Müslüman kabristanı olan yerin Almanya'ya sefarethane inşası için verilmesi olduğunu söyler. Halbuki bu olay kendinden önceki Hariciye Nazırı Halil Şerif Paşa döneminde olmuştur. İbnülemin, **a.g.e.**, s.822.

²⁰² Turşucuzâde Muhtar Ahmed Efendi: Osmanlı Devleti'nde Meclis-i Vâlâ Azalığı, Galata Mollalığı yapmıştır. 6 Kasım 1872-11 Haziran 1874 tarihleri arasında şeyhülislamlık yapmıştır. 5 Ekim 1875'te vefat etmişti ve Üsküdar'da medfunur. Mehmed Süreyya, **a.g.e.**, c.IV, s.1101.

Bu fermanın, usûlüne uygun olarak Bâbıali’de değil de sarayda ve sadrazamın haberi olmadan kaleme alındığı yönünde İngiliz elçinin bir raporundan bahsedilir. Bir köşe yazısında bahsedilen raporda Sir Henry Elliot’ın, Mısır hidivinin üst düzey devlet adamlarına 60.000 lira hediye etmek istediğinden ve paylaşım konusunda Abdülaziz’e danıştığını iddia ettiğinden bahsedilir. Sultan Abdülaziz’in de sadrazama 25.000 ve seraskere de 15.000 lira verilmesini tavsiye ettiği belirtilir. Ayrıca rapora göre padişaha da mühim miktarda para takdim edildiği iddia edilmiştir. İngiliz elçinin verdiği bu bilgi aslında bu konuyla ilgili iddia edilen meblağların kaynağı konumundadır. Ayrıca İngiliz elçiye ait bir başka raporda da Hidiv’in Abdülaziz’e verdiği paranın 1.000.000 lira olarak ifade edildiği belirtilir.²⁰³

Hidiv’in İstanbul’da bazı işlerinde kullandığı bir zâttan bahsedilir. Hatta bu kişiyle ilgili şöyle bir hatıra anlatılır: Hidiv, İstanbul’da iken bir gün adamıyla Rüşdi Paşa’nın yalısına bir çamaşır sepeti gönderir. Bu sepetin altına keselerle altın koydurup üstünü de portakallarla örtmüştür. İddiaya göre bu hediyeden oldukça memnun olan Paşa, bahşiş olarak beş yüz altın vermek istemiştir. Sepeti getiren kişi de bu bahşişi kabul etmemiştir. Dönüşte olay Hidiv’e anlatılınca, Hidiv ‘Verdiğini niçin almadın?’ diye sorar. Bahsi geçen kişi ise, ‘Ben yalnız efendimin ihsanını alırım’ der; bu sözden oldukça memnun kalan Hidiv, adamına bin altın ihsan eder.²⁰⁴

Dönemi ve hidivin ziyaretini değerlendiren bazı tarihçilere göre, aldıkları rüşvet karşılığında bu fermanı verdirenler Mısır eyaletinin adeta bağımsızlığını kabul etmişler ve devlete ihanet etmişlerdir.²⁰⁵

Hidiv, maksadına eriştikten sonra 12 Ağustos 1873’te (H. 17 Cemâziye’l-Âhir 1290) İstanbul’dan ayrılmıştır.²⁰⁶ Ayrıca Hidiv İsmail Paşa, padişaha iki çift İngiliz araba atı hediye etmiştir.²⁰⁷

---

²⁰³ Süleyman Kâni İrtem, “Saray ve Babıalının İç Yüzü”, **Akşam**, Tefrika No: 365, s.8.

²⁰⁴ İbnülemin, **a.g.e.**, s.446.

²⁰⁵ İbnülemin, **a.e.**, s. 447.

²⁰⁶ İbnülemin, **Son Sadrazamlar**, s.447.

²⁰⁷ Ahmed Lütfi Efendi, **a.g.e.**, s.62.

2.2.2. İran Şâhı Nâsireddin'in Ziyareti

Şirvanizâde'nin sadâreti sırasında gerçekleşen kayda değer olaylardan biri İran Şâhı Nasreddin'in, Avrupa seyahatinden dönüşünde gerçekleştirdiği İstanbul ziyareti idi.

Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi, İran Şâhı'nın ziyareti için tam tarih vermemekle birlikte bu ziyaretin saray tarafından da memnuniyetle karşılandığını, karşılıklı hürmet ve iltifatların yaşandığını belirtmekle yetinmiştir.²⁰⁸ Fakat dönemin diğer kaynakları bu ziyaretle ilgili başka bilgiler ve yorumlara yer vermişlerdir.

Daha önce Mısır Hidivi'nin İstanbul ziyaretini ve bu ziyaretten aldığı yeni yetkilerle İstanbul'dan dönüşüne atıf yapan bir bilgi paylaşılır. O esnada Avrupa ziyaretinde bulunan İran Şâhı Nâsireddin'e Almanya İmparatoru şöyle demiştir: "Sen bir padişahın misafirliğine gidiyorsun ki, eliyle kendi kolunu kesmiştir" bu sözüyle Alman İmparatoru, Mısır'ı Osmanlı'dan ayıracak fermanın verilmesiyle adeta dalga geçmiştir.²⁰⁹

Konudan bahseden tüm kaynakların referansı bu ifadelerdir. Öte yandan devrin tanınmış bazı sîmaları Şâh'ın ziyaretinin tıpkı Hidiv gibi menfaat temelli olduğunu ve yeni yetkiler aldığını savunmuşlardır. Onlara göre Şirvanizâde'nin bir kusuru varsa o da İran Şâhı Nasirüddin Şâh'a tanıdığı imtiyazdır. Daha önce Halil Şerif Paşa'nın Hariciye Nezareti'nde iken Osmanlı ile İran arasında yapmış oldukları anlaşmanın bazı maddelerini Şirvanizâde'nin fesh ettiği iddia edilir.²¹⁰

Bahsedilen, Halil Şerif Paşa'nın²¹¹ Hariciye Nazırlığı döneminde İran ve Osmanlı hükümetleri arasında yapılan anlaşmaya ulaşamadık. İran Şâhı Nasireddin Han'ın Avrupa seyahatini ve İstanbul ziyaretini anlattığı eserse henüz Türkçeye çevrilmemiştir. Nitekim bu meselede İbn'ül -Emin de Basiretçi'den aynı alıntıyı

²⁰⁸ Ahmed Lûtfî Efendi, **a.e.**, s.56.

²⁰⁹ Mahmud Celaleddin Paşa, **a.g.e.**, s. 65.

²¹⁰ Basiretçi Ali Efendi, **a.g.e.**, s. 95, 96.

²¹¹ Halil Şerif Paşa: Mısır Beylerinden Şerif Paşa'nın oğludur. Atina, Petersburg, Viyana Sefirliği yapmıştır. 25 Eylül 1872-11 Mart 1873 tarihleri arasında Hariciye Nazırlığı yapmıştır. 1879'da İstanbul'da vefat etmiştir. Kendisi aynı zamanda sanatsever ve koleksiyoner bir devlet adamıdır. Mehmed Süreyya, **a.g.e.**, c.II, s.587; Roderic H. Davison, "Halil Şerif Paşa: The Influence of Paris and The West on an Ottoman Diplomat", **Osmanlı Araştırmaları Dergisi/The Journal of Ottoman Studies** VI, İstanbul, 1986, s. 47-65.

yapıp bu sözün muamma olduğunu ve Basiretçi'nin böyle bir iddiası varsa maddelerin hangileri olduğunu belirtip iddiasını ispat etmediği için su-i zanna sebebiyet verdiğini ifade etmiştir.²¹²

2.2.3. 1873-75 Anadolu'da Yaşanan Kıtık ve Alınan Tedbirler

1873 yılının mart ayından itibaren Orta Anadolu olarak bilinen bugünkü Sivas, Ankara, Kastamonu, Konya, İzmit ve çevrelerinde şiddetli bir kıtlık yaşanmıştır. Sadaret, bu meseleyle ilgili ancak 1874 yılının başında kıtlık şiddetlendiğinde doğrudan adım atmaya başlamıştır. Örneğin, kıtlığın yaşandığı vilayetlerdeki valilerin kıtlıkla mücadelede herhangi bir usulsüzlük yapıp yapmadıkları araştırılmıştır. Orta Anadolu'da genellikle bölgenin ileri gelenlerinden oluşan idareciler tasfiye edilerek kaza, nahiye, livalarda bu kişilerin yerine mülkiye kökenli memurlar getirilmiştir. İlâveten, kıtlığın şiddetli yaşandığı vilayetlere, nispeten daha iyi ziraî durumda olan vilayetlerden un ve zahire gönderilmiştir.²¹³

Nitekim 1873-74 yıllarında yaşanan kıtlık ve çetin geçen bir kış mevsiminden²¹⁴ sonra zaten çok kötü durumda olan malî durum iflasa sürüklenmiştir. Ekim 1875'de ilan edilen Tenzîl-i Faiz Kararı ile hükümet, beş yıl süreyle faiz borçlarının yarısını ödeyeceğini, ödeyemeyeceği tahvillere karşılıksa %5 faizli tahviller vereceğini açıklamıştır.²¹⁵

---

²¹² İbnülemin, **Son Sadrazamlar**, s.447.

²¹³ Yener Bayar, 1873-1875 "Orta Anadolu Kıtığı", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2013, s.17- 45.

²¹⁴ Ahmed Lûtfî Efendi şiddetli geçen kışı şu cümlelerle kaydetmiştir: "O senenin şiddet-i şitâsı ol dereceye gelmiş idi ki, şitânın devamından dağlarda aç kalan kurtlar Haydarpaşa civarı ile, Tatavlaya ve İstanbul cihteinde Makrı (Bakır) Köyü'ne kadar gelmiştir. Şiddet-i şitâdan bir iki gün halk oldukları yerden harice çıkamamış ve çarşı, Pazar mu'attal olmuştur." Ahmet Lutfi Efendi, **a.g.e.**, s.62.

²¹⁵ Sina Akşin, **a.g.e.**, s. 149.

2.3. ŞİRVANİZÂDE’NİN SADÂRETTE BULUNDUĞU SIRADA YAPTIĞI HİZMETLER

Şirvanizâde Mehmed Rüşdü Paşa, Nisan 1873-Şubat 1874 arası on aylık sadâretinde önemli hizmetlerde bulunmuştur. Şirvanizâde’nin sadaret döneminde devlet adamlarının sarayla ilişkisine bakıldığında, padişaha yakın olanların çoğu zaman birbirleriyle meşgul oldukları ve geri kalan zamanda da padişaha karşı toplanıp yeni gruplar oluşturdukları görülür. Şirvanizâde bilinçli ya da bilinçsiz olarak bu grupların içinde yer alsa da padişaha itaatsizlik yoluna girmemiş, makamının gerektirdiklerini yapmaya çalışmıştır.

2.3.1. Demiryollarının Hizmete Açılması

Şirvanizâde, sadrazamlık vazifesine başladıktan çok kısa bir süre sonra Sultan Abdülaziz’le Anadolu ve Rumeli demiryolları inşası için müzakerelerde bulunmaya başlamıştır.²¹⁶ Nitekim, tayininden bir ay sonra 3 Mayıs 1873’te²¹⁷ (H. 5 Rabîu’l-Evvel 1290) daha sonra Anadolu Demiryolları’nın başlangıcını oluşturacak olan Haydarpaşa-İzmit tren hattının açılışı yapılmıştır.²¹⁸ Bu hattın uzunluğu 93 km’dir.²¹⁹ Haydarpaşa-İzmit hattı inşaatına 1871 yılı ağustos ayında başlanmıştır. İnşasında yalnızca devletin imkanları kullanıldığı için birtakım aksaklıklar meydana gelmiş ve ancak 1873’te açılış merasimi yapılabildiği. Her ne kadar bu hattın inşâ kararı, yapım aşaması ve finans düzenlemelerinin tamamında Şirvanizâde’nin emeği olmasa da sadarete geldiği nisan ayında Haydarpaşa-İzmit demiryolunun eksiklerinin tamamlanmasıyla ilgilenmiş ve mayıs ayında açılış merasimine katılmıştır.²²⁰ Açılışa sadrazam ve vükelânın yanı sıra bazı memurların da katıldığı kaydedilmiştir.²²¹ Bu

²¹⁶ **Basiret**, 1 Rabîu’l-Evvel 1290 (M. 29 Nisan 1873), sayı: 913, s.1.

²¹⁷ **Hakâyıku’l-vekâyi’**, 8 Rabîu’l-Evvel 1290 (M. 5 Mayıs 1873), sayı: 862, s.1

²¹⁸ İbnülemin, **Son Sadrazamlar**, s.448.

²¹⁹ İhsan Seddar Kaynar, “Engürü’den Ankara’ya: 1892-1962 Arasında Ankara’nın İktisadi Değişimi”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016, s.86.

²²⁰ BOA., A.MKT.MHM., 453/27, 29 S 1290 (28 Nisan 1873)

²²¹ Ahmed Lûtfî Efendi, **a.g.e.**, s.47.

açılıştan sonra İzmit'ten Ankara'ya, Mudanya'dan Bursa'ya yapılacak olan demiryolunun inşasına başlanmıştır.²²²

Haydarpaşa-İzmit demiryolunun açılışından kısa bir süre sonra 17 Haziran 1873'te Rumeli Demiryolu hattına bağlı İstanbul-Edirne-Filibe hattının açılış merasimi yapılmıştır. Rumeli Demiryolları'nın Devlet-i Aliyye için önemi büyüktü zira Balkan şehirleriyle Avrupa'ya bağlanmak amaçlanmaktaydı. Bu doğrultuda gazete ilanlarıyla 1855 yılında Avrupa'dan demiryolu inşası için teknik yardım istenmiş bu yardıma ilk dönüş İngiliz bir parlamenter olan Labro'dan gelmişti. 1868 yılına kadar İngiliz şirketlerle ortak çalışılarak İskenderiye-Kahire, Köstence-Çernavoda, İzmir-Aydın hatları tamamlanmıştı. 1868'e gelindiğinde İstanbul-Küçükçekmece hat çalışması için Belçikalı Van der Elst kardeşlerle mukavele imzalanmış ancak anlaşmaya varılan son teslim tarihi 1 Mart 1869'a dek bir ilerleme kaydedilememişti. Bu defa, bu meseleyi çözmek için Dâvud Paşa Avrupa'ya gönderilmiş ve imkân araştırmalarına girişilmişti. Nihayet, 17 Nisan 1869 tarihinde Baron Hirsch ile Dâvud Paşa arasında Rumeli Demiryolları Mukavelesi imzalanmıştı.²²³ Baron Hirsch, işletmeyi kendisinin yürüteceği kesinleştikten sonra 7 Ocak 1871'de Rumeli Demiryolları İşletme Kumpanyası'nı kurmuştur. Bu sıralarda Meclis-i Vükelâ'da yapılan görüşmelerde Şirvanizâde'nin "İnşaatı Baron Hirsch'e vereceğimize biz kendimiz yaptırsak" gibi bir itirazda bulunduğu iddia edilmiştir.²²⁴

Öte yandan Rusya hiçbir zaman bu demiryolunun yapılmasını istememiş ve Rus elçinin de yardımıyla mukavele değiştirilmişti. Bu değişiklikte Hirsch'e verilecek büyük meblağlardan bazı devlet adamlarının da faydalanıp rüşvet aldıkları iddia edilmişti.²²⁵ İddiaların odağındaki isimler Nâfia Nazırı Dâvud Paşa ve Mahmud Nedim Paşa idi.²²⁶

Rumeli demiryolu inşası konusunda önceki yıllarda Baron Hirsch ve Babıali arasında yaşanan malî krizler ve fikir ayrılıkları Şirvanizâde'nin sadâretinde de devam etmiştir. Bu krizin çözümü için Hariciye Nâzırı Raşid Paşa'nın başkanlığında

²²² BOA., A.MKT.MHM, 454/7, 13 Ra 1290 (10 Haziran 1873)

²²³ Vahdettin Engin, "Rumeli Demiryolu", **DİA**, c.XXXV, İstanbul, TDV Yayınları, 2008, s.235.

²²⁴ Ali Rıza-Mehmet Galip, **a.g.e.**, s.184.

²²⁵ Mahmud Celaleddin Paşa, **a.g.e.**, s.60-61.

²²⁶ Engin, **a.g.m.**, s.236.

özel bir meclis kurulmuştur. Meclisin başarısı ise Hirsch'in devletten istediği 13.000.000 frank tazminattan vazgeçirmek olmuştur. Fakat Hirsch bu defa da yapacağı yollar için teminat olarak acilen 50.000.000 istemişti. Hazineden bir anda böyle bir miktarın çıkması malî buhranın yaşandığı bu dönemde sıkıntı olsa da ısrarlar karşısında 25.000.000 frank teminat akçesi verilmiş ve mesele çözüme bağlanmıştı.²²⁷

Nihayet 17 Haziran 1873'te Edirne-Filibe (İstanbul-Edirne-Filibe-Sarımbey-Belova) hattının açılış töreni yapılmıştır.²²⁸ Ahmed Lûtfî Efendi de Edirne-Filibe hattının görkemli açılışını Tarih'ine kaydetmiştir.²²⁹

Şirvanizâde'nin sadâretinde, hükümet ve inşaat şirketi arasında gündeme gelen bir başka demiryolu hattı anlaşması ise, Selanik-Mitroviçe ve Edirne-Sofya hatlarının birbirine bağlanmasıdır. Anlaşma şartlarına uygun olarak inşaatı devlet üstlenmiştir.²³⁰

2.3.2. Yedikule Gazhanesine İlk Adım

1846'ya kadar Osmanlı'da aydınlatma, hânelerde kişilerin maddî keyfiyetine göre balmumu, zeytinyağı, yağ mumu ile sağlanıyor sokaklarda da çok seyrek ve nâdir olarak kandil kullanılıyordu. 1846 tarihli bir kararla, ilk kez sokakların kandillerle aydınlatılması zorunluluğu getirilmiş ancak denetimsizlikten dolayı uygulanamamış ve vazgeçilmişti.²³¹

Dolmabahçe Sarayı inşa edildikten sonra Sultan Abdülmecid, sarayın aydınlatılması için Dolmabahçe'de bir gazhane kurulmasını istemişti. Böylece

²²⁷ **Basiret**, 1 Rabîu'l- Evvel 1290 (M. 29 Nisan 1873), sayı: 913, s.1.

²²⁸ Vahdettin Engin, **Rumeli Demiryolları**, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1993, s. 117.

²²⁹ “Bir müddetten berü inşasına şüru' ile peyderpey ilerlemekte bulunan Rumeli Demiryolu hattı o aralık İstanbul'dan Filibe ve ilerisine kadar resîde-i saha-i hitam olmuş olduğundan, resm-i küşadının icrası zımında müteahhidi tarafından olunan davet üzerine Sadrazam ile vükelâ-yı sâire ve Bâbîâlî ve devâir-i sâire memurlarından bazı zevat Sirkeci İskeleyi'nden mahsusen istihzar olunan trenler ile ve oradan Filibe ve ilerisine kadar azîmet ve Edirne ile Filibe'de birer gece iyâb u zehabda ikamet ve bu vesileyle ol havalinin ahvâl-i hâzırasına nezaret ile Dersaadet'e avdet ve bu veçhile icra-yı resm-i küşada himmet olunmuştur. Şömendüfer inşaat-ı umumiye direktörü ile mahalleri mu'teberanından bazı keşâna rüteb-i muhtelifeden rütbelere, nişanlar i'ta ve ahâli haklarında muamelat-ı dil- nüvazâne icra kılınmıştır.” Ahmet Lûtfî Efendi, **a.g.e.**, s. 53.

²³⁰ Vahdettin Engin, **a.g.e.**, s.120.

²³¹ Mehmet Karayaman, “Ankara Elektrik Türk Anonim Şirketi Tarihçesi (1929-1939)”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi**, XVI/1, 2014, s.50-72.

1853'te Dolmabahçe Gazhanesi kurulmuştu. Bu gazhanede üretilen ve artan hava gazı ile ilk kez Beyoğlu Caddesi aydınlatılmıştı. XIX. yüzyılda hava gazı özellikle İstanbul halkı tarafından benimsenmiş evlerde dahi kullanılmaya başlanmıştı. İstanbul'daki ikinci gazhane ise 1865 yılında kurulan Kuzguncuk Gazhanesi olmuştu.²³²

Şirvânizade'nin sadâretinde İstanbul'daki üçüncü gazhâne olan Yedikule Gazhanesi'nin inşasına karar verilmiş ve Yedikule semtinde çalışmalara başlanmıştır.²³³ Gazhane'nin inşaatı 1880 tarihinde, II. Abdülhamid döneminde Fransızlara ait *Société Ottomane pour l'éclairage de la Ville* isimli şirket tarafından tamamlanmış ve Şehremaneti'nce işletilmeye başlanmıştır.²³⁴

2.3.3. İstanbul'da Emlak Tahriri

Şirvanizâde'nin sadâretinde İstanbul'da bir emlak tahriri gerçekleştirilmiştir. 10 Ekim 1873 tarihli (H. 17 Şaban 1290) talimatnâmede tahririn kimler tarafından ve hangi sistemle yapılacağı üzerinde durulmuştur. “Dersaadet ve mülhakatında kain bilcümle emlâkın bu defa icra olunacak tahriri hakkında memurlara verilecek talimat layihası”²³⁵ başlıklı layiha belediyeçilik tarihi açısından önemlidir. Zira bu talimatnameyle İstanbul'daki emlak sahiplerinin kayıtları güncellenerek kendilerine yeni belgeler verilmiş ve ayrıca İstanbul sokaklarıyla ilgili yeni düzenlemelere gidilmiştir.

Talimatnamede ilk olarak tahririn gayesinden bahsedilmiş, daha önce yapılmış “tahrir-i umumî”nin yenilenme gerekçesi olarak; mevcut tahrirden daha sonra çıkan yangınlar, arsalara yapılan yeni binalar, eski sokakların isim ve mevki olarak değişmesiyle birlikte mevcut kayıtların bozuk ve karmaşık olması

---

²³² Naziye Özdemir, “İmparatorluktan Cumhuriyet'e Türkiye'de Elektrik'in Tarihsel Gelişimi (1850-1938)”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, c.II, sayı: 3, Temmuz 2016, s. 17-32, s.18.

²³³ BOA., İ.MMS., 46/1968, 9 Ra 1290 (6 Haziran 1873); Pakalın, *a.g.e.*, s.76.

²³⁴ Duygu Tabak, “Endüstriyel Miras Alanlarında Peyzaj Tasarımı Yaklaşımı Yedikule Gazhanesi Örneği”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2011, s.106.

²³⁵ BOA, İ.MMS., 47/2007, 17 Ş 1290 (10 Ekim 1873)

gösterilmiştir. Ayrıca mevcut durumun resmî işlerde çeşitli zorluklara neden olduğu, bu nedenle kayıtların tashihine ve ıslahına ihtiyaç duyulduğundan bahsedilmiştir.

Ayrıca talimatnamede tahrir memurları ve tahrir işleminin keyfiyetine dair ayrıntılara da yer verilmektedir. Buna göre tahririn, “Dâire-i Belediye Nizamnâmesi” gereğince; daha önce belirlenmiş on dört daire üzerinde uygulanması, on dört dairenin herbirine birer tahrir fırkası tayin edilmesi, tahrir işleminden üç gün önce her dairenin tahrir memurları tarafından mahalle imam ve muhtarına haber verilmesi kararlaştırılmıştır. Tahrir için belirlenen günde tahrir heyetinin, mahallenin uygun bir yerinde ikametle imam, muhtar ve mahalle hakkında seçilmiş iki-üç kişi hazır bulunarak emlak senetleri birer birer muayene ve kıymet ve irâd-ı emlakın belirlenmesi, önceki tahrirde belirlenmiş olan hane ve dükkân numaraları ile sokak ve caddelerdeki büyük levhaların değiştirilmesi gerektiğinden bahsedilmiştir.²³⁶

Şirvanizâde'nin sadâretinde gerçekleştirilen tahririn önemi ile ilgili yalnızca Basiretçi Ali Efendi, “...On mâhdan ibaret olan sadaretinde epeyce işler görmeğe muvaffak oldu. Hatta İstanbul emlak vergisini dahi bu zatlar vaz' etmiştir”²³⁷ sözleriyle bilgi vermiştir. Fakat Basiretçi Ali Efendi'nin bahsettiği Dersaadet Emlâk Vergisi 1874-75 yıllarında tahsil edilmeye başlanmıştır.²³⁸ Yine de emlak tahriri ile ilgili çalışmalar Şirvanizâde döneminde başlatıldığı için bu kanunun yürürlüğe girmesine zemin hazırlanmıştır denilebilir.²³⁹

---

²³⁶ BOA, **a.g.b.**

²³⁷ Basiretçi Ali, **a.g.e.**, s. 95.

²³⁸ Şevket Kâmil Akar, “İstanbul'da Emlak ve Akar Vergisi Uygulaması: “Dersaadet Vergisi”, **Türkler Ansiklopedisi**, c. XIV, s. 624.

²³⁹ Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse'de yapılan emlak tahririnden sonra 1291 senesi emlak vergisinde, emlak kıymeti üzerinden binde 4, geliri üzerinden de yüzde 4 vergi alınması karar kılınmıştır. Yeni emlak vergisinden, hazine 200.000 liradan fazla ek gelir elde etmiştir. Alp Yücel Kaya-Terzibaşoğlu, **a.g.m.**, s. 30.

2.3.4. MÂLÎ KRİZE GEÇİCİ ÇÖZÜM ARAYIŞLARI VE MÂLÎ ALANDAKİ FAALİYETLER

Abdülaziz döneminde 1875 Ramazan Kararnâmesi'ne kadarki dönem, Osmanlı Devleti tarihinde yaşanan en büyük malî sıkıntının başlangıcı olarak değerlendirilir. Zira bu dönemde en basit hesapla borçlar 200 milyon altına ulaşmış, yıllık olarak ödenen borç ve faizlerse 14 milyon altını aşmıştı.²⁴⁰ Nitekim 1853 Kırım Savaşı'ndan sonra girilen yeni dönemde bir yıl sonra 1854'te ilk kez dış borç alınmış ve 1875'e kadar toplam 16 dış borç yapılmıştı. Bu dönemde alınan dış borç toplamı 259.156,84 lirayı bulmuştu.²⁴¹

Öte yandan Şirvanizâde'nin sadâret yılı olan 1873/1874 malî yılının bütçesine bakıldığında, önceki yıllara nazaran bütçe açığının arttığı ve en çok miktarın borç ödemelerine yapıldığı görülür. Geri kalanın da nezaret harcamalarında ve demiryolu yapımı inşası için ayrıldığı bilinir.²⁴²

Devlet, tüm bu problemlere yurtdışından borç alarak (istikraz), piyasaya kâğıt para (kaime) sürerek ve borçları birleştirerek (konsolidasyon) kısa vadeli çözümler bulmuştu. Ancak hiçbir çözüm durumun vehametine olumlu yönde tesir etmemiş aksine daha büyük ve yeni borçlar getirmişti.²⁴³

Haziran 1873'de hatlarının bir kısmı tamamlanan Rumeli demiryollarının, geri kalan kısmının tamamlanması için Şirvanizâde istikraz yoluna gitmek istemiş ve Hüseyin Avni Paşa ile beraber, padişahın tavîzen²⁴⁴ para talep edilmişti. Padişah da on milyonluk konsolid vermişti. Rüşdi Paşa bu borcun senedini Maliye Nazırı Hamdi Paşa vasıtasıyla padişaha vermiş, padişah bu senedi saklamıştır.²⁴⁵

Bu dönemde alınan yeni istikraz Vak'anüvis Ahmed Lûtfi Efendi tarafından kaydedilip ardından "bu havadis resmi değildir, gazetelerden alınmıştır" notu

²⁴⁰ Cevdet Küçük, **a.g.m.**, s.183.

²⁴¹ Fatih Sefa Topçu, "Sultan Abdülaziz Döneminde Yaşanan Malî Bunalım ve Uygulanan Malî Reformlar (1861-1876), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014, s. 145.

²⁴² Fatih Sefa Topçu, **a.g.t.**, s.119.

²⁴³ Mahmud Celaleddin Paşa, **a.g.e.**, s.42

²⁴⁴ "Bir vâridâtın ileride yerine konmak üzere ma' va'z ı lehinin gayriye sarfi"
Şemseddin Sâmî, **Kâmûs-ı Türkî**, s. 418.

²⁴⁵ İbnülemin, **Son Sadrazamlar**, s. 449.

düşülmüştür. Bu istikrazın 28 milyon lira olduğu ve %6 faiz bulunduğu ayrıca senelik %1 inin hazineye verileceği anlaşılmaktadır.²⁴⁶

Bu arada yukarıda bahsedilen ve Rumeli demiryolları meselesi için padişahın tavîzen alınan para ileride Şirvanizâde için sorun yaratacaktır. Aynı zamanda yine bu meselenin çözümü için Rüsûmat Emîni Sadık Paşa²⁴⁷ 1874'te Paris'e gönderilmiştir. Sadık Paşa'nın Paris'e gönderilmesindeki amaç bir banka kurulması ve Baron Hirsch konusundaki iletişimsizlikleri çözmektir.²⁴⁸

Abdülaziz dönemindeki borçlanmayı ayrıntılarıyla anlatan Mahmud Celaleddin Paşa bu dönemde dış borçlar ve demiryolları tahvilleriyle²⁴⁹ birlikte umumi esham bedeli olarak borçların 200 milyona ulaştığını, halkın elinde bulunan umum eshamın itibar-ı deferinin ise 106 milyon lirayı aştığını söyler. Bu eshamın 40 milyon liralığının kaimiyi kaldırmak için Abdülaziz'in tahta çıkışından hemen sonra ihraç olunduğunu, 22 milyon 250 bin liralık kısmın Şirvanizâde Rüşdi Paşa'nın sadaretinde ve 44 milyon liralık bir kısmın da Hüseyin Avni Paşa'nın sadrazamlık döneminde borçları vermek için çıkarıldığından da bahseder.²⁵⁰ Mahmud Celaleddin Paşa, alınan borçların miktarları dışında yaşanan mâlî sıkıntının radikal kararlar alınmasına ihtiyaç duyulacak derecede arttığını belirtmektedir.

Bazı kaynaklara göre Şirvanizâde'nin sadareti esnasında Avrupa'dan alınan istikraz esasen Mütercim Rüşdü Paşa'nın sadaretinde Haydarpaşa-İzmit

---

²⁴⁶ Ahmed Lûtfî Efendi, **a.g.e.**, s. 55.

²⁴⁷ Sadık Mehmed Paşa: (1826-1901) Abdülaziz döneminde Maliye Nazırlığı, Başvekillik, Rüsûmat Emîni görevlerinde bulunmuştur. Üç defa Maliye Nazırı olmuştur. Her getirildiği makamda Şirvanizâde'nin referansı ve himayesi olmuştur. Kemal Beydilli, "Sadık Mehmed Paşa", **DİA**, c.XXXV, İstanbul, TDV Yayınları, s.397-399.

²⁴⁸ Daha önce Mabeyn Başkitabetinde bulunmuş olan Âtîf Bey'den aktaran İbnülemin, Sadık Paşa'nın "iade-i itibârı müstelzim teminat ita edilerek bir heyet-i sarrafiye tedariki için" Paris'e gönderildiğini belirtmiştir. İbnülemin, **a.g.e.**, s.449.

²⁴⁹ **Devlet-i Aliyye'nin Doksan Senesi Muhasebe Defteri**'nde demiryolları için ayrılan bütçe masraflar hakkında şöyle bir ifadeye rastladık: "Demiryolları temini için bin iki yüz doksan senesi içinde te'diye olunmak üzere tamamen gösterilen akçenin sîn-i âtiyede bi'ttedric tenzil edeceğini me'mûl ederiz. Demiryolları lâyıkiyla işletildiği halde vuku' bulacak hâsılatının mezkûr teminâtı kapatacağı âşikârdır." 1290 senesi için demiryolları ödeme masraflarına ayrılan meblağın, gelecek yıllarda yavaş yavaş düşürüleceği ve demiryolları işletmeye açılıp beklenen şekilde işletildiğinde bahsi geçen teminatı kapatacağı hem bir hedef hem de beklenti olarak zikredilmiştir. **Devlet-i Aliyye'nin Doksan Senesi Muvazene Defteridir**, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1291(1874), v. 12.

²⁵⁰ Mahmud Celaleddin Paşa, **a.g.e.**, s.101.

demiryolunun inşası, İstanbul'a su getirmek için inşa olacak bentler gibi nafia işleri için alınacaktır ancak Mütercim Rüştü Paşa azledilince müzakereler Esad Paşa'nın kısa sadaretinde de sonlanamamış ve Şirvanizâde'nin sadaretinde devam etmiş, ancak bu dönemde de sonuçlanamamıştır.²⁵¹

Şirvanizâde'nin sadâreti sırasında padişahla arasında geçen bir başka olayı, o dönem Başmabeynci olan Hakkı Bey'in ağzından İbnülemin anlatır: Sadrazam Şirvanizâde Rüştü Paşa, saraya gelerek hazineye para kalmadığından ve borçları veremeyeceklerinden bahseder ve daha önce hidivin padişaha takdim ettiği altı milyon liralık eshamı -daha sonra yerine koymak üzere- ister. Padişah da istenen meblağı verir. Esham bir süre sonra alınır. Şirvanizâde, saraya geldiği bir gün "Esham alındığı sırada efendimize sened takdim etmiştik, iade buyurulmamıştı. Efendimizden isteyiniz" ricasında bulunmuştur. Başmabeynci, "Efendimiz yanına kâğıt almaz, öyle sened filan yok" demiş fakat sadrazam ısrar edince bunu padişaha arz etmek zorunda kalmıştır. Bunu duyunca öfkelenen Sultan Abdülaziz, "Be herif ben sarraf mıyım, benden ne senedi istiyorsun" diyerek başmabeynciyi kovmuştur.²⁵²

Hakkı Bey'in²⁵³ anlattığı sened olayının padişahla sadrazama karşı olumsuz düşüncelerin oluşmasındaki sebeplerden biri olarak zikredilmiştir.

2.3.4.1. Dersaadet Tahvilât Borsa Nizamnâmesi

Osmanlı Devleti'nde ilk borsa kurma girişimi Galata'da faaliyet gösteren ve "Galata Bankerleri" olarak adlandırılan Rum, Ermeni ve Yahudi tüccarların faaliyetleriyle şekillenmişti. Galata'da borsa kurulmasına zemin hazırlayan temel etken, Avrupa'daki anonim şirketlerden çıkan hisse senedi ve tahvillerin azınlık tüccarlar vasıtasıyla İstanbul ve diğer şehirlerde dolaşması, sarraf ve bankerlerce satılması idi. Ayrıca 1854 Kırım Savaşı'ndan sonraki dönemde Batı borsalarında

---

²⁵¹ Pakalın, **a.g.e.**, s.76.

²⁵² İbnülemin Mahmud Kemal İnal, **Son Asır Türk Şairleri (Kemalü's Şuarâ)**, Yay. Haz. M. Kayahan Özgül, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2000, c.II, s.762.

²⁵³ Hakkı Bey: Daha sonra Hakkı Paşa/ İsmail Hakkı Paşa (1840-1913). Abdülaziz'in Avrupa seyahatine katılmıştır. Mekteb-i Harbiye mezunudur. Ferik rütbesine kadar yükselmiş Jandarma Dairesi'ne riyaset etmiştir. Şirvanizâde'nin sadaretinde bir süre Başmabeyncilik görevindedir. İbnülemin, **a.y.**

satılan tahviller vb. faktörler Osmanlı'da da bir borsa kurma fikrine sebep olmuştur.²⁵⁴ Bu sebeplerle 1866 yılında İstanbul'daki ilk resmî borsa olan Dersaadet Tahvilat Borsası kurulmuştur.²⁵⁵ Borsa'nın kontrolü için de Maliye Nezareti'nden Abidin Bey, komiser olarak atanmıştır.²⁵⁶

Şirvanizâde'nin sadaretinde 2 Aralık 1873 (H. 11 Şevval 1290) tarihinde "Dersaadet Tahvilât Borsa Nizamnâmesi" ile borsada birtakım düzenlemelere gidilmiş ve borsa yönetimindeki devlet kontrolü pekiştirilmiştir.²⁵⁷ Nizamnâme hazırlanması ile ilgili Maliye Nezareti'ne yazılan tezkirede, Borsa'nın devlet kontrolünde idare edilmesi gerektiği ve bu zamana kadar devlet kontrolünde olmayan ve serbest bırakılan esham ve tahvilâtla birlikte diğer resmî senetlerin alım-satımlarında karışıklık olduğuna değinilmiştir. Bahsedilen noktaların, devlete ve halka zarar verdiği, Borsa'nın idaresi için nezaretlerle iş birliği yapılması gerektiği ve tayin edilecek bir komiser denetiminde faaliyetlerini yürütmesinin lüzum görüldüğü, Eshâm-ı Umûmiye Emîni Ohannes Efendi'nin komisyon oluşturma işiyle memur edilmesi ayrıca hazırlanacak nizamnâmenin Meclis-i Hass-ı Vükelâ'da okunması gereğinden bahsedilmiştir.²⁵⁸

Üç kısım altında on fasıldan oluşan nizamnâmede elli sekiz madde vardır. Borsa yönetimi, Borsa azaları, Borsa'nın yönetim şekli, Borsa komitesi ve Borsa işlemlerinin nasıl yürütüleceği ile ilgili ayrıntılı bilgiler ve hükümler mevcuttur.

Nizamnâmenin mukaddimesinde Borsa'nın doğrudan doğruya Maliye Nezâreti'ne bağlı olduğu belirtilmiştir. Borsayla ilgili zabıta işlerinin hükümet memurları tarafından idare olunduğu, Maliye Nezâreti ile Borsa komitesi arasında aracı olmak üzere bir komiser tayin edileceği ve bu komiserin her iki tarafın tebligatlarını karşılıklı olarak bildirileceği ifade edilmiştir. Ayrıca, nizamnâmenin uygulanma durumunu denetleme amaçlı olarak komitenin tüm toplantılarında

---

²⁵⁴ Murtaza Köse, "Osmanlı'da Borsa ve Galata Bankerlerinin Devletin Mali Yapısındaki Yeri", **A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, sayı: 18, Erzurum, 2001, s. 236.

²⁵⁵ Mehmet Beşirli, "Osmanlı'da Borsa: Dersaadet Tahvilât Borsası'ndan Esham ve Tahvilât Borsası'na Yeni Düzenleme Girişimleri", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, c. XIX, sayı: 1, Elâzığ, 2009, s. 191.

²⁵⁶ Beşirli, **a.y.**

²⁵⁷ **Düstur**, I. Tertib, c. III, s. 484-497.

²⁵⁸ BOA. A.MKT.MHM., 469/92, 2 Aralık 1873, 11 L 1290

komiserin hazır bulunacağı ve meclise verilecek kararın yürürlüğe girmesinde de komiserin vazifeli olduğu üzerinde durulmuştur. Komite azası seçimlerinin yine komiserin nezaretinde gerçekleşeceği de belirtilmiştir. Nizamnâmenin, esham ve tahvilât alım ve satımıyla alakalı işlerin yürütülmesine açıklık getirdiği ve tüm borsa azâlarının nizamnâmeye uymak zorunda oldukları önemle vurgulanmıştır.

“Borsa Azasıyla Bunların Hademesi” başlıklı birinci fasılda borsa azalığına kabul şartları ve alım sürecinden bahsedilmiştir. Nizamnâmeye göre, borsa azası sayısında bir sınırlama olmamakla beraber yirmi bir yaş altındakiler borsa azalığına başvuramayacaklardır. Borsa azasının “mübayaacılar”, “simsarlar” ve “coberler” olmak üzere üçe ayrıldığı belirtildikten sonra tekrar borsaya dahil olmak isteyenlerin takip etmeleri gereken yol üzerinde durulmuştur. Buna bağlı olarak borsaya dahil olmak isteyenler dilekçelerini borsaya iletecekler ve on beş günde bir toplanan borsa komisyonu müzakere ettikten sonra ortak kararla alım yapacaklardır. “Borsanın Suret-i İdâresi” başlıklı ikinci fasılda borsanın idarî kısmına ait kararlar mevcuttur. Borsanın, özellikle mübayaacılarından olan -gizli oy usulü ve oy çokluğuyla seçilecek ve tayin edilecek yirmi azadan oluşan bir komite tarafından yönetileceği belirtilmiştir. Seçimin her yıl şubat ayının 8’i ile 15’i arasında yapılacağı ve mübayaacılarından başkasına verilen oyların sayılamayacağından bahsedilmiştir. Ayrıca birinci komitenin seçiminin hükümet komiseri kontrolünde gerçekleşmesi gerekmektedir.

“Komitenin Vezâifi” başlıklı üçüncü fasılda borsa azası tarafından seçilen komitenin mart ayına dek vazifesini sürdüreceği, bir önceki yıla ait muhasebâtın iki aza tarafından komiteye devir ve teslim edileceği belirtilir. Komitenin ayrıca dışarıdan bir kâtip tayin etmesi gerektiği eklenmiştir.

“Borsada Alınıp Satılacak Esham ve Tahvilât” başlıklı dördüncü fasıl nizamnâmenin en önemli maddelerini içerir. Buna göre, borsa komitesi yüzde beş faizli esham-ı umumiye ile Devlet-i Aliyyenin tüm müstakrazat ve tahvilâtını resmî kayıt kabul edecektir. “Fermân-ı âli” ile kurulmuş tüm sanayii, ticaret ve sarrafiye şirketlerinin piyasada mütedavil olan hisse senetleri borsaya kabul edilecektir. Bu tahvilât ve senedât ile yapılacak tüm işlemler Osmanlı lirası ve santim hesabıyla temin edilecektir. İlerde hükümetin izniyle ve kanunlar çerçevesinde kurulacak olan şirketlerin hisse senetleri ise, sermayenin dörtte biri miktarı nakit olarak temin

edildiğini ve ödendiğini ispat etmek şartıyla borsaya dahil olmak isteyenlerin dilekçeleri komite tarafından kabul edilecektir. Yabancı şirketlerin ve istikraz senedât tahvilâtının borsada işlem yapmaları Maliye Nezareti'nin iznine bağlıdır. Ayrıca "Resm-i Damga Nizamnâmesi"ne tâbi olan evrak tahvilat ve senetlerinden damgasız olanlar borsada geçerli olmayacaktır. Bunların borsada yürürlüğe girmeleri durumunda damga nizamnâmesinde belirlenmiş olan ceza verilecektir.

"Muâmelâtın Suret-i Cereyânı" başlıklı beşinci fasılda borsa dışında ve borsanın kapalı olduğu vakitlerde esham ve tahvilâtın alım ve satımının yasak olduğuna dair ayrıntılara yer verilmiştir.

"Likidasyon Yani Kat'-ı Hesâb" başlıklı altıncı fasılda esham-ı umumiye üzerinde yapılan işlemlerin hesabının on beş günde bir pazatesi günleri kesileceği, tahvilât ve diğer senetlerin ise ayda bir defa her ayın ilk cuması kesileceği üzerinde durulmuştur.

"Müflisân" başlıklı yedinci fasılda taahhütlerini yerine getirmeyenlerin haklarında işlem başlatılacağı belirtilmiş, iflasın resmen gerçekleşmesi, duyurulması ve bununla ilgili meselelere değinilmiştir.

"Ahkâm-ı Umûmiye" başlıklı sekizinci fasılda borsanın açılış-kapanış zamanlarının komite tarafından mevsime göre belirleneceği, kapalı olacağı günlerin yine komite tarafından belirlenip herkese duyurulması gerektiği bildirilir.

"Mevâdd-ı Cezâiyye" başlığıyla dokuzuncu fasılda cezaların komite tarafından verileceği belirtilir.

"Ta'dilât" başlıklı onuncu fasılda nizamnâmenin hangi koşullarda yeniden düzenleneceği ve müdahale edileceği belirtilmiştir. Ayrıca nizamnâmenin ta'dilatı için komite azasının yarısından fazlasının dilekçe vermesi ve komitenin kabulü ile olacağı, komitenin de dilekçeyi komisere iletmesi ve komiserin de padişaha sunmasıyla ancak padişah onayıyla nizamnâmede ta'dilât olacağı üzerinde durulur.²⁵⁹

Dersaadet Tahvilât Borsası Nizamnâmesi ile, Borsa'nın ve Borsa işlemlerinin devlet kontrolünde gerçekleşmesi ve ekonominin kötü etkilenmemesi adına birtakım tedbirler alındığı görülmektedir.

---

²⁵⁹ **Düstur, a.y.**

2.3.4.2. Harcırâh Kararnamesi

Harcırâh, buldukları yerden başka bir yere sürekli ya da geçici olarak atanan memur ve hizmetlilerin yol masrafı, yevmiye, aile masrafı ve yer değiştirme masrafını karşılayan ücrettir.²⁶⁰

şirvanizâde Mehmed Rüşdi Paşa'nın sadâretinde 5 Temmuz 1873 (H. 9 Cumâde'lülâ 1290) tarihinde bir kararnâme yayınlanmıştır. Kararnâme, daimî ve geçici memurlara verilen harcırâh ve yevmiyenin derecelerine ve mezuniyetle merkez vilayetlerinden taşraya gidenler için izlenecek hareket planına dairdir.²⁶¹

İki fasıldan oluşan kararnâme yirmi dokuz maddedir. Birinci fasıl on altı maddeden oluşur ve "Memurînin Maaş İstihkâkına Dair" başlığıyla memur maaşlarının ne şekilde ve hangi şartlarda verileceğini özetler. Buna göre, Dersaadet'ten vilayetlere tayin olunan memurların maaşları tayin tarihinden itibaren değil memuriyet yerlerine ulaştıkları tarihten itibaren tam olarak işleyişe geçecekti. Ayrıca memuriyet mahallerine ulaşmadan vefat eden, azledilen veya memuriyeti başka bir yerle değiştirilen memurların maaş hakları olmayacaktı.

Maaş tahsisıyla bir yere tayin olunmaksızın "seyyar" sınıfatıyla giden daimî ve geçici memurların maaşları, memur oldukları yerden hareket ettikleri tarihten itibaren işleyecekti. Bununla birlikte Dersaadet'ten, belirli bir yere belirlenmiş maaş tahsisıyla tayin edilen geçici memurların maaşları, memuriyet yerlerine ulaşmalarından itibaren başlayacağı gibi bu memurların memuriyet esnasında ve özel memuriyetinin bitmesinden evvel memuriyet maaşıyla memur olduğu vilayet içinde geçici bir yere tayin durumunda maaşı kesintisiz olarak tam verilecektir. şayet maaşın zam veya tenzil durumuyla yine önceki vilayet dairesinde bir işe tayin kılınırsa yeni maaşın tahsis gününe dek eski maaş verilecekti. Tahsisten sonra ise yeni maaşı tam olarak verileceği belirtilmiştir.

Maaş istihkakına dair maddelerle devam eden birinci fasılda memurların tayin edildikleri yerlere gidiş-varış süreçleri ve maaşın başlatılacağı güne dair ayrıntılara da yer verilmiştir. Bu bağlamda, devletçe kabul gören herhangi bir mazereti

²⁶⁰ 6245 sayılı Harcırâh Kanunu, s.1 çevirimiçi:
<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.6245.pdf> (28 Kasım 2017)

²⁶¹ **Düştur**, I. Tertip, c. III, s. 10- 19

bulunmadığı sürece tüm memurlar tayin tarihlerinden itibaren yirmi gün ve gidilecek yere bağlı olarak en fazla 30 gün içinde memuriyet yerlerine gitmek zorundadırlar. Memuriyet yerlerine gitmeden ve memuriyet merkezine ulaşmadan memuriyeti değişimi olduğu takdirde ikinci memuriyete tayin tarihinden itibaren maaşları başlatılır.

Devlet tarafından önemli bir vazife için Bâbîâlî'den veya mensup olduğu daire tarafından resmî bir belgeyle memuriyet yerlerine gidişi ertelenen memurların tayin tarihlerinden itibaren 30 günden fazla olan müddet için maaşlarının yarısını alacakları belirtilmiştir.

Devlet tarafından soruşturmaya tâbi tutulan memurların ise vazifelerinden men' edildikleri tarihten itibaren maaşları kesilecek ve tahkikat ve mahkeme sonunda memurluğa döndükleri tarihten itibaren maaşları tam olarak verilecekti. Azledilen memurların maaş durumlarına dair maddede, azledildikleri tarihten itibaren yerlerine atanan yeni memurun (halefinin) memuriyet merkezine ulaşmalarına kadar vazifelerine devam etmeleri durumunda bu vazifelerine karşılık normal maaşlarının yarısını almaları ve haleflerinin geldiği tarihten itibaren maaş almamaları kararlaştırılmıştı.

“Bi'lumûm Memurîne Verilecek Harcırâha ve Yevmiyeye Dair” başlıklı ikinci fasıl on üç maddeden oluşur. Bu fasılda belli bir maaş tahsis edilen/edilmeyen geçici memurlara gidiş ve dönüşlerinde verilecek harcırahla ilgili hükümler mevcuttur.

2.3.4.3. Resm-i Damga Nizamnâmesi

Damga vergisi, Osmanlı Devleti'nde “resm-i damga” olarak anılmadan önce kâğıt bedeli olarak ihdas edilmiş ve o dönemde bu değerli kâğıtlara varaka-i sahîhâ denmiştir. 1861 (H. 1278) tarihinde yayımlanan “Varaka-i Sahîhâ Nizamnâmesi” ile damga resmi bugünkü işlevine benzer şekilde devlet gelirleri arasında yer almıştır.²⁶²

---

²⁶² BOA. A.DVN.MKL., 75/13, 2 Ekim 1861, 27 Ra 1278

Şirvanizâde Mehmed Rüşdi Paşa'nın sadâretinde 2 Aralık 1873 (H.11 Şevval 1290) tarihinde "Resm-i Damga Nizamnâmesi" yayımlanmış ve damga vergisinin tanımı, kapsamı yeniden belirlenmiştir.²⁶³

Nizamnâme'ye göre; bütün istikraz işlemleri, şirket ve diğer anlaşmalar ve tahavvülata dair düzenlenen her türlü senet ve poliçeler, hâmiline havale edilmiş bonolar, makbuz ve ibra senetleri, emanet senetleri, şirket hisse senetleri, tahviller ve çekler, tüccarlarca alınıp verilen ve halk arasında hazırlanmış tüm senetler, mal sandıklarına ve kalemlere ve sair devlet memurlarına verilen taahhüt ve makbuz senetleri, şahsî meseleler için devlete ve resmî makamlara yazılan tezkire, takrir ve arzuhâller, şer'î mahkemelerden verilen her çeşit maaş, esham, vazife ve makbuz senetleri, hukuk ve ticaret mahkemeleri ve diğer meclislerden verilen mazbata ve i'lâmât, hükümet dairelerinden bireylere fertlere verilen evrak, senet ve kayıt suretleri, hükümetle halk arasında anlaşma içeren her türlü senedât ve ilannâme, ilmü haberler, sigorta poliçe senetleri özetle Devlet-i Aliye'nin tüm mahkeme ve meclislerinde kullanılan tüm senetler ve gazeteler damga resmine tâbi tutulmuştur.

Nizamnâmede ayrıca, devlet dairelerinden, hazineden ve mal sandıklarının kendi aralarında makbuz senedi alarak şahıslara verdikleri ilmü haber, sergi, suret ve diğer senetler, muhtaçlara, fakirlere ve ibadet mahalleri ile okullara ve hayır kurumlarına özel olarak verilen ilm-ü haberler, şahısların fakirlik durumlarını beyan eden ilmü haberler, cinayet ve mazbata ilanlarının damga resminden muaf tutulduğu belirtilmiştir.

3.1. SADRAZAMIN ÖZEL TOPLANTILARI

Şirvanizâde Mehmed Rüşdi Paşa'nın sadâretinde dikkat çeken durumlardan biri sadrazam ve bazı devlet erkânının kendi aralarında yaptıkları "gizli" toplantılardır. Bu görüşmeler genellikle sadrazamın konağında gerçekleşmiştir. Görüşmelere sadrazam dışında Serasker Hüseyin Avni Paşa, Adliye Nazırı Mithat Paşa, Rüşumat Emîni Sadık Paşa'nın da katıldığı bilinir. Dönemin devlet adamları,

---

²⁶³ **Düstur**, I. Tertip, c. III, s. 302-303.

bu görüşmelerden “mehâm-ı umûr-u devletın mahremâne müzâkeresi”, “müzâkerât-ı hafıyye” gibi görüşmelerin gizliliğine vurgu yapan ifadelerle bahsedilmişlerdir.²⁶⁴

Birbiriyle geçinemeyen devlet erkânının bu dönemde iyi anlaşmalarına hatta samimi olmalarına dönemin sîmâları şaşırmış, kendince anlam vermeye çalışmışlardır. İddialara göre bu gizli görüşmelerin en büyük gündemi padişahın tahttan nasıl indirileceği idi. Hatta Cevdet Paşa, Abdülkerim Nâdir Paşa'nın, Rumeli'den kısa süreliğine Dersaadete gelmesine rağmen bu görüşmelere katıldığını kendisinin de buna şahit olduğunu ancak olayın iç yüzünü daha sonra anladığını ifade etmektedir.²⁶⁵ Şirvanizâde'nin sadaret makamına getirilmesi dahi önceden bu zâtların kendi aralarında padişah aleyhine ittifak etmelerinin bir sonucu olarak yorumlanmıştır. Bu görüşü destekler nitelikte sadrazamın bir defasında Abdülkerim Paşa'ya “Ne yaparsanız yapınız, askeri bu işe karıştırmayınız” dediği iddia edilir.²⁶⁶

Aynı şekilde bu kişilerin aynı meselede ittifak ettikleri, Şirvanizâde'yi yol arkadaşı Hüseyin Avni Paşa'nın ikna ettiğini ve “esbab-ı hal'i istihzara” çalıştıklarını yani hal' için planlar yapıldığı belirtilir.²⁶⁷ Görüşmelerden ve hal' fikrinden Sadık Paşa, Yusuf Kâmil Paşa'ya bahsetmiş, Kâmil Paşa ise “Ben tac ü tahta karşı bahse girişmem” diyerek reddetmiş ve meselenin korkunçluğundan, tarihteki örneklerinden bahsedip vazgeçmelerini söylemiştir.²⁶⁸ Ardından müzakere heyeti Kâmil Paşa'yı bu sözü hiç duymamış olduğuna dair yemin etmeye zorlamışlardır.²⁶⁹

Görüşmeler üç aydan fazla bir süre devam etmesine rağmen hal' konusunda ortak bir zeminde buluşulamamış, hal' fikrinden vazgeçilerek bir şartname hazırlanması ve padişaha sunulması konusunda fikir birliğine varılmıştır. Şartnameyi yazması için Mithat Paşa görevlendirilmiştir. Mithat Paşa, kendisinin de dahil olduğu sadrazam konağındaki görüşmelerde niyetlerinin halis olduğundan bahseder.

Görüşmelerde; devlet içindeki israfın önlenmesi adına mali muvazenenin bir heyete verilmesi, Osmanlı milletinin eşitlik ve hürriyeti konularında müzakereler

---

²⁶⁴ Cevdet Paşa, **Tezakir**, s.124; **Mâruzât**, s. 216.

²⁶⁵ Cevdet Paşa, **Mâruzât**, s.216.

²⁶⁶ Cevdet Paşa, **a.g.e.**, s.216.

²⁶⁷ İbnülemin, “Sultan Abdülaziz'e Dair”, s. 180.

²⁶⁸ Cevdet Paşa, **Tezakir**, s.124.

²⁶⁹ Ali Rıza-Mehmed Galib, **a.g.e.**, s. 164.

yapılması ve bu sözlerin padişaha şifahen duyurulması gibi konuların konuşulduğunu belirtir. Fakat “millet”, “hürriyet” ve “kanun” kavramlarını ağza almaya kimse cesaret edemediği için bir rapor hazırlanarak valide sultan aracılığıyla padişaha arzına ve hatırlatılmasına karar verdiğini ekler.²⁷⁰

Görüldüğü gibi Mithat Paşa bu toplantıların devletin iyiliği için olduğunu anlatmıştır ve belki de bunda samimidir. Şirvanizâde ve Sadık Paşa da aynı düşüncede olabilirler fakat Hüseyin Avni Paşa'nın bu meseledeki ısrarı çoğu kaynağa ve daha sonra yaşananlara bakıldığında tamamen şahsî sebeplerledir.²⁷¹

Şartnamenin kaleme alınması Mithat Paşa'nın azline yol açacak konuşmalara sebebiyet verecekti. Bir gece Şirvanizâde'nin yalısında Mithat Paşa, Şirvanizâde ve Avni Paşa hükümet idaresine yönelik fikir alışverişinde bulunduktan sonra Mithat Paşa bir rapor kaleme almıştı. Daha sonra Mithat Paşa, yazdığı raporu sadrazama vermiş ve o da mütalaa etmiş fakat raporu onaylamayan Hüseyin Avni Paşa ile uyumlu görünmek için böyle şeylerin sırası olmadığını söylemişti. Bunun üzerine Mithat Paşa da raporu geri almıştı. Rapor sebebiyle Mithat Paşa azledilmiş ve Selanik'e gönderilmiş, daha sonra rapor olayı saraya ve halka saltanat aleyhine bir girişim gibi gösterilmişti.²⁷²

Yaklaşık üç sayfa olan ve padişaha sunulamayan layiha, adet olduğu üzere padişaha övgü dolu sözlerle başlar ve ardından dünyada ve ülkede yaşanan büyük buhrandan söz edip devletin “ıslah ve ihyası için” birtakım önerileri içerir. Bu önerilerden hukukla ilgili olanlar, daha önce neşir ve ilan edilen tüm hatt-ı hümayunlar ve kanunlar devam etmek üzere bunlara ilaveten kanunlar önünde kadın-

---

²⁷⁰ Mithat Paşa, **a.g.e.**, s.273.

²⁷¹ Mithat Paşa, hatıralarında daha sonra Abdülaziz'in hal'i ve ölümü ile ilgili şu ifadeleri kullanarak olayın en azından kendisi açısından şahsî bir mesele olmadığını gösterir: “Bu kadar günahsız ve kimsesiz ve çaresiz kalan, ve hasretleriyle ah u figan eden evlat ve ailelerinin ve bunlara mensup bir sürü akraba ve yakınının kalplerinin üzüntüye boğulması Padişaha beddua etmelerini celp ve davet etmeye alet ve vasıla olanlar ve özellikle merhum Abdülaziz'in katli meselesi gibi hiçbir aslı ve esası olmayan bir fecaiyi tertip ve terviç ederek devleti küçük düşürüp rezil edenler, acaba Padişaha sadakat mi göstermiş oldular? Bununla Padişah'ın huzurunu mu temin ettiler? Bu kadar fenalık yapıldıktan ve devlette iş görececek adamlar Rusların gönlünü hoş tutmak üzere mahv ve perişan edildikten sonra, birbiri ardından gelen hadiseler ve musibetlerin önlenmesi çaresini bulamayıp da, kabahati başkalarına yüklemeye çalışmak ne küçüklüktür?” Mithat Paşa, **a.g.e.**, s. 279.

²⁷² İbnülemin, **a.g.m.**, s. 181.

erkek; büyük-küçük herkesin eşit olmasıdır. İdarî mânâdaki önerilerse, daha önce kurulmuş tüm resmî meclis ve mahkemelerin ve milletin hayrına olan diğer kurumların yeniden tesis edilmesi, birinci sınıf devlet adamlarının Bâbıalî'de aldıkları idarî ve malî kararları padişaha arz etmeleri ve padişahın iradesi olmadan hiçbir karar alınmamasını, devlet idaresi olan maliye sisteminin yeniden kurulmasını ve Bâbıalî'nin de bu konuda görüş ve onayı alınmadan bir akçe dahi harcanmamasını, en küçük birime kadar tüm devlet memurlarının görev sınırlarının yeniden çizilmesi gerektiğini ifade eder. Layihanın sonuna padişahın bu konuda her ne söylerse yine de isabet edeceği ve kabul edileceği büyük bir tevazu ile eklenmiştir.²⁷³

Bahsi geçen layiha yalnızca Mithat Paşa'nın değil bir süre sonra Şirvanizâde'nin de azline sebep olacaktı. Zira aynı ortamda bulunan Hüseyin Avni Paşa, padişahın huzurunda Şirvanizâde ile Mithat Paşa'yı ele vermiş, Osmanlı'ya meşrutiyet getirmek istediklerini, kendisinin de bu kişilerin fikirlerine hâkim olmak için içlerinde bulunduğunu söylemiştir. Bu konuşmadan haberi olmayan Şirvanizâde de aynı korku hissiyle padişaha, Mithat Paşa'nın kötü niyetli olduğunu ve bir şartname kaleme aldığını söylemiş, bazı kaynaklara göre ağzından kaçırmıştır. Fakat Hüseyin Avni Paşa daha erken davrandığı için padişahın teveccühünü kazanmıştır.²⁷⁴ Şirvanizâde bu olaydan hemen sonra azledilmemiş fakat padişahın gözünden düşmüştür.

Mithat Paşa ise bu konuda Mahmud Nedim Paşa'nın ilk sadareti ve yol açtığı siyasi, ekonomik zararlardan bahseder. O dönemde bir araya gelen devlet adamlarının siyasi iktidarın değişmesi konusunda hemfikir olduklarını fakat Sultan Abdülaziz'e hatalı olduğunu söylemeye kimsenin cesaret edemediğini ifade eder.²⁷⁵

---

²⁷³ Mithat Paşa, **a.g.e.**, s.285-287.

²⁷⁴ Cevdet Paşa, **a.g.e.**, s.216.

²⁷⁵ Mithat Paşa, **a.e.**, s.183.

3.2. ŞİRVANİZADE’NİN AZLİ

Şirvanizâde Mehmed Rüşdi Paşa 14 Şubat 1874 (H. 26 Zilhicce 1290) tarihinde sadarettten azledilmiştir ve sadarete Hüseyin Avni Paşa getirilmiştir.²⁷⁶ Sadaret mührü Mabeyn Müşiri Ferid Paşa vasıtasıyla alınmıştır.²⁷⁷

Şirvanizâde’nin sadarettten azli için sebep olarak daha önce saraydan maliye hazinesine ta’vizen verilen konsolidlerin vaktinde iade edilmemesi gösterildiyse de meselenin başka yönleri vardır.²⁷⁸

Yukarıda bahsedildiği üzere padişahı tahttan indirme meselesinde başlarda gaye birliği taşıyan Sadrazam Şirvanizâde ve Serasker Hüseyin Avni Paşa’nın araları daha sonra Şirvanizâde’nin, bu fikrinde daim olmaması gibi sebeplerle açılmıştı. Zira Şirvanizâde padişah aleyhindeki düşüncelerinde ısrarcı olmasa da Hüseyin Avni Paşa hâlâ aynı düşüncede idi. Hükümdara karşı tehlikeli düşünceleri devam eden bir devlet adamı bu sırrının herkesçe bilinmesini elbette istemeyecekti.

Şirvanizâde’nin sadarettten azli konusunda bir anı paylaşılır. Şirvanizâde’nin sadareti esnasında bir akşam konakta toplandıklarında Hüseyin Avni Paşa, Şirvanizâde’ye daha önce ikisinin de İstanbul’dan uzaklaştırıldıklarını ve bugün tekrar bir mevki elde ettiklerini, ilerde tekrar bu duruma düşmeyeceklerinin bir garantisi olmadığını, padişahın Mahmud Nedim Paşa’nın sadaretinde her istediğini yapmaya alıştığını ve saraya güveni kalmadığını, hükümdarın değişmesi gerektiğini söyler. Şirvanizâde Rüşdi Paşa geçiştiren cevaplar verince Hüseyin Avni Paşa açık konuştuğuna pişman olur ve o günden sonra Şirvanizâde’yi makamından düşürmek ve uzaklaştırmak için elinden geleni yapar.²⁷⁹ Bulduğu her fırsatta Abdülaziz’e sadrazamı kötüler. Hatta bir defasında Şirvanizâde’nin Veliht Murad Efendi ile görüştüğünü²⁸⁰ ve Maliye Nazırı iken ona ait ödemelerini ay dolmadan yaptığını söyleyerek padişahı kıskırtır.²⁸¹

²⁷⁶ BOA., İ.DUİT., 190/40, 26 Z 1290, 14 Şubat 1874

²⁷⁷ İbnülemin, **Son Sadrazamlar**, s. 451.

²⁷⁸ İbnülemin, “Abdülaziz’e Dair”, s.182.

²⁷⁹ Mehmed Memduh Paşa, **Mir’at-ı Şuûnât**, s.38,39.

²⁸⁰ Ali Rıza ve Mehmed Galib Beyler bu iddiayı güçlendiren bir rivayetten bahsederler: “Hüseyin Avni Paşa, tasarlanan durumu ifşa ve Sultan Aziz’e ulaştırılması ihtimalini düşünerek müşterek kararlarını tamamıyla Şirvanizâde’ye mal ederek bir rivayete göre Şirvanizâde’nin yazı ve

Esasen Abdülaziz'in Şirvanizâde'yi sadarettten azletme sürecini hızlandıran olay, istikraz temini için Paris'e gönderilen Rûsumat Emîni Sadık Paşa'nın bu ziyaretinden siyasî sebeplerle faydalanmaya çalışan Fransa ve bunu kendi çıkarı için kullanan Hüseyin Avni Paşa'dır. Demiryolları meselesi ile ilgili problemleri çözmek ve malî açıdan zor durumdaki devlete yeni imkanlar sağlayabilecek bir banka kurulması fikriyle Sadık Paşayı aynı yıl Fransa'ya gönderilmiştir. Bu ziyareti siyasî bir zemine çekerek İstanbul'daki Katolik-Ermeni cemaatinin resmen tanınmasını isteyen Fransızlar'a Almanlar muhalefet ediyorlardı. Osmanlı Devleti ise nüfuzu eskisi gibi olmayan Fransa'dan ziyade Almanya ile iş birliğinden yanaydı. Sadrazamsa bilakis istikraz meselesinin çözümünü bu meseleye bağlar. Ve Fransa'ya yakın bir tavır sergiler. Bunu fark eden Hüseyin Avni Paşa Bahriye Nazırı Ahmed Paşa vasıtasıyla sadrazamı saraya şikâyet eder. O esnada Fransa'nın İstanbul Elçiliği Baş Tercümanı Mabeyn Başkatibi'ni gizlice ziyaret ederek bir talimat sunar. Bu talimatta, Padişah tarafından bir ay önce Katolik Ermeni'lerin tanınacağına dair söz verilmesine rağmen tanınmadığı; Fransa devletinin bu durumdan rahatsızlık duyduğu, bu şekilde devam edilirse Sadık Paşa'nın görevini yapamayacağını, iki devlet arasındaki dostluk ilişkisinin son bulacağı endişesi dile getirilir.²⁸² Başkâtib, sadrazama talimatın padişaha arz edilip edilmeyeceğini sorar ve Şirvanizâde talimatı sunmayıp bekletmesini söyler. Sadrazam, birkaç gün sonra saraya gelen Serasker Hüseyin Avni Paşa'ya konuyu anlatır ve talimâtın padişaha sunulup sunulmaması konusunda Hariciye Nazırı Raşid Paşa ve kendisinden farklı düşünen birkaç kişi yüzünden kararsız kaldığı için geciktirdiğini söyler.²⁸³ Tercüman aynı konu için birkaç kere gelerek ısrar ettiğinden talimat padişaha arz edilir.

---

imzasını taklid ederek ve onun ağzından Veliâhd Murad Efendi'ye yazılmış bir tezkere düzenleyip sarayda Hünkarın geçeceği bir yere, güya Sadrazam cebinden düşürmüş gibi göstererek veyahut başka bir vasıta bularak, velhasıl Padişahı gazaplandırarak Şirvanizâde'yi teker meker sadaret makamından yuvarlamıştır." Ali Rıza ve Mehmed Galib, **a.g.e.**, s.165.

²⁸¹ Mehmed Memduh Paşa, **Feverân-ı Ezmân**, s.5.

²⁸² İbnülemin, **Son Sadrazamlar**, s.449.

²⁸³ Atıf Bey'den aktaran İbnülemin bu sözün gerçeği yansıtmama ihtimalinden bahseder: "Sadık Paşa memuriyetiyle Paris'te teşebbüs olunan işin sektedar olmaması ve kaide-i kadime taraftarı olan fırkanın istid'alarını tervicde sefirin beyanatına hak verilmesi hatırasıyla Şirvanlının sarahaten arza ser askerden ihtiraz ederek işi sefire dolaştırmasında bir irtibat-ı manevi görülüyorsa da yalnız Avni'nin ifadesiyle burası sabit olamaz. Sefirin henüz cevap alamaması ve beynelvükela ittifak husul bulamaması üzerine kendiliğinden dahi böyle bir tedbir ittihaz etmiş

Padişah, talimatta Sadık Paşa isminin Fransızlar'ın kendi isteklerini yaptırmak için bahane olarak kullanıldığını ve bu konuda Osmanlı'nın dostluk ilişkisine önem verse bile Katolik Ermeni meselesinde yeni adım atılmayacağını ve Sadık Paşa'nın oradaki vazifesinin ekonomiyle alakalı olduğunu belirtip meselenin kapatılmasını emretmiştir. Abdülaziz bu kararı almadan önce Hüseyin Avni Paşa vasıtasıyla gizlice Almanya Elçisi'nin de fikrini almış ve böyle bir adımın devletin zararına olduğuna hükmetmiştir.²⁸⁴ Hüseyin Avni Paşa, padişaha Almanya Elçisi'nin Katolik Ermeniler konusundaki fikrini iletirken sadrazamın yolsuzluklarını ve bu konudaki hatasını da anlatarak Şirvanizâde'den sadaret mührünün alınmasını istemiştir. Abdülaziz'e bunları söylerken kendisinin sadareti istediğini gizlemiş hatta sadaret için Mütercim Rüşdü Paşa ismini öne çıkarmıştır. Padişah, konsolidin vaktinde iade edilmemesini bahane ederek sadrazamı azletmiştir.²⁸⁵

Atıf Bey'in aktardığı Şirvanizâde-Sadık Paşa mektuplaşmalarında Şirvanizâde'nin, Avni Paşa'nın yaptıklarından ve kendi azline sebep olmasından başlarda bîhaber olduğu görülür. Şirvanizâde azlinden sonra Sadık Paşa'ya yazdığı ilk mektubunda, saraydan konsolid alındığı günden beri padişahla aralarına soğukluk girdiğinden, İngiltere'ye sipariş edilen zırhlı geminin²⁸⁶ inşasından vazgeçilmesinden padişahın oldukça rahatsız olduğunu ve Hüseyin Avni Paşa'nın aslında sadareti kabul etmek istemediğini ama mecbur kaldığını o kabul etmese Mahmud Paşa'nın sadarete gelme ihtimali olduğunu söyler. Ona göre Avni Paşa ile aralarında halkın bahsettiği şekilde soğukluk yoktur, dedikodular asılsızdır ve aralarındaki muhabbet bâkîdir.²⁸⁷

Mektup gerçekten şaşırtıcıdır. Şirvanizâde, Hüseyin Avni Paşa'nın hilelerini hiç fark etmemiş bilakis ona olan hüsn-i zannını devam ettiren bir tavır sergilemiştir.

---

olması caizdir ve emsali de vardır. Avni'nin ifadesi su-i zandan yahut mücerred nefsanîyetten ibaret olsa gerektir." İbnülemin, **Son Sadrazamlar**, s.450.

²⁸⁴ Sertoğlu, **a.g.e.**, s. 3174.

²⁸⁵ İbnülemin, **a.g.e.**, s.451.

²⁸⁶ İngiltere'ye sipariş edilen fırkateynin inşa ücretinin toplam bedelini bilemiyoruz. Fakat 1873 Nisan ayı sonunda, ödenen üçüncü taksidine ilaveten 38.000 "İngiliz lirası" daha gönderildiği dönemin gazetelerinde yer almıştır. **Basiret**, 2 Rabîu'l- Evvel 1290 (M. 30 Nisan 1873), sayı: 914.

²⁸⁷ İbnülemin, "Sultan Abdülaziz'e Dair", s. 182, 183.

Şirvanizâde sadaretten azledilmeden yirmi dört gün önce 21 Ocak 1874'te (H. 2 Zilhicce 1290) Şehzadebaşı Selimpaşa Yokuşu'nda bulunan konağında yangın çıkmıştır²⁸⁸ve konak tamamen yanmıştır.²⁸⁹ Şirvanizâde, Sadık Paşa'ya gönderdiği mektupta, yanan konağından²⁹⁰ hiçbir eşyasını kurtaramadığını ve yirmi beş bin liradan fazla zararı olduğunu yazmıştır.²⁹¹ Bu yangında oluşan hasarın telafisi için valide sultanın büyük desteği olduğu bilinmektedir.²⁹² Şirvanizâde'nin, Sadık Paşa'ya yazdığı mektupta kullandığı "Sadâretten infisâle nasıl müteşekkir olduğumu tarif edemem" cümlesi neredeyse sadaretten azl edilmeyi bekliyormuş gibi bir intiba' bırakmıştır. Ayrıca konsolid konusunda çok fazla baskı gördüğünden artık azli için bir sebep arandığını ifade etmiştir. Nitekim Cevdet Paşa da Şirvanizâde'nin sadaretinin son bir ayında azledilmeye yakın olduğunu ve bunu sadrazamın kendisinin de fark ettiğini ifade etmiştir.²⁹³

Şirvanizâde'nin sadaretten azlinden sonra yaşadığı üzücü bir olay da oğlunun vefatıdır. Amedî Divan-ı Hümayun Kaleminde çalışan 25 yaşındaki oğlu Hakkı Bey, Şirvanizâde'nin azlinden iki ay sonra vefat etmiştir. Hakkı Bey'in, kumarda önemli miktarda para kaybettiği için hastalandığı iddia edilmiştir.²⁹⁴

---

²⁸⁸ Ahmed Lûtfî Efendi, **a.g.e.**, s.62.

²⁸⁹ İbnülemin, Hüseyin Avni Paşa'nın biyografisinde Onun da tıpkı Şirvanizâde gibi sadaretinin son günlerinde Süleymaniye'deki konağının bütün eşyasıyla yandığını söyler. İbnülemin, **Son Sadrazamlar**, s. 505.

²⁹⁰ 24 yıl sonra Numune-i Terakkî Mektebinin Şirvanizâde'nin Konağına taşınması gündeme gelmiştir. BOA., MF.MKT., 463/59, 22 R 1317 (31 Temmuz 1899)

²⁹¹ İbnülemin, **a.g.e.**, s.454.

²⁹² Ahmed Lûtfî Efendi, **a.e.**

²⁹³ Cevdet Paşa, **Tezâkir**, s.125.

²⁹⁴ İbnülemin, **a.y.**

III. BÖLÜM

SADARETTEN VALİLİĞE ŞİRVANİZÂDE'NİN HAYATINA GENEL BAKIŞ

3.1. ŞİRVANİZADE'NİN HALEP VE HİCAZ VALİLİKLERİ

Şirvanizâde Mehmed Rüşdi Paşa sadarettten azledilince aynı gün, 14 Şubat 1874 tarihinde sadaret makamına Hüseyin Avni Paşa getirilmişti.²⁹⁵ Öte yandan azledilen eski sadrazam Şirvanizâde'ye, azilden bir hafta sonra on beş bin kuruş mazuliyet maaşı tahsis edilmişti.²⁹⁶ Azledildikten üç ay sonra ise 26 Mayıs 1874 (H. 9 Rabû'l- Âhir 1291) tarihinde Halep Valiliği'ne tayin edilmişti. Halep Vilayeti'ne tayin iradesinde Şirvanizâde gibi tecrübeli bir devlet adamının, vilayetin idaresi için uygun görüldüğü belirtilmişti.²⁹⁷

Dönemin devlet adamları ise Şirvanizâde'nin Halep'e tayinine asıl sebep olarak Hüseyin Avni Paşa'nın hal' planını bilmesi ve bu nedenle İstanbul'da durmasının yeni sadrazamı tehlikeye düşüreceği ihtimalini gösterirler. Nitekim Hüseyin Avni Paşa, daha önce Mithat Paşa azledildiğinde onu da aynı sebepten Selanik Valiliği'ne tayinle başkentten uzaklaştırmıştır.²⁹⁸

Şirvanizâde, İstanbul'dan ayrılmadan önce ismi paylaşılmayan bir arkadaşına gönderdiği mektupta padişaha sâdik olduğundan ve Avni Paşa'dan dolayı padişahın zarar göreceğinden bahsetmiştir. Mektuptan söz eden Memduh Paşa'nın sözlerine bakıldığında Şirvanizâde, azledildikten sonra anlayamadığı gerçeği İstanbul'dan uzaklaştırılınca anlamaya başlamış ve düşüncelerini dostuyla paylaşmıştır.²⁹⁹

Nitekim Halep'teyken mektuplaştığı Sadık Paşa'yla, yaşadığı üzüntüyü ve İstanbul'da kalan ailesinin perişanlığını paylaşmış ve Sadık Paşa'dan bu konuda bir

²⁹⁵ BOA, İ. DUİT., 190/40, 26 Z 1290 (14 Şubat 1874)

²⁹⁶ BOA. İ.DH., 679/47331, 4 M 1291 (21 Şubat 1874)

²⁹⁷ BOA. İ.DH., 685/47712, 9 R 1291 (26 Mayıs 1874)

²⁹⁸ Mahmud Celaleddin Paşa, **a.g.e.**, s. 156.

²⁹⁹ Mehmed Memduh Paşa, **Mir'at-ı Şuûnât**, s.39.

tavsiye istemiştir.³⁰⁰ İbn'ül-Emin'e göre Şirvanizâde, Halep'e giderken yol masrafını dahi karşılayamamış ve arkadaşı Pirizâde Sahib Molla'dan yardım almıştır.³⁰¹

Şirvanizâde Halep'te valilik vazifesini sürdürürken 2 Temmuz 1874'te Hicaz Valiliği'ne tayin edilmiş,³⁰² Hicaz Valisi Mehmed Reşid Paşa ile yer değişikliği yapılmış ve apar topar Hicaz'a gönderilmişti.³⁰³

O dönemde Hicaz valilerine verilen maaş 38520 kuruş iken Rüşdi Paşa'ya duyulan kinden dolayı 20000 kuruş maaş verildiği iddia edilmektedir.³⁰⁴

3.2. TAİF'TE ÖLÜM

Şirvanizâde Mehmed Rüşdi Paşa Hicaz'a gönderildikten iki buçuk ay sonra 23 Eylül 1874 (H.11 Şaban 1291) tarihinde 46 yaşındayken Mekke Emiri Şerif Abdullah Paşa'nın Taif'teki Şübrâ adlı bahçesinde vefat etmiştir. Neden Taif'te bulunduğuyla ilgili bilgi edinemediğimiz Şirvanizâde, sahabeden Abdullah İbn-i Abbas'ın kabrine yakın bir yere defnedilmiştir.³⁰⁵

Şirvânizade'nin ölümüyle ilgili çeşitli iddialar mevcuttur. Dönemin bazı kaynaklarında sekte-i kalpten vefat ettiği belirtilmiştir.³⁰⁶ Öte yandan, Şirvanizâde'nin hizmetinde çalışan kilercisinin Hüseyin Avni Paşa'nın adamı olduğunu ve o kilerci vasıtasıyla Şirvanizâde'nin zehirlenmiş olabileceğini belirten kaynaklar da mevcuttur.³⁰⁷ Aynı iddia o dönemde bazı haberlere konu olmuş ve Şirvanizâde'nin ölümüne sebep olan Hüseyin Avni Paşa'nın mahkemeye çıkarılacağı ile ilgili dedikodular yayılmıştır. Fakat bu iddia önemsenmemiştir.³⁰⁸ Bir kaynakta ise Şirvanizâde'nin ölüm sebebi tıbbî hatalara bağlanmış ve yine Hüseyin Avni Paşa işaret edilmiştir. İddiaya göre Hüseyin Avni Paşa, Şirvanizâde'nin hizmetine verdiği

³⁰⁰ İbnülemin, **a.g.e.**, s.462.

³⁰¹ İbnülemin, **a.e.**, s.470.

³⁰² BOA., HR.SFR.3, 212/48, 23 Ca 1291 (8 Temmuz 1874)

³⁰³ BOA.İ.DH., 686/47860, 17 Ca 1291 (2 Temmuz 1874)

³⁰⁴ İbnülemin, **Son Sadrazamlar**, s.462.

³⁰⁵ İbnülemin, **a.g.e.**, s.463.

³⁰⁶ Mehmed Memduh Paşa, **Mir'at-ı Şuûnât**, s.39.

³⁰⁷ Cevdet Paşa, **Mâruzât**, s.219.

³⁰⁸ BOA., HR.SFR., 53/55, 24 Ra 1290 (18 Aralık 1874)

iki adamı ile romatizma hastası olan Şirvanizâde'den fazla kan aldırarak ölümüne sebep olmuştur. Tıbben böyle bir durum mümkün olmadığından bu iddia üzerinde fazla durulmamıştır.³⁰⁹ Şirvanizâde'nin Hicaz'a gittikten sonra tifoya (karahumma) yakalandığını belirten ve ölüm sebebi olarak bunun üzerinde duran kaynaklar da mevcuttur.³¹⁰

Şirvanizâde'nin vefat haberi gazetelerde ancak vefatından yirmi gün sonra yer bulabilmiş³¹¹ ve ölüm sebebi olarak tifo gösterilmiştir.³¹² Ayrıca Şirvanizâde'nin yerine Hicaz Valisi olarak Takiyyüddin Paşa'nın tayin edildiği haberine de yer verilmiştir.³¹³

Şirvanizâde'nin ölümünden sonra başlarda terekesine vâris olmadığı sanılmış daha sonra bu iş için vazifelendirilen bir memurla yeniden bir araştırma yaptırılmış, mirası belirlenmiştir. Tezkire, -İbn'ül-Emin'in iddiasına göre- Halep valiliği görevine giderken yol masrafını dahi karşılayabilecek gücü olmayan Şirvanizâde'nin mal varlığı ile ilgili bilgi verir. Tezkirede Şirvanizâde Mehmed Rüşdi Paşa'nın hayattayken, mekteplere ve diğer hayır kurumlarına sarf edilmesini vasiyet ettiği malının üçte birinin, vefatından sonra erkek kardeşi tarafından şahsî işleri için kullanıldığı ve vasiyetin suretinin bulunması, terekesi ve ne şekilde muamele edildiğinin tahkik edilmesi istenmiştir. Yapılan araştırma sonucunda; Şirvanizâde'nin terekesinin toplamda 4.415.109,5 kuruş olduğu bu miktardan Hazine-i Hassâ ve Evkâf-ı Hümayun ve Nizamiye hazinelerine borç olarak verilen miktar ve diğer masraflar için verilen kısmın toplamda 304.538 kuruş düşürüldükten sonra kalan 2.740.381 kuruştan, 2.667.852 kuruşluk kısmın vârisler arasında dağıtıldığı kaydedilmiş. Ayrıca Şirvanizâde'nin vasiyeti gereği Nuri Bey'e 5.200 altın

---

³⁰⁹ Ali Rıza-Mehmed Galip, **a.g.e.**, s. 166.

³¹⁰ İbnülemin, **Son Sadrazamlar**, s.463.

³¹¹ "Hicaz Valisi Şirvanizâde Mehmed Rüşdi Paşa hazretlerinin tifo illetinden beş on gün hastalanarak irtihâl-i dâr-ı bekâ eylediği maa'tteessüf işitilmiştir." **Basiret**, 3 Ramazan 1291 (14 Ekim 1874), sayı: 1349.

³¹² "Hicaz Valisi Şirvanizâde Mehmed Rüşdi Paşa'nın vefat ettiğini dünkü nüshamızda yazmıştık. Merhum müşarünileyh karahummaya müptela olarak devletlü Şerif Abdullah Paşa hazretlerinin Taif'te kâin Şubrâ nâm bahçelerinde on beş gün mürurunda irtihâl-i dâr-ı bekâ eylediği muahharen ihbâr olunmuştur." **Basiret**, 4 Ramazan 1291 (15 Ekim 1874), sayı: 1350.

³¹³ **Basiret**, 6 Ramazan 1291(17 Ekim 1874), sayı: 1352.

verilmiştir. Vasiyette bahsi geçen üçte bir oranı kimin aldığına dair defter kaydı bulunamamıştır.³¹⁴

Şirvanizâde vefat ettikten yıllar sonra bile ailesi maddi sıkıntılar çekmiş, eşi Emine Hanım maaş talebinde bulunmuştur.³¹⁵ Emine Hanım vefat ettikten sonra Şirvanizâde'nin emektar çalışanlarından Hüsna Hanım bu maaştan bir kısmının kendisine tahsisini talep etmiştir.³¹⁶ Ve bu talebe olumlu cevap almıştır.³¹⁷

Şirvanizâde'den kalan ve malî karşılığı sekiz yüz on dokuz altın olan mecdî ve osmanî nişanlarının tesviyesi vefatından 9 ay sonra gerçekleşmiştir.³¹⁸

3.3. ŞİRVANİZADE'NİN KİŞİLİĞİ

3.3.1. Siyasî İlişkileri Üzerinden Kişiliği

Şirvanizâde Mehmed Rüşdi Paşa'nın kişiliği hakkındaki fikirleri ancak kendisiyle aynı ortamda bulunmuş, birlikte çalışmış devlet adamlarının anlatımları ve anılarından edinebiliyoruz. Bu başlıkta gerek arkadaşlarına yazdığı mektuplar gerekse arkadaşlarının sözlerinden alıntılar yaparak kişiliği hakkında bilgi edinilecektir.

Ahmed Cevdet Paşa, Şirvanizâde ile ilk memuriyet yıllarında var olan yakınlıkları ve Arazi Kanunnâmesi Komisyonu'nda birlikte çalışmalarının sağladığı güvenle Şirvanizâde'nin kişiliği hakkında en çok bilgi verenlerden biridir. Fakat Ahmed Cevdet Paşa, Şirvanizâde ile samimi olduğu dönemlerde onun hakkında olumlu konuşurken Şirvanizâde sadrazam olduğunda sitemkâr bir üslupla konuşmuştur. Şirvanizâde'yi “mütereddî ve mütelevvin bir âdem” yâni kararsız ve çabuk fikir değiştiren biri olarak tanımlamıştır. Onu böyle bir ifade kullanmaya iten, Şirvanizâde'nin Hüseyin Avni Paşa ile hal' konusunda anlaşarak sadarete gelmiş

³¹⁴ BOA.MF.MKT., 93/156, 24 Ş 1304 (8 Mart 1889)

³¹⁵ BOA., ŞD., 2895/67, 29 M 1296 (23 Ocak 1879); BOA.ŞD., 2901/23, 9 B 1298 (7 Haziran 1881)

³¹⁶ BOA, BEO., 799/59876, 12 M 1314 (23 Haziran 1896); BOA., BEO., 812/60843, (19 Temmuz 1896)

³¹⁷ BOA, BEO., 831/62287, 15 Ra 1314 (24 Ağustos 1896)

³¹⁸ BOA. İ.DH., 704/49256, 4 C 1291 (8 Temmuz 1875)

olmasına rağmen sadareteyken iş ciddiye bindiğinde Avni Paşa'ya muhalefet etmesidir.³¹⁹

Cevdet Paşa'nın Şirvanizâde hakkındaki fikir değişikliği, Şirvanizâde sadarete geldiğinde Evkâf Nazırı olan Cevdet Paşa'yı bu görevden alıp Maarif Nezareti'ne getirdiği için başlar. Bu durumun problem olmadığını ancak sadrazamın kendisi hakkında vefasızlık yaptığını düşünür. Şirvanizâde sadareteyken aralarında oluşan soğukluktan bahseder ve Şirvanizâde'nin kendisine karşı tutumunun sadaretinin son zamanlarında değiştiğini, kendisine yakın davrandığını ancak bu defa da kendisinin eskisi gibi davranmadığını anlatır. Kendisine bu sorular sorulduğunda Şirvanizâde için “devletin etvar ü esrarını öğrenmeden vükelâ-yı devlet sırasına geçti” sözüyle aslında Şirvanizâde'nin tecrübesiz bir memurken birden büyük makamlara gelmiş olduğunu ve tüm bu sözleri Şirvanizâde'nin duyması için ortada söylediğini belirtmektedir. Şirvanizâde azledildikten sonra, hiçbir “yakın” dostunun onu teselli için ziyaretine gitmediğini, kendisininse uzun zamandır görüşmediği halde azil günü ziyaretine giderek aralarındaki hukukun gerektirdiği gibi davrandığını söyler.³²⁰ Bu ziyaret, uzun zamandır görüşmediği ve vefasızlık gördüğü eski bir dostunun kötü gününde yanında olmaktan ziyade güç gösterisi olarak da yorumlanabilir.³²¹

Sultan II. Abdülhamid döneminde Dahiliye Nazırlığı yapan ve Şirvanizâde'nin sadaret yıllarında Maarif Nezareti Mektupçusu olan Mehmed Memduh Paşa,³²² Şirvanizâde'yi, alim, nüktedân biri olarak tanımlar ayrıca

---

³¹⁹ Cevdet Paşa, **Mâruzât**, s.216.

³²⁰ Cevdet Paşa, **Mâruzât**, s.218.

³²¹ Taha Toros Arşivi'nde bulunan künyesi eksik bir kupürdeki köşe yazısında Cevdet Paşa için şu ifadeler kullanılmıştır: “Müverrih Cevdet Paşa da vilayetleri dolaştıktan sonra ölümüne kadar Avrupa ve Asyada uzun yıllar vükela meclisinde bulunmuş, kendisinden çok az şöhretli ve iktidarlı nicelerinin Şirvanlı Rüştü, Esat, Hamdî, Kadri Paşalar gibi tamamen unutulmuş kimselerin bu meclisin başına geçtiklerini görerek de galiba çok ıstırap çekmiş, yani ilmiye mesleğindeyken şeyhülislamlığı tahayyül ettikten sonra vezir olarak yaşadığı seneler esnasında sadrazamlığı çok istemiş olan Cevdet Paşa...” İstanbul Şehir Üniversitesi, e-arşiv, Taha Toros Arşivi, Dosya No:71, (Çevrimiçi) http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/handle/11498/12289_1 Aralık 2017.

³²² Zekeriyâ Kurşun, “Mehmed Memduh Paşa”, **DİA**, c.XXVIII, İstanbul, TDV Yayınları, 2003, s. 495-497.

sevdiklerini kollayan derviş-haslet kişiliğinden bahseder.³²³ Cevdet Paşa da Şirvanizâde'yi “şen ve şuh ve hafifü'r ruh” gibi neşeli ve şakacı biri olduğuna vurgu yapan bir sıfatla tanımlar.³²⁴

Mahmud Celaleddin Paşa, Şirvanizâde ile aynı dönemlerde Dahiliye Müsteşarlığı ve Amedciliği, Adliye Nezareti Muhâkemât Dairesi üyeliği yapmış bir devlet adamıdır.³²⁵ Kendisi, hal' konusunda fikirlerinin değişmesinden yola çıkarak Şirvanizâde'yi “sabit fikirli olmayıp her renge boyanır ve her şekilde görünür” sözünü tanımlar.³²⁶ Çevresi tarafından Şirvanizâde'ye söylenen ve kararsız iması taşıyan bu sözler genellikle hal' konusunda Hüseyin Avni Paşa ile olan ittifakından dönmesiyle ilgilidir, ancak bu tavır pişmanlık olarak da yorumlanabilir.

İbnülemin, Şirvanizâde'nin kişiliğini -ve hayatını- ayrıntılı inceleyen tek tarihçidir denebilir. Babası Mehmed Emin Paşa'dan³²⁷ Şirvanizâde ve diğer devlet erkânı hakkında epey bilgi edinmiştir. Babasının Şirvanizâde'den mütebessim ve nazik bir zat olarak bahsettiğini söyler.³²⁸

Genel olarak Şirvanizâde'nin kişiliğinden, “âlim, fâzıl, münşi, zeki cömert, uyumlu ve ılımlı” olarak bahsedilmiştir.³²⁹

---

³²³ Mehmed Memduh Paşa, **Esvat-ı Sudûr**, v.30, s.16.

³²⁴ Cevdet Paşa, **a.g.e.**, s. 46.

³²⁵ Azmi Özcan, “Mahmud Celaleddin Paşa”, **DİA**, c.XXVII, İstanbul, TDV Yayınları, 2003, s. 359-360.

³²⁶ Mahmud Celaleddin Paşa, **a.g.e.**, s. 155.

³²⁷ “Mehmed Emin Paşa, yirmi yedi yıl Yusuf Kâmil Paşa'nın mühürdarlığını yapmış Rumeli Beylerbeyi payeli bir paşadır.” Bkz. Ömer Faruk Akün, “İbnülemin Mahmud Kemal”, **DİA**, c.XXI, İstanbul, TDV Yayınları, 2000, s. 249-262.

³²⁸ İbnülemin, **Son Sadrazamlar**, s.474.

³²⁹ Mehmed Süreyya, **a.g.e.**, s.1406.

3.3.2. İlmî Kişiliği

Daha önce bahsedildiği gibi Şirvanizâde ilk eğitimini ağabeyi Abdülhamid Efendi'den daha sonra babası İsmail Sirâceddin Efendi'den almıştır. İstanbul'a geldiğinde dönemin meşhur hocası Vidinli Mustafa Efendi'nin derslerine devam edip icazetnâme olarak Bayezid Camii'nde ders vermiştir.³³⁰ Vidinli Mustafa Efendi, Cevdet Paşa ve Şirvanizâde dışında devlet kademelerinde önemli makamlara gelen birçok talebe yetiştirmiştir. Vidinli'nin derslerinde Molla Hüsrev'e ait bir fıkıh usulü kitabı olan *Mir'atü'l-usûl* eserini okuttuğu bilinir. Nitekim talebelerinden Molla Hüsrev, hocasının bu eseri okuttuğu derslerde ve ders esnasında geçen tartışmalarda tuttuğu notları "Takrîr-i Mir'at" isimli bir esere konu etmiştir.³³¹

Medrese eğitimi alan Şirvanizâde; fıkıh, hadis, kelam ve diğer dinî ilimlere yüksek düzeyde hâkimdir. Zira Amasya'daki görevinden İstanbul'a ikinci kez döndüğünde tahsilini tamamlarken bir yandan da ders vermiştir.³³²

Bir dönem bazı devlet adamlarının geceleri Yusuf Kâmil Paşa'nın evinde tefsir dersi yaptıkları bilinir. Tefsir derslerinde Prens Mustafa Fazıl Paşa'nın okuyucu, Cevdet Paşa ve Şirvanizâde'nin açıklayıcı, Yusuf Kâmil Paşa'nın ise yorumlayıcı ve diğer zatların dinleyici pozisyonunda olduklarını belirtilir.³³³

Medrese kökenli olması itibariyle var olan Arapça'sı Suriye ve Şam'da birkaç yıl yaptığı valilik görevleri ile ileri seviyeye varmış olacaktır ki Şafii fakihî Mâverdi'nin *Düstûrü'l-vüzerâ'* (Kavânînü'l-vizâre ve siyâsetü'l-mülk)³³⁴ adlı eserini Arapça'dan Türkçe'ye çevirmiştir.³³⁵ Eserde vezirliğin tanımı, çeşitleri ve vezirin yükümlülüklerinden bahsedilir ve makam sahiplerine birtakım öğütler verilir.³³⁶

---

³³⁰ İbnülemin, **Son Sadrazamlar**, s. 437.

³³¹ Abdülkadir Yılmaz, **a.g.m.**, s.114.

³³² İbnülemin, **a.g.e.**, 235.

³³³ İbnülemin, **a.y.**

³³⁴ Eser İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde mevcuttur. İ.Ü. Ktp. Ty. No. 2551, 2690, 2929, 9610.

³³⁵ Mehmet Ali Beyhan, "Şirvânizâde Mehmed Rüştü Paşa", **DİA**, c. XXXIX, İstanbul, TDV Yayınları, 2010, s. 209-210.

³³⁶ İbnülemin, **a.g.e.**, s. 478.

3.3.3. Edebî Kişiliği

Şirvanizâde'nin şiirle ilgilendiği ve birkaç gazeli olduğu bilinir. İbnülemin, şiirlerine bakarak onu şair sınıfına katmayacağını belirtmiş, aynı şekilde Şirvanizâde'nin de şiire yeteneği olmadığını farketdiği için şiirle iştiğal etmekte ısrarcı olmadığını eklemiştir.³³⁷

Midhat Cemal Kuntay ise “medreseden çıkmış sarıklı bir zat” olarak bahsettiği Şirvanizâde'nin Fatin Tezkiresi'nde geçen bir gazeli ile şair olarak tanımlar.³³⁸ Şirvanizâde'ye ait bahsi geçen gazel:

“Birdir sefa-yı fasl, sefa bir değilse de/ Birdir cefa-yı hicr, cefa bir değilse de” dizeleriyle başlar.³³⁹

3.4. ŞİRVANİZADE VE DÖNEMİN ÜNLÜ SÎMÂLARI

Şirvanizâde, makamı gereği kendisine yakın kademedeki kişiler dışında da dostluklar edinmiştir. Nitekim nezaret ve sadâret makamlarındayken tanıdığı ve himaye ettiği bazı tanınmış kişiler vardır. Bunlardan biri de Mizancı Murad'tır. Mizancı Murad; gazeteci ve fikir adamıdır. Ayrıca Jön Türkler'in önde gelen isimlerindedir. Mizancı olarak anılmasındaki sebep II. Abdülhamid döneminin ünlü gazetelerinden Mizan'ın kurucu yazarı olmasındandır. Mizancı, tıpkı Şirvanizâde gibi Dağıstanlı'dır. Rusya'da Hukuk okumuş, Arapça'ya ve Rusça'ya hâkim bir genç olarak 1873 yılında İstanbul'a gelmiş ve Matbuât-ı Dâhiliye Kalemî'nde çalışmıştır. Şirvanizâde de kendisini bu dönemde tanımış, himaye etmiş

³³⁷ İbnülemin, **Son Sadrazamlar**, s. 479.

³³⁸ Midhat Cemal Kuntay, “19. Asırda Paşa Şairler”, **Son Posta**, 28 Şubat, Şehir Üniversitesi, e-arşiv, Taha Toros Arşivi, Dosya No: 232, (Çevrimiçi) <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/handle/11498/15995>, 1 Aralık 2017.

³³⁹ Davud Fatin Efendi, **Tezkire-i Hâtimetü'l-Eş'âr (Fatin Tezkiresi)**, İstanbul, İstihkâm Alayları Litografya Destgâhı, 1870, s.390.

hatta konağına yerleştirmiştir. şirvanizâde bir süre sonra Murad'ı sadaret mührdarlığı görevine getirerek yanına almıştır.³⁴⁰

Mizancı'yı ve kabiliyetlerini keşfeden kişi esasen Mithat Paşa'dır. Fakat şirvanizâde de Murad Bey'i Mithat Paşa kadar hatta ondan çok sevmiş ve himaye etmiştir.³⁴¹

şirvanizâde'nin bu şekilde tanıyıp himaye ettiği bir başka kişi, ünlü edebiyatçı Abdülhak Hamit Tarhan'dır. Abdülhak Hamid, tanınmış bir aileye mensuptur. Babası Tahran Elçiliği'ne tayin edilince kendisi de babasıyla birlikte gitmiştir. Babası Tahran'da vefat edince 1867'de İstanbul'a dönmüştür. İstanbul'da eniştesi eski şeyhülislam ve şirvanizâde'nin kadim dostu Sâhib Molla'nın vesilesiyle şirvanizâde ile tanışmıştır. O sıralar Maliye Nazırı olan şirvanizâde, Abdülhak Hamid'i 400 kuruş maaşla Maliye Mektubî Kalemi'ne tayin etmiştir.³⁴²

3.5. şİRVANİZADE VE YENİ OSMANLILAR

Osmanlı tarihindeki ilk özgürlükçü ve Avrupaî hareket olarak tanımlanan Yeni Osmanlılar Hareketi bir grup genç aydın tarafından 1865'te Belgrad Ormanı'nda düzenlenen kır yemeğiyle kurulmuştur. Gizli olarak toplanan Yeni Osmanlılar'ın kuruluş gayesi anayasa ilanı ve parlamento kurulması idi.³⁴³

Yeni Osmanlılar Hareketi'nin kurucu isimleri şunlardır: Mehmet Bey, Reşat Bey, Nuri Bey, Ayetullah Bey, Kemal Bey, Refik Bey. Bu gençler varlıklı ailelere mensup ve iyi tahsil görmüş kişilerdir. Hareket, meşrutiyet fikirlerini içeren bir arizayı Sultan Abdülaziz'e sunmak istemiş, cemiyet iki yıl sonra üye sayısını 245'e çıkarmıştır. Harekete, kritik makamlardaki Mekâtib-i Askeriye Nazırı Süleyman Paşa, Zabtiye Nazırı Muavini Mustafa Asım Paşa, İstanbul Karakol Komutanı Ömer

³⁴⁰ Abdullah Uçman, "Mizancı Murad", **DİA**, c. XXX, İstanbul, TDV Yayınları, 2005, s. 214-216.

³⁴¹ Hikmet Feridun Es, "Tanımadığımız Meşhurlar: Murat Bey'i Öldürmeğe Memur Edilen Kadın", Şehir Üniversitesi, e-arşiv, Taha Toros Arşivi, Dosya No: 106/A-132, (Çevrimiçi) <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/handle/11498/30579>, 1 Aralık 2017.

³⁴² Ali Canib Yöntem, "Abdülhak Hamid Tarhan", **Aylık Ansiklopedi**, No: 10, şubat 1945, İstanbul Şehir Üniversitesi, e-arşiv, Taha Toros Arşivi, Dosya No: 56, (Çevrimiçi) <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/handle/11498/13305>, 1 Aralık 2017.

³⁴³ Kemal Beydilli, "Yeni Osmanlılar Cemiyeti", **DİA**, c.XLIII, İstanbul, TDV Yayınları, 2003, s. 430-433.

Nâilî Paşa, Prens Mustafa Fazıl Paşa gibi isimler de dahil olmuştur. 1867 yılına gelindiğinde hareket, hedefini Âli Paşa'yı sadareten indirmek ve yerine Mahmud Nedim Paşa'yı getirmek olarak belirlemiştir.³⁴⁴ Mahmud Nedim Paşa'nın ön plana çıkarılmasında cemiyetin kurucularından Mehmet Bey'in bu isimde ısrarcı olmasının etkisi vardır. Zira kendisi Mahmud Nedim Paşa'nın yeğenidir.³⁴⁵ Mustafa Fazıl Paşa'nın problemi ise Hidiv İsmail Paşa ve Mısır'daki veraset usulünün değişmesiyledir.³⁴⁶

Şirvanizâde'nin de Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne katılanlardan biri olduğu söylenir.³⁴⁷ Şirvanizâde'nin bu cemiyete üyeliği ya da ilişkisi ne düzeydedir ve hangi yılda katılmıştır, bilinmemektedir. Yalnızca bir toplantıya katılmış olması da ihtimal dahilindedir. Nitekim, Şirvanizâde'nin Yeni Osmanlılar cemiyeti azalarından olduğunu fakat bu bilgiye devlet erkânından çok az kişinin vâkıf olduğu belirtilir.³⁴⁸ Nitekim kuruluş yıllarında hedefleri Şirvanizâde'nin saygı duyduğu Âli Paşa'yı sadareten indirmek hatta öldürmek olan bir cemiyete yakınlık duyması veya katılması biraz şüpheli görünse de Âli Paşa'nın yakın dostu Fuad Paşa'nın bile bu cemiyete sempati duyduğu ifade edilmektedir.³⁴⁹

Cemiyet bir süre sonra üyelerinin yurtdışına gitmeleri/gönderilmeleriyle dağılmıştır.

---

³⁴⁴ Karal, **a.g.e.**, s.302.

³⁴⁵ Kemal Beydilli, **a.g.m.**

³⁴⁶ Ebuzziya Tevfik, **Yeni Osmanlılar Tarihi**, Yayına Hazırlayan: Şemseddin Kutlu, c. I, Hürriyet Yayınları, 1973, İstanbul, s. 60.

³⁴⁷ Seniha Sami Morali, "Ayetullah Bey ve Yeni Osmanlı Cemiyeti", İstanbul Şehir Üniversitesi, Taha Toros Arşivi, Dosya No: 17/A, (Çevrimiçi) <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/handle/11498/16938>, 1 Aralık 2017; Sina Akşin, **a.e.**

³⁴⁸ Ebuzziya Tevfik, "Yeni Osmanlılar", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 21 Haziran 1909, Numara: 18, sayı: 22, s.2.; **Yeni Osmanlılar Tarihi**, s. 80.

³⁴⁹ Karal, **a.g.e.**, s.302.

SONUÇ

Sultan Abdülaziz'in, 1861- 1876 yılları arasındaki on beş yıllık saltanat döneminde siyasî, malî ve askerî anlamda birçok önemli olay gerçekleşmiştir. Ulaşım ve haberleşme gibi alanlarda da önemli ilerlemeler kaydedilmiş özellikle demiryolu çalışmalarına yoğunluk verilmiştir. Tüm yenilik ve ilerlemelerin yanısıra Sultan Abdülaziz'in 1867'de Avrupa seyahatine çıkması Osmanlı tarihinde bir ilktir. Bu seyahatle Avrupa'daki yeniliklere yakından şahit olunmuş, Avrupa ile dostane ilişkiler kurulmasında yeni adımlar atılmış oldu.

Bu dönemde karşılaşılan önemli sıkıntıların çoğu maliye ile ilgili olduğundan saray ve Bâbıâli'nin öncelikli gündemleri de maliyedir. Abdülaziz dönemi sadrazamlarının birçoğu mâli problemlerle mücadelede farklı çözümler üretmişlerdir.

Sultan Abdülaziz döneminde on aylık sadrazamlığı bulunan Şirvanizâde Mehmed Rüşdi Paşa, Amasya'da tanınmış bir aileye mensuptur. İlk eğitimini ağabeyi ve babasından aldıktan sonra İstanbul'a gelmiş medrese eğitimi almış ve Amasya'ya memur olarak dönmüştür. Daha sonra tekrar İstanbul'a gitmiş ve ilmî çevrelerde tanınmıştır. Meşhur Hâlidî şeyhi İsmail Siraceddin Efendi'nin oğlu olması, kendisinin ilmî yönü ve kişiliği kısa sürede dikkat çekmesini sağlamıştır. Amasya'daki Evkâf müdürlüğü tecrübesinden sonra Arazi Kanunnamesi Komisyonu'nda çalışmış ve buradaki çalışmalarından sonra Âli ve Fuad paşalarla tanışma imkânı bulmuştur. Cebel-i Lübnan'daki Dürzi-Maruni çatışmasında fevkalade memuriyetle Şam'a giden Fuad Paşa, Şirvanizâde'yi de yanında götürmüştü. Ardından Meclis-i Ahkâm-ı Adliye üyeliğine tayin edilmiş ve 1863 yılında da vezaret rütbesiyle Şam Valiliği'ne getirilmişti. Şirvanizâde, böylece ilmiye sınıfından mülkiye sınıfına geçiş yapmıştır.

Şirvanizâde Mehmed Rüşdi Paşa, üç kez Maliye Nazırlığı makamına getirilmiş ve önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Maliye Nazırlığı dışında da nâzırlık

geçmiş olduğu halde genellikle Maliye Nazırı olarak anılmıştır. 30 Ekim 1871'de Amasya'ya sürgün edilmiş, Temmuz 1872'de affedilip İstanbul'a dönmüştür. Bir yıl kadar kısa bir süre sonra 1873 yılında Ahmed Esad Paşa'dan sonra sadâret makamına getirilmiştir. Sadrazam olarak tayininde problemsiz kişiliğinin etkisi büyüktür.

Sadâreti esnasında önemli faaliyetlerde bulunmuş; Haydarpaşa-İzmit demiryolunun açılışı, İstanbul'da Emlak Tahriri, Dersaadet Borsası Tahvilât Nizamnâmesi, Resm-i Damga Nizamnâmesi, Yedikule Gazhanesi'nin inşasına başlanması gibi faaliyetler özellikle başkent ve ekonomisi açısından önemli icraatlardır.

Şirvanizâde'nin sadareti döneminde dikkat çeken bir olgu ise, sadrazamın da dahil olduğu üst düzey devlet adamlarının kendi aralarında yönetim, malî durum gibi konularda özel görüşmeler yapmalarıdır. Görüşmelere sadrazam dışında Hüseyin Avni ve Mithat paşaların da katıldıkları bilinir. Görüşme gayelerini idarî, hukukî, malî alanda bir rapor hazırlamak ve padişaha sunmak olarak belirleyen heyetin, bir süre sonra Sultan Abdülaziz'in huzurunda birbirlerini şikâyet etmeye başladıkları bilinir. Nitekim görüşmelere katılan Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın asıl niyeti padişahı tahttan indirmektir. Sadrazamlık makamında bulunan Şirvanizâde'ninse böyle bir niyeti yoktur. Hüseyin Avni Paşa, hal' konusunda yalnız kaldığını anlayınca Sultan Abdülaziz'e sadık gibi görünmüş ve Şubat 1874'te Şirvanizâde'nin sadarettten azline sebep olmuştur. İki ay sonra da Halep Valisi olarak tayin ettirmiş ve İstanbul'dan uzaklaştırmıştır. Halep'te valilik görevindeyken Hicaz'a tayin edilen Şirvanizâde, yeni görevine giderken Eylül 1874'te Taif'te vefat etmiştir.

Bu çalışmayla, Sultan Abdülaziz döneminde nâzırlık, valilik makamlarında bulunmuş, on ay sadrazamlık yapmış bir devlet adamı olan Şirvanizâde'nin hayatı, idarî ve siyasî faaliyetleri Osmanlı arşiv vesikaları, dönemin gazeteleri, hatıratları taranarak ilk defa müstakil bir çalışma olarak ortaya konmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

ARŞİV KAYNAKLARI

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

- Bâb-ı Asafî
- Bâbîâli Evrak Odası (BEO)
- Dâhiliye
  - DeFTERler (DH. SAİD)
- Hariciye Nezareti
  - Tahrirat (HR. TH)
  - Londra Sefareti (HR. SFR.3)
- İrâde
  - Dahiliye (İ. DH)
  - Dosya Usûlü (İ. DUİT)
  - Meclis-i Mahsûs (İ.MMS)
  - Mısır (İ. MTZ. 05)

- Maarif Nezareti
  - Mektubî Kalemî (MF.MKT)

- Sadâret
  - Amedi Kalemî Evrakı (A. AMD)
  - Mühimme Kalemî Evrakı (A.MKT.MHM)
  - Nezaret ve Devâir Evrakı (A.MKT.NZD)
  - Umum Vilayet Evrakı (A.MKT.UM)
  - Mühimme Evrakı (A.DVN.MHM)
  - Mukavelenâmeler (A.DVN.MKL)

- Satın Alınan Evrak
  - Ali Fuat Türkgeldi Evrakı (HSD. AFT)

- Şûra-yı Devlet (ŞD)

- Yıldız

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE)

MATBU KAYNAKLAR

Ahmed Cevdet Paşa, **Tezâkir**, Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Cavid BAYSUN, Ankara, TTK Basımevi, 1991

—————, **Mâruzât**, Yayına Hazırlayan: Yusuf HALAÇOĞLU, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1991

Ahmed, Faiz, “İstanbul and Kabul in Courtly Contact: The Question of Exchange between the Ottoman Empire and Afghanistan in the Late Nineteenth Century/İstanbul ve Kabil Arasında Saraylar Düzeyinde Temas: On Dokuzuncu Yüzyıl Sonlarında Osmanlı İmparatorluğu ve Afganistan Arasındaki Etkileşim Meselesi, **Osmanlı Araştırmaları Dergisi/ The Journal of Ottoman Studies**, XLV, 2015, s. 265-296

Ahmed Lûtfî Efendi, **Vak’anü-vis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi**, Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Münir Aktepe, Ankara, TTK Basımevi, 1991

Ahmet Mithat Efendi, **Üss-i İnkılap**, Yayına Hazırlayan: İdris Nebi Uysal, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2013

Ahıskalı, Recep, “Ruus”, **DİA**, c. XXXV, İstanbul, TDV Yayınları, 2008, s. 272-273

Akar, Şevket Kâmil, “İstanbul’da Emlak ve Akar Vergisi Uygulaması: “Dersaadet Vergisi”, **Türkler Ansiklopedisi**, c. XIV, s. 623-633.

Akşin, Sina, “Fransız İhtilâli’nin II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Devleti Etkileri Üzerine Bazı Görüşler”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, c. 49, sayı:3, s.22-29

Akyıldız, Ali, “Meclis-i Vükelâ”, **DİA**, c.XXVIII, İstanbul, **TDV Yayınları**, 2008, s.251-253

—————, “Yusuf İzzeddin Efendi”, **DİA**, c. XL, İstanbul, TDV Yayınları, s. 13-16.

—————, “Sadık Rıfat Paşa”, **DİA**, c. XXXV, İstanbul, TDV Yayınları, 2008, s. 400- 401

Akün, Ömer Faruk, “İbülemin Mahmud Kemal”, **DİA**, c. XXI, İstanbul, TDV Yayınları, 2000, s. 249-262

Ali Rıza-Mehmed Galib, **Onüçüncü Asr-ı Hicrîde Osmanlı Ricâli Ya Da Sonun Başlangıcı**, Yayına Hazırlayan: Turan M. Türkmenoğlu, İstanbul, Milenyum Yayınları, 2001

Artuk, İbrahim, “Nişan”, **DİA**, c. XXXIII, İstanbul, TDV Yayınları, 2007, s. 152-154

Ayar, Ali Rıza- Recep Orhan Özel, “Osman Fevzi Olcay’ın Menâkıb-ı Mîr Hamza Nigârî Adlı Risalesi”, **Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 3, Amasya, 2014, s. 187-201

Basiretçi Ali Efendi, **İstanbul’da Yarım Asırlık Vekayi-i Mühimme**, Yayına Hazırlayan: Nuri Sağlam, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 1997

Bayar, Yener, **1873-1875 Orta Anadolu Kıtılgı**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2013

Bayat, Haydar, **Hekim-Devlet Adamı Keçecizade Mehmed Fuad Paşa**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1988

Beydilli, Kemal, “Yeni Osmanlılar Cemiyeti”, c. XLIII **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 2003, s. 430-433

—————, “Sadık Mehmed Paşa”, **DİA**, c. XXXV, İstanbul, TDV Yayınları, s. 397-399.

Beyhan, Mehmet Ali, “Şirvânizâde Mehmed Rüşdü Paşa”, **DİA**, c. XXXIX, İstanbul, TDV Yayınları, s. 209-210

Beşirli, Mehmet, “Osmanlı’da Borsa: Dersaadet Tahvilât Borsası’ndan Esham ve Tahvilât Borsası’na Yeni Düzenleme Girişimleri”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, c. XIX, sayı: 1, Elâzığ, 2009, s. 185-208

Çetin, Atilla, “İsmail Paşa (Hidiv)”, **DİA**, c. XXIII, İstanbul, TDV Yayınları, 2004, s. 563-569

Danişmend, İsmail Hâmi, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, c. IV, İstanbul, Doğu Kütüphanesi, 2011

Davison, Roderic H., “Halil Şerif Paşa: The Influence Of Paris and The West On An Ottomant Diplomat”, **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, sayı: VI, İstanbul, 1986, s. 47-65

Davison, Roderic H., **Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform (1856-1876)**, Türkçesi: Osman Akınhay, İstanbul, Papirüs Yayınevi, 1997

Davud, Fatin Efendi, **Tezkire-i Hâtimetü’l- Eş’âr**, İstanbul, İstihkâm Alayları Litografya Destgâhı, 1870

“Devlet-i Aliyye’nin Doksan Senesi Muvazene Defteridir”, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1291(1874)

Engin, Vahdettin, “Rumeli Demiryolu”, **DİA**, c. XXXV, İstanbul, TDV Yayınları, 2008, s. 235-237

Engin, Vahdettin, **Rumeli Demiryolları**, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1993

Ergin, Osman Nuri, **Türk Maarif Tarihi (1-2)**, İstanbul, Eser Matbaası, 1977

Gallenga, Antonio Carlo Napol, **Two Years of the Eastern Question**, v. I, London, Samuel Tinsley, 1877

Gülsoy, Ufuk, “İslahat Fermanı”, **DİA**, c. XIX, İstanbul, TDV Yayınları, 1999, s. 185-190

Görgün, Hilal, “Mısır”, **DİA**, c. XXIX, İstanbul, TDV Yayınları, 2004, s. 569-575

Halili, Fariz, **Mevlana İsmail Siraceddin Şirvani: Hayatı, Faaliyetleri, Ardıcılıkları**, Bakü, Adiloğlu Neşriyat, 2003

Hammer, Joseph Von, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Çeviren: Mehmed Âta Bey, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1998

İnal, Mahmud Kemal, “Sultan Abdülaziz’e Dair”, **TTEM**, c. IX, n. 86, 1341(1925), İstanbul, s. 176-190

————— , **Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar**, Ankara, TTK Basımevi, 1947

————— , “Hâtıra-i Âtîf”, **TTEM**, c. VII, n. 84, 1341(1925), s. 44-53

_____ , **Son Asır Türk Şairleri (Kemâlü's Şuârâ)**, Yayına Hazırlayan: M. Kayahan Özgül, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2000

İpşirli, Mehmet, "Dahiliye Nezareti", **DİA**, c. VIII, İstanbul, TDV Yayınları, 1993, s. 414-416

_____, "Sadrazam", **DİA**, c. XXXV, İstanbul, TDV Yayınları, 2008, s. 414-419

Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, Ankara, TTK Yayınevi, 1998

Karpat, Kemal, **İslam'ın Siyasallaşması**, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010

Karayaman, Mehmet, "Ankara Elektrik Türk Anonim Şirketi Tarihçesi (1929-1939)", **Osmanlı Bilim Araştırmaları Dergisi**, c. XVI, s. 1, 2014, s. 50-70

Kaya, Alp Yücel- Yücel Terzibaşoğlu, "Tahrirden Kadastroya: 1874 İstanbul Emlak Tahriri ve Vergisi: Kadastro Tabir Olunur Emlak", **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar Dergisi**, İletişim Yayınları, sayı: 9, no: 249, İstanbul, 2009, s. 7-56

Kaynar, İhsan Seddar, **Engürü'den Ankara'ya: 1892-1962 Arasında İktisadi Değişimi**, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016

Keskioğlu, Osman, "Ahmed Cevdet Paşa (1822-1925): Hayatı ve Eserleri", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 14, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, s. 221-234

Köse, Murtaza "Osmanlı'da Borsa ve Galata Bankerlerinin Devletin Mali Yapısındaki Yeri", **A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, sayı 18, Erzurum, 2001, s. 229-251

Kırmızı, Abdülhamid, **Abdülhamid'in Valileri: Osmanlı Vilayet İdaresi**, İstanbul, Klasik Yayınları, 2008

Kurşun, Zekeriya, "Mehmed Memduh Paşa", **DİA**, c. XXVII, İstanbul, TDV Yayınları, 2003, s. 495-497

Küçük, Cevdet, "Abdülaziz", **DİA**, c. I, İstanbul, TDV Yayınları, 1988, s. 179-185

Mahmud Celaleddin Paşa, **Mir'at-ı Hakikat**, Yayına Hazırlayan: İsmet Miroğlu vd., İstanbul, Kervan Yayıncılık, 1979

Mahmud Nedim Paşa, **Üss-i İnkılâba Ait Müdafa'aname**, H. 1223-1299, 1300, İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, 34 Ae 1032

Mardin, Ebulula, "Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, c. XIII, s. 4, İstanbul, 1977, s. 1339-1416

Merçil, Erdoğan, "Simkeşhâne", **DİA**, c. XXXVII, İstanbul, TDV Yayınları, 2009, s. 211-213

Mehmed Memduh Paşa, **Serâir-i Siyasiyye ve Tahavvülât-ı Esasiye**, İstanbul, 1908, Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Arşivi

_____ , **Esvât-ı Sudûr**, İzmir, İzmir Vilayet Matbaası, 1912, Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Arşivi

_____ , **Mir'at-ı Şuûnat**, Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Arşivi, **Feverân-ı Ezmân**, Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Arşivi

Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî (1327/1909)**, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1308'in tıpkıbasımı, Westmead: Gregg International Publishers, İstanbul, 1971.

Mithat Paşa, **Hayatım İbret Olsun: Tabsıra-i İbret**, Yayına Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul, Temel Yayınları, 1997

Özcan, Azmi, “Mahmud Celaleddin Paşa”, **DİA**, c. XXVII, İstanbul, TDV Yayınları, s. 359-360

Özdemir, Naziye, “İmparatorluktan Cumhuriyet’e Türkiye’de Elektriğin Tarihsel Gelişimi (1850-1938)”, **Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi**, c. II, sayı: 3, 2016, s. 17-32

Öztürk, Nazif, “Evkâf-ı Hümayun Nezaretinin Kuruluş Tarihi ve Nazırların Hal Tercümeleleri IV”, **Vakıflar Dergisi**, sayı: 18, Ankara, Önder Matbaacılık, 1984, s. 43-54

Pakalın, Mehmed Zeki, **Son Sadrazamlar ve Başvekiller**, İstanbul, Ahmed Said Matbaası, 1942

Sadıkoğlu, Sevil, **Mahmud Nedim Paşa’nın Bürokraside Gerçekleştirdiği Büyük Tenkihât (7 Eylül 1871-31 Temmuz 1872)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2013

Seyyid, Muhammed es-Seyyid, “Mısır”, **DİA**, c. XXIX, İstanbul, TDV Yayınları, 2004, s. 563-569

Sezen, Tahir, **Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)**, Ankara, T.C Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2006

Sertoğlu, Midhat, **Mufassal Osmanlı Tarihi (Resimli- Haritalı)**, Ankara, TTK Basımevi, 2011

Seyitdanlioğlu, Mehmet, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876), **Tarih Araştırmaları Dergisi**, cilt: 28, sayı: 46, Ankara, 2009, s. 53-69.

şimşirgil, Ahmet- Ekrem Buğra Ekinci, **Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle**, İstanbul, KTB Yayınları, 2008

Tabak, Duygu, **Endüstriyel Miras Alanında Peyzaj Tasarımı Yaklaşım Örneği Yedikule Gazhanesi Örneği**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul, 2011

Tekin, Oğuz, “Meskûkât”, **DİA**, c. XXXVII, İstanbul, TDV Yayınları, 2009, s. 317-318

_____, “Sikke”, **DİA**, c. XXXVII, İstanbul, TDV Yayınları, 2009, s. 179-184

Terzi, Arzu Tozduman, “Hazine-i Hassâ Nezareti”, **DİA**, c. XVII, İstanbul, TDV Yayınları, 1998, s. 137-141

Tevfik, Ebuzziya, **Yeni Osmanlılar Tarihi**, Yayına Hazırlayan: şemseddin Kutlu, İstanbul, Hürriyet Yayınları, 1973

Tevfik, Ebuzziya, **Salnâme-i Hadika**, İstanbul, Hadika Matbaası, 1290/1873

Topçu, Fatih Sefa, **Sultan Abdülaziz Döneminde Yaşanan Malî, Bunalım ve Uygulanan Malî Reformlar (1861-1876)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014

Uçman, Abdullah, “Mizancı Murad”, **DİA**, c. XXX, İstanbul, TDV Yayınları, 2005, s. 214-216.

Unan, Fahri, “Mevleviyet”, **DİA**, c. XXIX, İstanbul, TDV Yayınları, 2004, s. 467-468

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, TTK Basımevi, Ankara, 1988

_____, **Osmanlı Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara, 2011

Varol, Muharrem, **Islahat-Siyaset-Tarikat: Bektaşiliğin İlgası Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2013

Yakut, Esra, **Şeyhülislamlık: Yenileşme Döneminde Devlet ve Din**, Ankara, Kitap Yayınevi, 2005

Yıldırım, Mehmet- Songül Kadioğlu, **Defterhaneden Tapu ve Kadastroya**, Ankara, Semih Ofset Matbaacılık, 2010

Yılmaz, Abdülkadir, “İstanbul'un Ulu Hocaları”, **Rihle Dergisi**, Temmuz-Eylül 2013, s. 112-122

Yüksel, Ahmet, “Tarih-i Cevdet'e Göre Dürzîlerin Adetleri ve İnançları”, **Ahmet Cevdet Paşa (1823-1895) Sempozyum (9-11 Haziran 1995)**, TDV yayınları, Ankara, 1997

DİJİTAL KAYNAKLAR

“Cevdet Paşa”, Taha Toros Arşivi, (Çevrimiçi)
<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/handle/11498/12289>

Es, Hikmet Feridun, “Tanımadığımız Meşhurlar: Murad Bey’i Öldürmeğe Memur Edilen Kadın”, Taha Toros Arşivi, (Çevrimiçi)

<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/handle/11498/30579>

Moralı, Seniha Sami, “Ayetullah Bey ve Yeni Osmanlılar Cemiyeti”, Taha Toros Arşivi, (Çevrimiçi)

<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/handle/11498/16938>

GAZETE ve DERGİ MAKALELERİ

Kuntay, Midhat Cemal, “19. Asırda Paşa Şairler”, **Son Posta**, 28 Şubat, (Taha Toros Arşivi)

Yöntem, Ali Canib, “Abdülhak Hamit Tarhan”, Aylık Ansiklopedi, No:10, Şubat (Taha Toros Arşivi)

SÖZLÜK

Şemseddin Sâmî, **Kâmûs-ı Türkî**, Sahhaflar Kitap Sarayı, İstanbul, 2008

GAZETELER

Akşam

Basiret

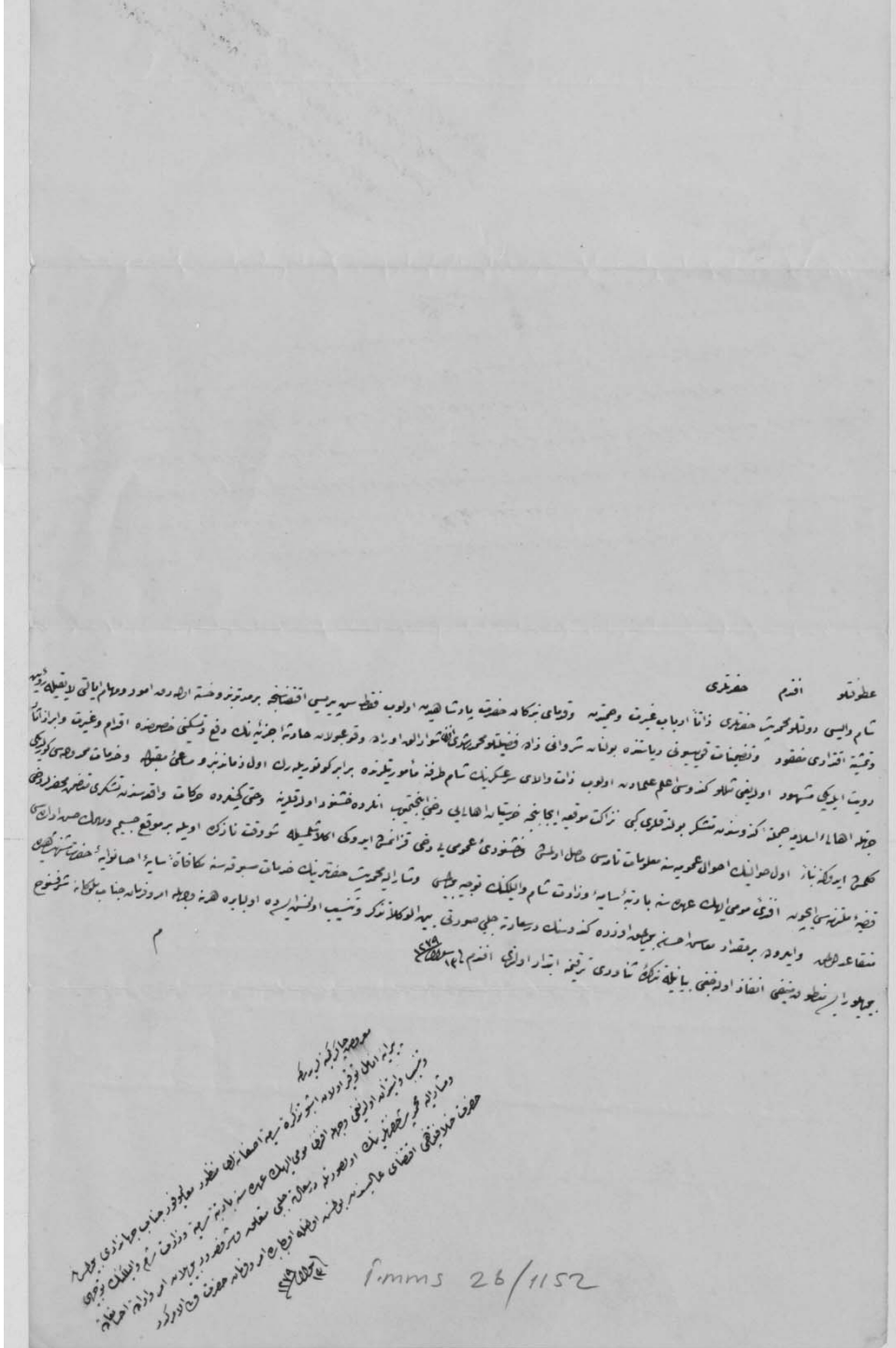
Hakâyıku’l- vekayi’

Servet-i Fünûn

Son Posta

Yeni Tasvir-i Efkâr

EKLER

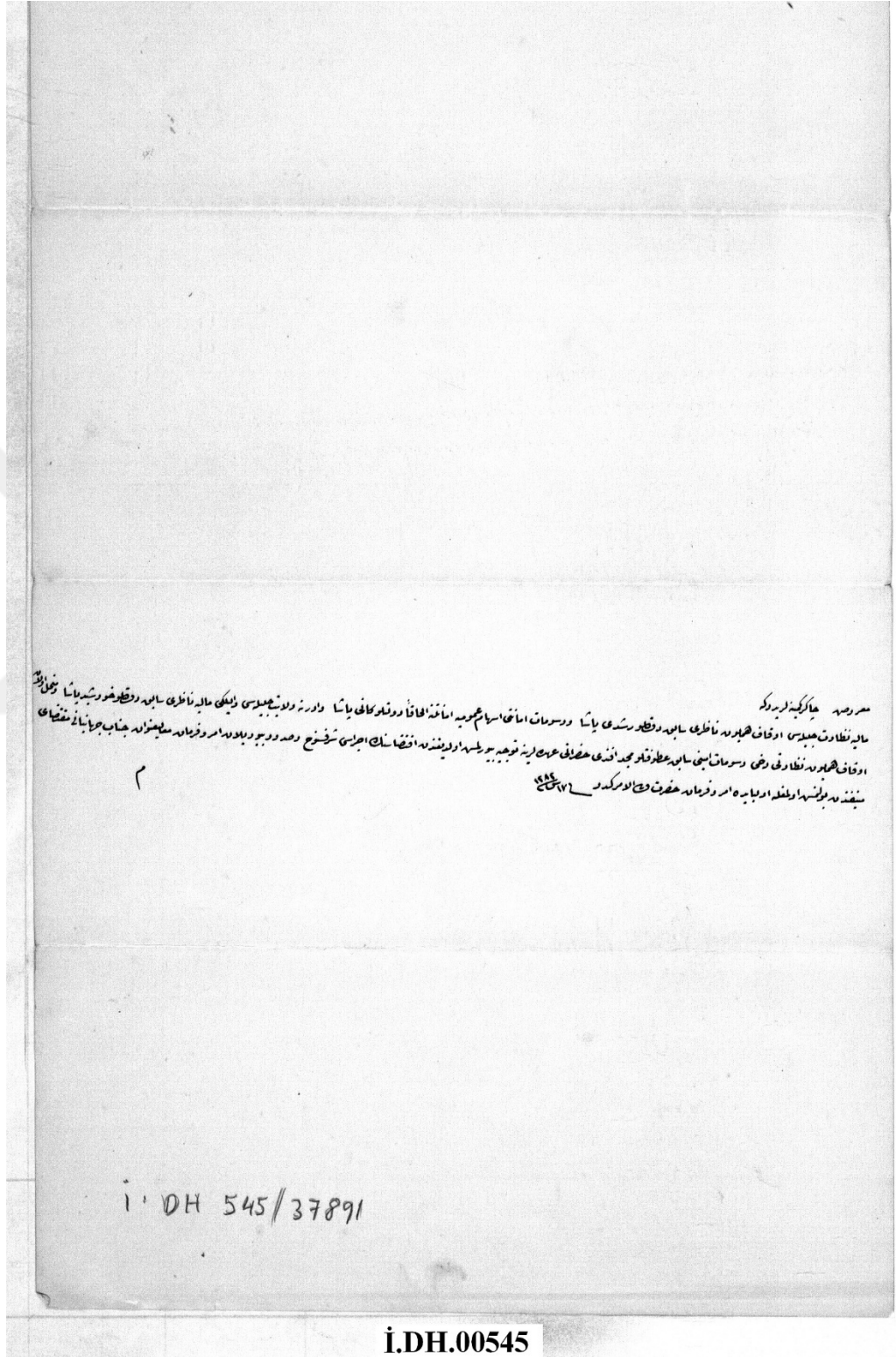

EK 1

Şirvânize Mehmed Rüşdi Paşa'nın Şam Valiliği'ne Tayin Tezkiresi
(BOA. İ.MMS., 26/1152)

“Atûfetlu Efendim Hazretleri

Şam Valisi devletlü Mehmed Paşa hazretleri zaten, erbâb-ı gayret ve hamiyetten ve kudemâ-yı bendegân-ı hazret-i padişahiden olup fakat sinn-i pîrîsi iktizasınca bir müddetten beri hasta olarak umûr ve mehâm-ı eyâleti lâıyıkıyla rû'yet ve temşiyete iktidarı mefkud ve tazminat komisyonu riyasetinde bulunan Şirvanizâde fazîletlü Mehmed Rüşdü Efendi şu aralık orada vuku' bulan hadise-i cüz'ıyyenin def' ve teskîni hususunda ikdam ve gayret ve ibrâz-ı meâsir-i revıyyet eylediği meşhud olduğu misillü kendüsü a'lem-i ulemadan olup zât-ı valâ-yı seraskerinin Şam tarafına memuriyetlerinde beraber götürülerek ol zamandan berü mesâi-yi makbule ve hidemât-ı memdûhâsı görüldüğü cihetle âhalî-i İslamiye cümleten kendüsünden müteşekkir buldukları gibi nezâket-i mevki'ıye icâbınca Hıristiyan âhalıyi dahi incitmeyüb anlar da hoşnud olduklarına ve hatta geçenlerde harekât-ı vâkı'asından teşekkürü mutazammın mahzarlar dahi gelmiş idüğüne binaen ol havâlinin ahvâl-i umûmiyesine mâlumât-ı taammesi hâsıl olmuş ve hoşnûdî-i umumiyi dahi kazanmış olduğu anlaşılmasıyla şu vakt-i nazikte öyle bir mevki-i cesim ve mühimmin idaresi kaziye-i mültezemesi için efendi-i mûmâ-ileyhin uhdesine bâ rütbe-i samiye-i vezâret Şam valiliğinin tevcih buyurulması ve müşârun-ileyh Mehmed Paşa hazretlerinin hidemât-ı mesbûkasına mükâfaten saye-i ihsân vâye-i hazret-i şehinşâhîde mütekâid olmak ve ileride bir miktar maaş ihsan buyurulmak üzere kendüsünün Dersaadet'e celbi sureti beyne'l-vükelâ tezekkür ve tensib olunmuş ise de ol bâbda her ne vech ile emr ü fermân-ı cenâb-ı mülükâne şeref-sünûh buyrulur ise mantuk-ı münifi infaz olunacağı beyan ile tezkire-i senâverî terkîmine ibtidâr olundu efendim. 13 Şevvâl 1279”

معروضه حالیکه لریبرک
مالی نظارت هیئتس اوقاف همایونده ناطری سابقه دفتور رسدی یاسا ورسومات اماهی اسیرا جمعیه امانه افاقا و دولوکای یاسا دارنه ولویجیمسری ایکی مالیه ناطری سابقه دفتور و سید یاسا زلفی
اوقاف همایونده ناطری رضی ورسومات ایچی سابقه دفتور قانو مجید قندی حلالی عبدلین فیه بریسه اولیغنه اوقفا سیک اجلسی ششوخ وهد ووجو ریایونده امر و فریاده معلولنده حساب جانیانده تقضای
سینغده برلنسه اولغنه اولبارده امر و فریاده حضرت فتح اولمرکده و ۱۲۷۱

۲

İ.DH 545/37891

İ.DH.00545

EK 2: Şirvanizâde'nin Maliye Nezâreti'ne Tayini İle İlgili İrade
(BOA.İDH. 545/37891)

“Ma’ruzu çâker-i kemineleridir ki

Maliye nezâret-i celîlesi Evkâf-ı Hümâyûn nâzırı sâbık devletlu Rüşdi Paşa Rusûmât Emaneti Eshâm-ı Umûmiye Emanetine ilhaken devletlû Kâni Paşa ve Edirne Vilâyet-i Celîlesi Valiliği Mâliye Nâzırı sâbık devletlu Hurşid Paşa ve münhâl olan Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti dahi Rûsûmât Emîni sâbık atûfetlu Mecid Efendi hazerâtı uhdelerine tevcih buyurulmuş olduğundan iktizasının icrâsı şeref-sünûh ve sudur buyurulan emr u fermân meâl-i unvan cenâb-ı cihânbânî muktezâ-yı münîfinden bulunmuş olmağla ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü’l emrindir. Fî 17 Şaban sene 1282.”

شرفاً زام و شرفاً یاتانک صدرا خطی

در بیستم محرم شرف یاتا
بولک استیانتک بالاجاب صدرا صدرا توفیق منی سیک صف سوره فضل و در اوله
دهره حقه اوله نصیب من موافقه جاری ناموریه بر خطک عدو من محرم و حق بولقند
صدرا حقه شرف عریه نیکه توجه و اجاب اجانقدر سیک متفق اوله منی اقدم مصالح اوله
عذر ملک در بزرگ هر چه حاصل و جاه و معونه قضیه من اولوب بولک فعلا در بر و طایفه
تفضیلتک بالانفاضا صاه اجاره متوقف اوله من هر حال طرفه من بالمسند و خلا ناموریه لفت
سه ز جمله من بر این امره مانع من و صفت من و قدره در من نامول و نظر من هر حال در العباد
توفیق صدرا من مقرره من ۱۷۱ هجری

حسین یاتانک صدرا خطی

در بیستم حسین یاتا
اوله در بر و اصلا ما علیه عکبر بر زر عم الودع صف منی مملو و ایفای عیسایه بخا و الله اجانه
فعله من نایب و بلقند من اوله من اظکار و ساه صاه من بر وجه من اوله من نایب و بلقند
در صف و قدره و استطاعه متوقف اولوب در هر حال من و در صف من هر حال جامع اصناف
لطیف من زنده در بلقند صدرا حقه صدرا عریه نیکه توجه و تفضیل اجانقدر استوار من
مطمئن تفع ابرم کافر صاه نصرتک کل اوله منی مصالح عطف من بزرگ هر چه عطف
ادله من عکبر من هر حال من امره من زام من من اوله من من هر حال اوله من
عریه من بالانفاضا صاه من و قدره نصرتک زنده من اوله اهل من و اوله من
فانکوفل ناموریه من عکبر من یاتانک نصیب من سیک در من اجاب اجانقدر اهل
اعلان استوار من صاه در العالمه من در نصرتک ۱۷۱ هجری

استیانتک صدرا خطی (۱)

در بیستم محرم صدرا یاتا
بولک حسین یاتانک بالاجاب صدرا صدرا توفیق منی سیک هر چه حقه صدرا
اوله توجه و عمارت صله صدرا حقه استیانتک بالانفاضا صاه اجانقدر و خلا
عکبرک ناموریه من هر حال من اوله من اهل من و اهل من فاکتوف مع صاه یاتا
احادی من و من نصرتک در عریه قدر طرفه من نصرتک اوله زنده من اوله من
رضی ز زام استیانتک من فانه اهل اعلا من لفته استوار من من من در هر حال

۱۹۱ هجری

EK 3 ŞİRVANİZÂDE'NİN SADÂRET HATT-I HÜMAYÛNU SURETİ (BOA. HSD. AFT., 3/57)

“Şirvanizâde Mehmed Rüşdi Paşa'nın sadâret hattı, Vezir-i meâl-i semîrim Mehmed Rüşdi Paşa, Bu kere Esad Paşa'nın bi'l -îcâb hizmet-i sadâretten infisâli vukuuna mebni' senin sıfat-ı memdûha-i fazl ve dirâyetle ittisâfın ve her vech ile terakkiyatı hakkında olan tasmîmâtımıza muvafık icrâ-yı memuriyet edeceğin indimizde meczûm ve muhakkak bulunduğundan hizmet-i celile-i mezkûre uhde-i liyâkatine tevcih ve icâbı icrâ kılınmıştır. Beyandan müstağni olduğu gibi akdem-i mesâlih-i devlet-i aliyyemiz mülk ve tebaamızın her cihetten istihsâl-i refâh ve ma'mûriyetleri kaziyyesi olup bunun fi'len derece-yi matlûbeye îsali ise mukteziyyatının bi'l ittifak hâlisâne icrasına mütevakkıf olduğundan her halde tarafından ve bi'l cümle vükelâ ve me'mûrîn-i saltanat-ı seniyyemiz câniblerinden bu bâbda ibrâz-ı meâsir-i gayret ve sarf-ı vüs' ve makderet olunması memûl ve muntazardır. Heman Cenâb-ı Rabbü'l âlemin tevfiât-ı samedâniyyesine makrûn buyura. 17 Safer 1290.”

EK 4 “Şirvanlı Rüştü Paşa” / Abdullah Frères, İBB ATATÜRK KİTAPLIĞI.